

Holtvágányon. A Ceaușescu korszak magyarságpolitikája II. 1974-1989

ELŐSZÓ.....	7
I. ELŐZMÉNYEK. AZ ÚJ TÍPUSÚ NEMZETISÉGPOLITIKA ÉS A CEAUSESCU KORSZAK ELSŐ SZAKASZA (1965-1974).....	15
II. A NEMZETI KOMMUNIZMUS ÚTJÁN 1974-1984.....	25
II.1. Az 1971-es júliusi tézisek megjelenése és kihatása a nemzetiségpolitikára....	25
II.2. Újabb fordulatok a nemzetiségpolitikában, káderrotáció, a szocialista nemzet fogalmának újraértékelés.....	28
II.3. Az „elképzelt munkatanácskozások” ideje, az MNDT tartalmi kiürülése.....	34
II.4. “Újjászületés” majd vegetálás a kulturális, közművelődési és oktatási életbe..	41
II.5. A neosztálinista gazdasági irányvonal és a területrendezés első szakaszának kihatásai a nemzetiségpolitikára.....	50
II.6. A nemzetiségi kérdés megjelenése a magyar-román kétoldalú kapcsolatokban.....	58
III. A NYOLCVANAS ÉVEK NEMZETI KOMMUNIZMUSA ÉS A DIKTATÚRA VÁLSÁGA.....	70
III.1. A politikai válság elmélyülése. Új, „szocialista nemzet” születik?.....	70
III.2. Nemzetiségpolitikai változások.....	73
III.3. A kisebbségi kulturális intézményrendszer teljes leépülése.....	79
III.4. A gazdasági válság kiteljesedése, a területrendezéstől a falurombolásig.....	84
III.5. Diplomáciai hidegháború Magyarországgal és a nemzetiségi kérdés.....	88
III.6. Metamorfózisok, az integrációtól a biztonságpolitikai kockázatig.....	92

III.7. Társadalmi változások a szocializmus időszakában. A „sokoldalúan fejlett szocialista társadalom” kialakítása a Székelyföldön a Ceaușescu-korszakban 108

III.8. A romániai rendszerváltás és az erdélyi magyarok 118

V. Válogatott bibliográfia.....131

VI. Dokumentumok.....2

1. Jegyzék a magyar irredentisták rágalmai ellen tett lépésekről (1976. május 28)
2. Jegyzék az ENSZ Titkárságára küldött, Románia Szocialista Köztársaság elleni rágalmazó közleményekről
3. Részletek a Nicolae Ceaușescu és Kádár János 1977-es találkozásán készült jegyzőkönyvből
4. Az RKP Külügyi Bizottsága Végrehajtó Politikai Bizottságának jegyzéke a kisebbségek szerepéről a Magyar Népköztársaság és Románia Szocialista Köztársaság közötti közeledésben (1977. augusztus 30)
5. Adatok a Romániában élő nemzeti kisebbségekről
6. A kisebbségi képviselők részvétele a helyi és központi vezető szervezetekben
7. Kisebbségi vezetőségi káderek a gazdaságban, minisztériumokban, tanügyben és kutatásban
8. Nicolae Ceaușescu elvtárs a Román Kommunista Párt főtitkára, Románia Szocialista Köztársaság elnöke és Kádár János elvtárs, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának első titkára közötti baráti találkozásáról szóló közlemény, 1977. június 16, Nagyvárad
9. Javaslatok a magyar és német nemzetiségi tanácsának összetételéről és munkájuk javításáról, 1978. február 21.
10. Jegyzék a Magyar és Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa közös plenáris üléséről, 1978. március 14.
11. Domokos Géza beszéde a Magyar és Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának közös plenáris ülésén, 1978. március 14.

12. Szabó Albert beszéde a Magyar és Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának közös plenáris ülésén, 1978. március 14.
13. Nicolae Ceaușescu beszéde a Magyar és Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának közös plenáris ülésén, 1978. március 14.
14. jelentés az 1977. január 5-i népszámlálásról
15. Az 1977. január 5-i népszámlálás alkalmával bevallott nemzetiség és az anyanyelv közötti összefüggések
16. Az MNDDT munkaterve az 1982-es évre
17. Jegyzék a Magyar és Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának közös plenáris üléséről, 1983. március 31.
18. Gere Mihály beszéde a Magyar és Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának közös plenáris ülésén, 1983. március 31.
19. Fazakas Lajos beszéde a Magyar és Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának közös plenáris ülésén, 1983. március 31.
20. Fúró Gyula (Iuliu Furo) beszéde a Magyar és Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának közös plenáris ülésén, 1983. március 31.
21. A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa plenáris ülésének határozata, 1983. március
22. A Nagy Nemzetgyűlés magyar nemzetiségű jelöltjei, 1985
23. Káderjavaslatok az RSZK Magyar Nemzetiségű Dolgozóinak Bűrójába
24. A Magyar és Német Dolgozók Tanácsa közös plenáris ülésének jegyzéke, 1984. december 27.
25. Kivonatok Nicolae Ceaușescu, a nemzetiségi kérdésről tartott beszédeiből
26. Nicolae Ceaușescu, a Román Kommunista Párt főtitkárának, Románia Szocialista Köztársaság elnökének szónoklata, a román egységes nemzetállam megalakulásának 70-dik évfordulója alkalmából, 1988. november 30.
27. Nicolae Ceaușescu, a Román Kommunista Párt főtitkárának, Románia Szocialista Köztársaság elnökének szónoklata, az 1989. április 17-i Nagy Nemzetgyűlésen
28. Hajdu Győző jelentése a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa Bűrójának néhány tagjáról
29. Kimutatás a magyar kisebbség arányairól, az 1984-es népszámlálást követően

30. Hajdu Győző jelentése Nicolae Ceaușescunak, 1984. szeptember 20.
31. Tájékoztató a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának tevékenységéről 1984-es évre, 1985. január 17.
32. Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának munkaterve az 1985-ös évre, 1985. január 23.
33. RKP Központi Bizottságának Titkársága ülésének jegyzőkönyve, 1987. december 3.
34. A magyar dolgozók részvétele a haza felvirágoztatásáért és fejlesztéséért folytatott munkában. Jelentés, 1987. február 26.
35. A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának plenáris ülésén született határozatok, 1987. február 26-27.
36. A Románia Szocialista Köztársaságban élő magyar kisebbségnek részvétele a politikai-szociális és kulturális életben, 1987
37. Intézkedések a „Hilda” nevű nacionalista–irredenta tevékenységgel gyanúsított idegen állampolgárok ellenőrzésére
38. Jelentés Magyar Népköztársaságban tett látogatás során tapasztaltakról, Arad, 1985. október 24.
39. Jegyzék a romániai magyar nemzetiség szociális–politikai és gazdasági helyzetének kivizsgálására irányuló tevékenység fokozódásáról, egyes amerikaiak, magyar származású amerikai állampolgárok és észak-amerikai, Bukarestben akkreditált diplomaták részéről, 1976
40. Jegyzék a magyar turisták látogatásairól a Bákó és Neamț megyei csángók lakta területeken
41. Jelentés egy Budapesten tett látogatásról, mely alkalomból három ismert személyiséggel - Domokos Pál Péter néprajzkutatóval, Farkas Ferenc zeneszerzővel és Murányi Róbert, a budapesti Országos Széchényi Könyvtár zenei részlegének vezetőjével - beszélgetett a tájékoztató, a romániai szociális–politikai viszonyokról
42. Intézkedési terv az „Erdély” akcióban
43. Jelentés a Szabad Európa Rádióban bemutatott Kiáltó Szó című, magyar nyelvű szamizdat kiadványról, az ezt követő intézkedésekről, a belekeveredett hazai

- személyek azonosításáról és semlegesítéséről, valamint a kiadvány terjesztésének megakadályozásáról a romániai magyar etnikumúak körében
44. Jelentés a „Florescu” nevezetű személyről
  45. Jelentés Blénesi Ernő, a Belkereskedelmi Minisztérium kabinetfőnökének ellenőrzéséről és megfigyelési dossziéjáról, 1978. április 1.
  46. A „magyar nacionalisták–irredenták” nevezetű dosszié elemzése során levont következtetések
  47. Jegyzék a Magyar Népköztársaságban fennálló és erősödő a Románia Szocialista Köztársaság ellenes hangulatról, 1987. augusztus 17
  48. Szűts Pál, a Magyarok Világszövetségének helyettes főtitkárának beszámolója, 1984. augusztus 6.
  49. Jelentés néhány Hargita megyei tanügyi káder túlzott nacionalista jellegű viselkedéséről, 1989. július 17.
  50. Helyzetjelentés a „nacionalista–irredenta” problémáról, a 0050206-os számú, 1989. március 25-i rendelet értelmében
  51. Elemzési jegyzék a „Cercetătorul” megfigyelési dossziéről, 1987. május 7.
  52. Király Istvánnak, a Román Kommunista Párt vezetőségéhez írt nyílt levele a Szabad Európa Rádió, Politikai magazin című műsorában, 1981. május 28
  53. Jelentés a „Magyar nacionalisták–irredenták” problémában folytatott tevékenységről, 1988. augusztus 22
  54. Jelentés a „Helga”-ban zajló legutóbbi eseményekről és a megfigyelés alá tartozó személyekről, Tőkés Lászlóról, Totó Tiborról, Selyem Editről, 1988. március 19
  55. Jelentés a „magyar nacionalisták–irredenták” problémában végzett ellenőrzés során megfogalmazott következtetésekről, 1982. január 1. – 1983. augusztus 1
  56. Jegyzék a Bihar Megyei Felügyelőség I/B Ügyosztálya megalakulása alkalmából felvetett kérdésekről
  57. Elemzési jegyzék egyes magyar nemzetiségű értelmiségiek azonosításának, kiválasztásának módjáról, 1986. augusztus 16
  58. Elemzési jegyzék a Bihar Megyei Securitate I/B Ügyosztálya által végzett ellenőrzésekről, 1986. augusztus 16

59. Elemzési jegyzék az 1986 folyamán megtett vagy a közeljövőben sorra kerülő külföldi utazásokra kiválasztott informátorokról, 1986. augusztus 16
60. Jelentés Sütő Andrásról, 1989. június 12
61. Jelentés Fazekas Jánosról, 1984. november 17
62. Jegyzék Ion Lăncrănjan író könyvének (Cuvînt despre Transilvania) elemzéséről, több Maros, Kolozs, Kovászna és Hargita megyei magyar értelmiségi által, 1982. május 3
63. Jelentés Király Károlyról, 1989. szeptember 20
64. Intézkedési terv a „Petiționarii” akcióban, 1977. november 17

ELŐSZÓ

A második világháború utáni rövid átmeneti időszak, majd a kommunista párt diktatúrájának kiépítése új fejezetet nyitott a romániai magyarság történetében. A szovjet típusú politikai és gazdasági rendszer kiépítése töréspontot jelentett a kisebbségi lét feltételeit illetően is. Megszűntek azok a politikai, gazdasági, kulturális keretek, hálózatok, amelyek addig nagymértékben meghatározták a kisebbségbe került magyar közösség létét. Megszűnt a jogállamiság, a magántulajdon, megszűntek vagy átszerveződtek a sajátos kisebbségi kulturális hálózatok, intézmények. Az állam által kezdeményezett, esetenként erőszakkal beindított és véghezvitt politikai-gazdasági folyamatok eredményeként jelentős társadalmi átalakulás zajlott le a romániai magyarság körében, a teljes tagoltságú kisebbségi társadalomból csonka társadalom alakult ki, amely folyamatosan ki volt szolgáltatva az állami homogenizációs törekvéseknek. A kisebbségi létben hangsúlyos társadalomszervező szerepet is betöltő egyházak befolyása az ellenük indított támadások és megszorítások következtében jelentősen meggyengült. A politikai tagoltság megszüntetése és az egypártrendszer bevezetése átalakította a kisebbségi politizálás addigi kereteit, az önálló kisebbségi politizálást felváltotta az ország és a kommunista párt magyarságpolitikáján belüli érdekképviselt, mint lehetőség. Az RKP diktatúrájának kiépülésével párhuzamosan radikális elítváltás zajlott le gazdasági, politikai és kulturális területen egyaránt. A nemzetiségi szigetek fokozatosan eltűntek, a zsidók és a németek világháborús veszteségei és tömeges elvándorlása után Erdélyben a hetvenes évekre csupán két, meghatározó etnikai elem maradt, a román és a gazdasági, politikai súlyából jelentősen veszítő magyar. A világháborúkat átvészelő társadalmi- és településszerkezeteket, regionális jellemzőkkel bíró kulturális szigeteket a homogenizáló szocialista rendszer számolta fel, majdnem teljes mértékben. Közel fél évszázad alatt a szocialista típusú modernizáció beavatkozása során megváltozott Erdély, a nagyvárosok társadalmi, etnikai összetétele, sokszínűsége, a különböző kistérségek gazdasági-kulturális arculata.

A romániai magyarság 1945–1989 közötti történetének kutatásában az 1989-es rendszerváltás eredményezett látványos változást. Az elsősorban, a magyarországi levéltári és az ún. alternatív forrásokra (oral history, sajtó, naplók, főljegyzések, pártkiadványok) alapozó kutatások jelentették az első lépést ebben a folyamatban. Süle

Andrea több munkájában a romániai magyarság 1945–1989 közötti politikatörténetét vázolta fel.¹ Vincze Gábor a témára vonatkozóan a korszak történeti kronológiájának elkészítése mellett számos tanulmányban, forráskötetben és monográfiában végzett igen komoly mélyfúrászerű kutatásokat.² Ezzel párhuzamosan megszülettek az első román nyelvű monográfiák is, amelyek tágabb keretek között mutatták be Románia 1945–1989 közötti történetét, nem túl sok teret szentelve a párt nemzetiségpolitikájának.³

Az utóbbi évek romániai és nemzetközi kutatásai új eredményeket és perspektívákat hoztak a Ceaușescu-rendszer értelmezésében. Több munka született az elnyomó gépezetről, az általános politikai helyzetről, Nicolae Ceaușescuról, a Securitate működéséről a román disszidenciáról és kultúrpolitikáról.⁴ Jelentős helyet foglal a román jelenkortörténeti kutatásokban a rendszerváltás kérdése.⁵ Nemzetközi téren elsősorban a

---

¹ R. Süle Andrea: *A Román Kommunista Párt nemzetiségi politikája a pártdokumentumok tükrében. Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Atlantisz Medvetánc, Budapest, 1988. 139–155. p.

Uő: Románia politikatörténete 1944–1990. In: *Románia 1944-1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Atlantisz Medvetánc, Budapest, 1990. 199–295. p.

² Vincze Gábor: *Történeti kényszerpályák–kisebbségi reálpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944-1989*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003.

Uő: A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944 és 1989 között. I. rész. (1944–1948) *Magyar Kisebbség*, 1997. 1-2. sz. 393–414. p.

Uő: Magyar vagyon román kézen. Dokumentumok a romániai magyar vállalatok, pénzintézetek második világháború utáni helyzetéről és a magyar román vagyoni jogi vitáról. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000.

Uő: Vincze Gábor: Lăncrănjantól Lăncrănjaniig. Fejezet a magyar-román kapcsolatok nyolcvanas évekbeli történetéből. *Magyar Kisebbség*, 2006.3-4. sz. 263-352.

³ Stelian Tănase: *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej 1948–1965*. Humanitas, București, 1998.

Dennis Deletant: *România sub regimul comunist*. Fundația Academia Civică, București, 1997.

Victor Frunză: *Istoria stalinismului în România*. București, 1993.

⁴ Vasile Buga: *Pe muchie de cuțit. Relațiile româno-sovietice 1965-1989*. Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2013.

Ana-Maria Cătănuș: *Vocația libertății. Forme de disidență în România anilor 1970-1980*. Institutul național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2014.

Bogdan Murgescu: *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*. Polirom, București, 2010.

Tom Gallagher: *Democrație și naționalism în România 1989-1998*. Editura All Educational, București, 1999.

Marius Oprea: *Moștenitorii Securității*. Humanitas, București, 2004.

⁵ *Revoluția Română din decembrie 1989*. Locuri, date, fapte. Mic dicționar. Coord. Gheorghe Sbârnă. Příklad: Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009.

Alesandru Duțu: *Revoluția din 1989. Cronologia*. Editura Institutului Revoluției Române din decembrie 1989, București, 2006.

Ioan Scurtu: *Revoluția română din decembrie 1989 în context internațional*. Editura Enciclopedică, Editura IRRD, București, 2006.

Ruxandra Cesereanu: *Decembrie 89. Deconstrucția unei revoluții*. Polirom, București, 2009., Raport final. Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Editori: Vladimir Tismăneanu,

rendszer működésének sajátosságait, a nemzeti kommunizmus jellemzőit vették górcső alá az utóbbi évek publikációiban.⁶

A kilencvenes évek közepétől–végétől a romániai levéltári forrásokhoz való hozzáférhetőség bővülése, valamint egy új történészgeneráció megjelenése újabb eredményeket hozott a téma, illetve a korszak kutatásában. Román nyelvű forráskötetek jelentek meg több, romániai nemzetiségi kisebbség (zsidók, magyarok, cigányok) 1945 utáni történetéről.⁷ Szesztay Ádám munkáiban, Kárpát-medencei viszonylatban foglalta össze a térség államainak magyarságpolitikáját.⁸ A csíkszeredai KAM–Regionális és Antropológiai Kutatócsoport munkatársai (Gagy József, Oláh Sándor, Bíró A. Zoltán, Bodó Julianna, Túrós Endre) ugyanakkor több, módszertanilag is változatos

---

Dorin Dobrinu, Cristian Vasile, Editura Humanitas, București, 2008., Raluca Grosescu: Traectorii de conversie politică a nomenclaturii din România. Spre o taxonomie a partidelor create de fostele elite comuniste. In: Elite comuniste înainte și după 1989. Anuarul Institutului de Investigarea crimelor Comunismului în România, 2007, vol. II.

Peter Siani-Davies: Revoluția română din decembrie 1989. Humanitas, București, 2006., Tom Gallagher: Democracy and Nationalism in Romania, 1989–1998. Trad. Simona Ceaușu, All Educational, București, 1999.

Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989-1990). Szerk. Bárdi Nándor, Gidó Attila, Novák Csaba Zoltán. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2014.

⁶ Trond Gilberg: Nationalism and Communism in Romania. The Rise of Ceausescu's Personal Dictatorship. Westview Press, Boulder, San Francisco and Oxford. 1990.

Radu Cinpoies: *Nationalism and identity in Romania. A History of Extreme Politics from Birth of the State of State to EU Accession*. I.B. Tauris Publishers, London-New-York, 2010

Dragos Petrescu: Building the Nation, Instrumentalizing Nationalism: Revisiting Romanian national-Communism, 1956-1989. The Communist Quest for National Legitimacy in Europe, 1918-1989. Edited by Martin Mevius. Routledge Tylors and Francis Group, 2011, London and New York. 146-165.

Rogers Brubaker-Feischmidt Margit-Jon Fox-Liana Grancea: Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban. L'Harmattan, Budapest, 2011.

Martin Mevius: Reappraising Communism and Nationalism. *The Communist Quest for National Legitimacy in Europe, 1918-1989*. Edited by Martin Mevius. Routledge Tylors and Francis Group, London and New York. 1-25.

J.F. Brown: *Eastern Europe and Communist Rule*. Duke University Press, Durham and London, 1980.

Călin Morar-Vulcu: Between Old and New: The Discursive Construction of the Socialist Nation. *Re-Searching the Nation: The Romanian File*. Studies and Selected Bibliography on Romanian Nationalism. Edited by: Sorin Mitu. International Book Access, 2008. 249-267.

⁷ Andreescu, Andrea–Varga, Andrea – Nastasă, Lucian: *Minorități etnoculturale. Mărturii Documentare. Maghiarii din România 1945-1956*. Centrul de Resurse Pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj, 2003.

Uő: *Minorități etnoculturale. Mărturii Documentare. Maghiarii din România 1956–1968*. Centrul de Resurse Pentru Diversitate Etnoculturală. Cluj, 2003.

Uő: *Minorități etnoculturale. Mărturii Documentare. Evreii din România (1945-1965)*. Centrul de Resurse Pentru Diversitate Etnoculturală. Cluj, 2003.

⁸ Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956-1962. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003.

társadalomtörténeti kutatást is végeztek.⁹ A kilencvenes évek végétől jelentkező fiatal romániai magyar jelenkorkutatók első eredményeit a Bárdi Nándor által szerkesztett *Autonóm magyarok?* című kötet foglalta össze.¹⁰ Újszerű szemléletmódot eredményeztek Stefano Bottoninak az ötvenes évekre vonatkozó kutatásai, amelyek elsősorban a Magyar Autonóm Tartomány történetére fókuszáltak, ugyanakkor a nemzetiségpolitika számos belső összefüggését is feltárták, új szemléletmódot alakítva ki a korszak történéseinek értelmezésében.¹¹ A Ceaușescu-korszak első szakaszáról publikált több elemzést és készítette e forráskiadvány első részét Novák Csaba Zoltán.¹²

Jelen forrásgyűjtemény összeállítása a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj program keretén belül készült. A Nicolae Ceaușescu névvel fémjelzett periódust a párt nemzetiségpolitikája szempontjából két, egymástól jól elkülöníthető korszakra oszthatjuk. Az 1965- 1974 (hetvenes évek közepe, vége) közötti időszakot egy relatív engedékenyebb politika jellemezte. A hetvenes évek második felétől az 1989-es bukásig tartott az ún. második szakasz, amelyben a rendszer és ezen belül a nemzetiségpolitika totális eltorzulásáról beszélhetünk. Kötetünkben a második korszak bemutatásához, elemzéséhez gyűjtöttünk forrásokat.

Az iratok kiválogatásánál két tartalmi szempontot vettünk figyelembe. Az első csoportba tartoznak azok a nemzetiségpolitikát meghatározó dokumentumok, iratok, határozatok, amelyek közvetlenül a kisebbségekre vagy az adott kisebbségre

---

⁹ *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról.* KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998.

¹⁰ *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években.* Szerk. Nándor Bárdi, Csíkszereda, Pro-Print, 2005.

¹¹ Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008.

Uő: Az új, baloldali magyar értelmiség az ötvenes-hatvanas években. In: *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében.* Szerk.: Simon Attila – Bárdi Nándor, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja-Samorin, 2006.

Uő: A hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma. A Földes László-ügy. In: *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években* Szerk. Bárdi Nándor, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005.

Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája 1965-1974. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2010.

Uő. László Márton: *A szabadság terhe, Marosvásárhely 1990. március 16-21.* Pro-Print, Csíkszereda, 2012.

Uő., Denisa Bodeanu: *Az elnémult harang. Egy megfigyelés története. Pálfi Géza élete a Securitate irataiban.* Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2011.

Uő. Tóth-Bartos András, Kelemen Kálmán Lóránt: *Újjászületés. Kovászna megye megszervezése és intézményesülése 1968-1972.* Pro-Print-Háromszék Vármegye, Csíkszereda-Sepsiszentgyörgy, 2013.

¹² Novák Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája I. 1965-1974.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2010.

vonatkoznak, pl.: a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának működése, az RKP kongresszusainak nemzetiségpolitikai határozatai, a magyar értelmiségiekkel való kapcsolattartás, a Szervezési, a Propaganda Osztály témára vonatkozó ülései jegyzőkönyveinek átiratai, a Securitaténak a nacionalizmus vádjá alapján lefolytatott vizsgálatai, nyomozásai, a Magyarországgal való kétoldalú kapcsolatok nemzetiségpolitikai vonatkozásai. A második csoportba tartozó iratok nem beszélnek közvetlenül nemzetiségpolitikáról, de nagymértékben determinálják azt pl. a „júliusi tézisek”, káderrotáció, elitcserét eredményező döntések, kongresszusi határozatok, gazdasági irányváltások, szisztematizálás.

Az iratok kiválogatásában és értelmezésében elsősorban azokra a forrásokra koncentráltunk, amelyek közvetlenül meghatározták az RKP nemzetiségpolitikájának alakulását, amelyek révén érzékeltetni lehet a párt felső szintjein bekövetkezett változásokat, azok ok-okozati összefüggéseit. Ezért a romániai magyar elitnek a közéletben, lapokban, folyóiratokban megjelent programjai és vitái vagy az erdélyi magyar egyházak tevékenysége egy következő kutatás témáját képezik majd.

Forrásaink zömét eddig kiadatlan levéltári dokumentumok képezik romániai és magyarországi levéltárakból. A közölt források többsége a bukaresti Országos Központi Történeti Levéltárból származik az RKP különböző vezető szerveinek (VB, PB, KB Kancellária, a Szervezési Osztály, Propaganda Osztály, Külügyi Osztály) iratanyagaiból. Az RKP magyarságpolitikájának kihatásait a vidéki levéltárak (Marosvásárhely, Kolozsvár, Sepsiszentgyörgy stb.) iratanyagaiból rekonstruáltuk, ez esetben is a helyi pártszervek iratanyagai alapján. Külön csoportot képeznek a Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltárából származó iratok, amelyek két nagyobb állagból származnak, az ún. Dokumentációs (általános ügyek, regionális vagy országos szintű jelentések, elemző ülések) és az ún. Információs (egyes személyek és célcsoportok követése, ügynökök, belügyes tisztek jelentései) részlegről. A Magyar Nemzeti Levéltár iratanyagai közül elsősorban a Külügyminisztérium Romániára vonatkozó iratanyagaiból válogattunk.

Lévén, hogy a közelmúlt történéseit szándékoztunk feltárni, értelmezni, a *klasszikusnak* számító történeti forrásokat bizonyos esetekben kiegészítjük az ún. *oral history* forrásokkal is. A megkérdezett szemtanúk, egykori résztvevők visszaemlékezései

a történések olyan, mélyebb, személyesebb dimenzióiba, összefüggéseibe nyújtanak betekintést, amelyekre az ún. klasszikus levéltári források gyakran nem is reflektálnak.

Kutatásainkat nagymértékben nehezítette, hogy a bukaresti Országos Központi Történeti Levéltárnak a korszakra vonatkozó iratanyagában még nagyon sok a rendezetlen, az egyáltalán nem vagy csak részben kutatható állomány, így a korszakra vonatkozó összes levéltári állag szisztematikus feldolgozása még nem lehetséges. A téma előző korszakainak kutatásához hasonlóan a források származási helyét illetően ez esetben is megfigyelhető egyfajta regionális egyenlőtlenség, amely két okra vezethető vissza: egyrészt az egyes vidéki levéltárak anyagainak rendezetlen, nem kutatható állapotára, másrészt viszont jellemző volt a korszakra, hogy a magyarságpolitika az esetek többségében leredukálódott a többségében magyarok lakta Székelyföldre és néhány kulturális szempontból fontosabb erdélyi városra (Kolozsvár, Temesvár, Szatmárnémeti, Nagyvárad). A fontosabb erdélyi városok kulturális súlyát és ebből kifolyólag jelenlétét az iratokban az is csökkentette, hogy a felvázolt korszakban nagyon sok magyar jellegű kulturális intézmény átkerült Bukarestbe.

Az RKP magyarságpolitikájára vonatkozó forrásokat három részre osztva mutatjuk be. Elsőként a magyarságpolitikát befolyásoló vagy alakító központi folyamatokat vázoljuk fel. Ide tartoznak: a párt vezető szerveinek döntései, az azokat befolyásoló politikai, gazdasági tényezők, a kül-, bel- és gazdaságpolitikai változások, a kisebbségpolitika részeként, eszközeként kezelt, központilag létrehozott bizottságok és szervek munkája, azok döntései. A második körhöz tartoznak: a kisebbségpolitikai döntések végrehajtása, kihatásaik, fogadtatásuk a helyi kisebbségi társadalomban, a kisebbségi elit mozgástere és a kisebbségi intézmények működése és azok kihatása a párt magyarságpolitikájára. A harmadik rész a kisebbségi problémát, mint állambiztonsági kérdést vizsgálja. Ez esetben azt nézzük, hogy az állambiztonsági szervek munkája, meglátásai hogyan befolyásolták a párt magyarságpolitikáját, a román politikai gondolkodás magyarságképét. A forrásokat az említett három tematikus blokkba tömörítve kronologikus sorrendben mutatjuk be.

Vincze Gábor a Ceaușescu-korszak második felét 1972 és 1989 közé helyezi, két alkorszakot nevezve meg: 1972–1986 : A nacionalista tendenciák felerősödése, Kis „kulturforradalom” ; 1986–1989: A végkifejlet: a „magyar kérdés eltűnése”: magyarul

beszélő románok „megjelenése” a pártdokumentumokban.¹³ Kutatásaink eredményei igazolják e két alkorszak létezését, ugyanakkor a romániai források vizsgálata alapján úgy véljük, az említett korszakhatárok megfelelnek a romániai politikai helyzet általános alakulásának érzékeltetéséhez, a nemzetiségpolitika alakulását tekintve viszont némileg változnak a korszakhatárok. A kis kulturális forradalom hatásai a hetvenes évek közepétől váltak igazán érzékelhetőek a romániai magyarság számára, a nemzeti kommunista irányvonal tényleges kibontakozása, a magyarsággal szembeni újabb, tartalmi szinten érzékelhető politikai váltásra pedig 1984-ben került sor, a 13. pártkongresszus után, a magyar intézményhálózat teljes tartalmi kiüresítésével és a kommunista pártban, valamint a kulturális intézményhálózatokban tevékenykedő magyar nomenklaturisták és értelmiségiek közötti teljes elitcserével. A források tehát ezt a két alkorszakot követik.

A határon túli magyarság kutatásában három fő nézőpont létezik. Az egyik a szenvedéstörténeti megközelítés, amely a határon túli magyar közösségek mártír jellegére és sérelmeire fekteti a hangsúlyt. Az ún. konfliktuskezelő nézőpont szerint a térség népei túl keveset tudnak egymásról és a felülről gerjesztett konfliktusok nehezítik meg az etnikumok együttélését. A harmadik típusú szemlélet a különböző (kisebbségi) közösségek változó hatások nyomán történő minduntalan fel- és megújuló építkezéseként tekint a határon túli magyar közösségek történetére.¹⁴ Úgy gondoljuk, hogy a bemutatásra kerülő történelmi korszak a maga változó bel- és külpolitikai kihívásaival számos új helyzetet teremtett a romániai magyarság számára. A párt és a nemzeti kisebbségek közötti kapcsolat az említett időszakban többször is ártértekelődött. Ebben az állandóan változó viszonyrendszerben egyaránt beszélhetünk politikai-ideológiai nyitásról, új kisebbségi intézményépítési lehetőségekről, de megszorításokról, a politikai rendszer működési logikájának változásáról is. A kötet *bevezető tanulmányában* ebből a pozícióból szeretnénk bemutatni azokat a tényezőket, ok-okozati összefüggéseket és hatásokat, amelyek segítségével értelmezhetőbbek lesznek az összegyűjtött források. Magyarságpolitikán az RKP nemzetiségpolitikájának azt a szegmensét értjük, amely

---

¹³ Vincze Gábor, *Történeti kényszerpályák-kisebbségi reálpolitikák II. Dokumentumok a romániai Magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003. XV.

¹⁴ Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2004. 10.

közvetlen vagy közvetett módon kihatással volt a romániai magyarság életére. A magyarságpolitika szerves része volt a párt nemzetiségpolitikájának, ugyanakkor több partikuláris elemet is tartalmazott. Megnyilvánulásainak intenzitását az adott kül- és belpolitikai helyzet befolyásolta, emelte az RKP politikájának fontos tényezőjévé vagy éppenséggel mellőzött kérdésévé.

Elemzésünkben nem szándékoztunk megírni a romániai magyarság 1965–1974 közötti politika- és intézménytörténetét vagy épp sérelemkatalógusát. Ez a tematikus, mikrotörténeti kutatások jelenlegi mozaikszerű állapotából kiindulva egyelőre nem is lehetséges. Elsődleges szempontunk az volt, hogy a rendelkezésünkre álló források alapján felvázoljuk az RKP magyarságpolitikájának alakulását, változásait, ok–okozati összefüggéseit, kihatásait a romániai magyarság társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális életére. Pontosabban, az érdekelt, hogy milyen külső és belső tényezők alakították a pártnak a kisebbségekhez való viszonyulását, milyen reakciókat, viszonyulásokat váltott ki ez az érintett közösségekben és ezen változó ideológiai, politikai hatások közepette, a mindenkori kisebbségi elit hogyan, milyen stratégiákkal próbált meg-, illetve újjászerveződni, megfelelni az újabb és újabb feladatoknak.

1945 után a tömbmagyar Székelyföld a román nemzetiségpolitika kiemelt terepe lett. A Magyar Autonóm Tartomány 1952-ben történő létrehozása már jelezte, hogy a pártvezetés a nemzetiségpolitikáját illetően külön entitásként kezeli a Székelyföldet, ahol az ötvenes években asztalini autonómia következtében a kisebbségi lét számára (elsősorban kulturális és nyelvhasználati téren) más feltételek működtek, mint Erdély többi régiójában. A Ceaușescu korszak első felében, a közigazgatási reform után a régió már nem tartozott többé egységes közigazgatás alá, de a magyarságpolitika Székelyföld-centrikussága továbbra is fennmaradt. Ugyanakkor a Székelyföld az egyetlen olyan, kompakt magyar lakosságú régió, amelyben (sajátos nemzetiségi összetétele miatt) egyfajta lenyomatként, külön elemezhető az RKP (esetleg differenciált) nemzetiségi- és gazdaságpolitikájának közvetlen kihatása a magyar közösségekre. Az erdélyi magyarság körében lezajló társadalmi, gazdasági folyamatok itt komplexebb módon követhetők. Ezért, ahol lehetőségünk volt, külön alfejezetekben tárgyaltunk bizonyos székelyföldi vonatkozású kérdéseket (kultúra, tömegkultúra, társadalmi változások).

I. Előzmények. Az új típusú nemzetiségpolitika kezdetei, a Ceaușescu-korszak első szakasza

Gheorghiu-Dej 1965-ben bekövetkezett halála után, március 22-én Nicolae Ceaușescut megválasztották az RKP első titkárának. A pártvezető nevével fémjelzett, és az 1989 decemberében bekövetkező bukásáig tartó időszak politikai és nemzetiségpolitikai szempontból két, egymástól jól elhatárolható alkorszakból áll. Az 1965 és 1974 közötti időszakot a viszonylagos liberalizáció és a nyitás jellemezte. A különutas politikát csúcsra futtató, sikeres nemzetközi kapcsolatokat kiépítő pártvezető kereste a legitimációt biztosító eszközöket a romániai társadalom irányába. 1971-ben, az ún. Júliusi tézisek megjelenésével egy neosztálinista ideológiai fordulat kezdődött, amely a nyolcvanas évekre a komoly gazdasági problémákkal is küszködő országot súlyos társadalmi és politikai válságba sodorta. A nacionalista mozgósítást, társadalmi homogenizációt előtérbe helyező diktatúra nemzetiségpolitikája gyökeres fordulatot vett, a kisebbségi intézményes keretek fokozatosan leépültek, a nyolcvanas évek végén pedig erőteljes asszimilációs törekvések jellemezték a pártpolitikát.

A hatalomátvétel után következő 4–5 évben Nicolae Ceaușescu fokozatosan eltávolította politikai ellenfeleit és megteremtette azokat a belpolitikai feltételeket, amelyek alapján hozzákezdhetett egy újszerű társadalmi és gazdaságpolitikai irányvonal érvényre juttatásához. 1965-ben sor került az RKP IX. kongresszusára, amely egy, az eddigiektől eltérő politikai és ideológiai korszak kezdetét jelentette. A kongresszuson a pártvezetés új politikai, gazdasági alapelveket fogalmazott meg. Ceaușescu a korai időszakban, hatalma megszilárdítását, a nemzeti érzelmű mozgósításon túl a társadalommal, különösen a fontosabb elitcsoportokkal való részleges kiegyezéssel próbálta elérni. Ebben a folyamatban újra napirendre kerül a párt nemzetiségpolitikája. Az előző években elsorvasztott nemzetiségpolitikai szakértői bizottságokat és a háttérbe szorított nemzetiségi káderek egy részét reaktiválták. A nemzetiségpolitika leglátványosabb elemeként, a Székelyföld ismét szerephez jutott. Ceaușescu nemzetiségpolitikájának részeként értelmezhető az is, hogy 1965. augusztus 12–13-án az RKP legfelsőbb vezetése Nicolae Ceaușescuval az élen a MMAT-ba látogatott, érintve a térség legfontosabb településeit: Marosvásárhelyt, Gyergyószentmiklóst, Balánbányát,

Csíkszeredát, Marosfőtet, Csíkszentmártont, Székelyudvarhelyt. A tartomány ideális helyszínt jelentett a nemzetiségi kérdésben az új irányvonalak propagálására. A pártvezetőt látogatásán több olyan magyar származású aktivista, értelmiségi is szerepet kapott (Fazekas János, Gere Mihály, Sütő András, Bránis László), akik a későbbiekben fontos pozíciót töltöttek be a párt nemzetiségpolitikájában. A politikai nyitásról tanúskodott az is, hogy Marosvásárhelyen nyilvánosan szót kapott az a Csögör Lajos is, aki hazaárulás vádja miatt az ötvenes években börtönben ült.¹⁵

1967-ben Ceaușescu, hatalmi pozíciójának konszolidálása és a pártvezetés gazdaság- és társadalom-átalakítási koncepciójának gyakorlatba ültetése végett újabb lépésre, a közigazgatási reform megszervezésére szánta el magát. A tartományoknál kisebb, átláthatóbb és könnyebben megszervezhető megyék gazdasági szempontból a hatékonyabb, decentralizált iparfejlesztést hivatottak szolgálni. A reform során lezajló átszervezések ugyanakkor egy nagyméretű kádermozgást is eredményeztek, amely során a pártvezetés olyan elitesoportokat hozott helyzetbe, amelyek lojalítására hosszú távon számíthatott. Az 1968-as közigazgatási reform előkészítése és lebonyolítása a párt nemzetiségpolitikájában is fontos szerepet játszott. Az általános, nemzetiségi jogokat illető nyilatkozatokon túlmutató, sajátos megoldást igénylő területként csupán a Székelyföld merült fel. A klasszikus Székelyföld megnevezés ugyan nem szerepelt a korabeli hivatalos iratokban, de a térség, a székely-magyar tömb etnikai, kulturális sajátosságait kész tényként emlegették a korabeli politikai szereplők. Maga Ceaușescu fogalmazott ekképpen az egykori Háromszék jövőjét illető felszólalásában: „Az lenne természetes valóban, hogy Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely Brassó megyéhez tartozzanak, de a javaslatok a nemzetiségi szempontokból indultak ki és pedig, hogy lehetőséget teremtsünk arra, hogy a székelység egy megyében maradjon.”¹⁶ A Székelyföld-kérdés kettős vonatkozásban, közigazgatási és gazdasági kérdésként jelent meg, vagyis hogy a közigazgatási módosítások lehetővé teszik-e a jövőben, hogy a döntő többségében magyarok lakta Székelyföld nagyobb része egy közigazgatási egységet képezzen illetve, milyen megoldásokat találnak a térség gazdasági elmaradottságának

---

¹⁵ Novák: *Aranykorszak...*i.m. 18-33.

¹⁶ Novák Csaba Zoltán: A megyésítés előkészítése és a nemzetiségi kérdés Romániában 1967–1968. In: *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk. Bárdi Nándor, Simon Attila. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006. 421–455.

felszámolására. Az első tervezet a Székelyföldet az „Udvarhely-Csík” elnevezésű, „nagy székely megye” és Maros megye között osztotta volna fel úgy, hogy a régió nagy része a 7459 négyzetkilométer kiterjedésű Udvarhely-Csík megyéhez került volna. A tervezett megyehatár északon a Gyergyói medencével kezdődött, délen pedig Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy rajonokkal zárult. Megyeközpontként az ebben a tervezetben központi fekvésű, de Udvarhelynél és Sepsiszentgyörgynél kisebb Csíkszeredát jelölték meg. A „nagy székely megye” 364 196 lakost számlált volna egy közel 95%-os (342 044 fő) magyar többséggel. Az előkészítési viták során a Székelyföld-kérdésben három érvrendszer bontakozott ki: visszaállítani a térségben régi, 1950 előtti megyéket, egy nagy székely megyét létrehozni, valamint a „kis székely megye” (Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely rajonok Brassóhoz történő csatolásával) mellett szóló érvrendszer. A megyésítés Székelyföldre vonatkozó tervezetének megvitatása közben többször is felmerült a térség gazdasági és infrastrukturális elmaradottsága. A vezetők közül többen is kilátásba helyezték ezen állapotok megváltoztatásának szükségességét.¹⁷

A közigazgatási reform tervezetét 1968. január 14-én tárták a közvélemény elé. A térség magyar lakossága az országos szinten tapasztalható élénkséggel reagált a megyésítést megelőző hírekre és a tervezetre. A reform lényeges pontjainak kidolgozásában a párt a töle megszokott centralizált rendszerben járt el, különböző helyi jellegű részletkérdésben azonban kikérte a lakosság véleményét, lehetőség adódott a párt által ellenőrzött fórumokon (népgyűlések, tanácskozások, sajtó) vagy a vezetőkhez intézett levelekben elmondani a különböző véleményeket. Székelyföld közigazgatási újjászervezésének eredeti forgatókönyvét azonban néhány, többnyire helyi jellegű esemény, megmozdulás átírta. A brassói pártvezetés, a sepsiszentgyörgyi pártaktíva egy részének támogatását megszerezve, minden lehetséges eszközt bevetett a két székely rajon (Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy) megtartása érdekében: lobbiztak a párt központi szervezési bizottságainak ülésein, megszerezték a pozícióikat féltő sepsiszentgyörgyi magyar káderek egy részének támogatását, ígérekkel, fenyegetésekkel, manipulált népgyűlésekkel próbálták rábírní a pártvezetést a számukra kedvező döntés meghozatalára. A vita megosztotta a két érintett rajon (Sepsiszentgyörgy

---

¹⁷ Uo.

és Kézdivásárhely) helyi pártvezetését is, ugyanis a kézdivásárhelyiek a „nagy székely megyéhez” való tartozás mellett foglaltak állást. A helyi pártvezetés néhány tagját leszámítva a háromszékiek többsége nem kívánt Brassó megyéhez csatlakozni, ezért a helyi értelmiségiek, a törvényes kereteket betartva ellenállási mozgalmat szerveztek. A közvélemény kérése, „nyomása” és a magasabb funkciójú pártaktivisták (Fazekas János, Király Károly) közbenjárására kompromisszumos megoldás született, a két vitatott rajon összevonásával, a régi Háromszék megye területén, Sepsiszentgyörgy központtal, Kovászna néven létrehoztak egy új megyét.¹⁸

A Kovászna megye létrehozása körüli bonyodalom nem volt egyedi jelenség a megyésítés körüli székelyföldi vitákban. Az 1968. február 14-én tartott, a megyésítést lezáró plenáris ülés egyik napirendi pontja egy rendkívüli esetet tárgyalt: Csíkszeredában az előző napon tüntetésekre került sor annak érdekében, hogy Hargita megye székhelyének ez a város adhasson otthont. Az események előzményei közé tartozott, hogy a kezdeti fázisban tervezett „nagy székely megye” megyeszékhelyi státusának megszerzésére három város is pályázott: Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely és Csíkszereda. A pártvezetés a tervezett felosztás szerint központi fekvésű Csíkszeredát jelölte meg lehetséges székhelyként. Kovászna megye létrehozásával változott a helyzet és Udvarhely kapta volna meg a megyeközponti státust. A csíkszeredai helyi pártelit, az értelmiségiek és a lakosság többsége kudarcként élte meg ezt a döntést. A városban többezres tüntetésre került sor. A pártvezetés kompromisszumos megoldással vetett véget a számára is kényelmetlen helyzetnek. Nicolae Ceaușescu személyesen fogadta a csíkszeredai küldötteket, akik végül elérték azt, hogy a Csík, Gyergyó és Udvarhely rajonokból létrehozandó Hargita megye székhelye Csíkszerdába kerüljön. Udvarhely kárpótlásként municípiumi (megyei jogú város) rangot kapott.¹⁹ A megyésítés székelyföldi jellemzői közé tartozik a helyi párt- és értelmiségi elit rendkívül aktív közvélemény-formáló és a pártvezetés irányába történő közvetítő szerepvállalása: a csíkszeredai küldöttség tagjaként Orbán István, Pataki Imre vagy János Pál vagy a

---

¹⁸Novák-Tóth-Bartos-Kelemen: *Újjászületés...* i.m. 29–54.

¹⁹Novák Csaba Zoltán-Olti Ágoston: Udvarhely vagy Csíkszereda? Harc a megyeszékhelyért (Egy csíkszeredai küldöttség Nicolae Ceaușescunál 1968-ban). *Székelyföld*, (2008) 7: 85–111

háromszéki Brassó-ellenes mozgalom szószólóiként Sylvester Lajos, Szász Domokos, Báakai Balázs, Gazda István, Fábián Ernő stb.

A történelmi Székelyföld területén 1968-ban három megyét hoztak létre. Háromszék Kovászna néven újra megyévé alakult, Csík-, Gyergyó- és Udvarhelyszék együttesen alkották Hargita megyét, Marosszék pedig Maros megyéhez került. A székely-magyar lakosság két megyében alkotott többséget, Hargita (85%) és Kovászna (79,5%), míg Maros megyében a magyar lakosság aránya 44,3% volt. Kollektív jogokra alapozott, a MAT örökébe lépő, egységes székelyföldi közigazgatási egység létrehozása csak elméleti szinten fogalmazódott meg, a gyakorlatban nem volt rá politikai akarat, így a székelyföldi politikai elitnek nem adatott meg egy esetleges egységes politikai koncepció felépítésének lehetősége. Ugyanakkor a reformból a székelyföldi pártelit és értelmiség nem került ki egyértelmű vesztesként, hisz két új, magyar többségű megye alakult. A megyésítés utáni politikai, ideológiai és helyi identitástermelő folyamatok tovább gyengítették az egységes Székelyföld képet. Marosszéknek egy abszolút román többséggel rendelkező, a "székely" jelzőt immár elhagyó megyéhez történő csatolása azt eredményezte, hogy az egykori székely szék a mindennapokban fokozatosan háttérbe került a Székelyföldről kialakult mentális térképen. Mindezek ellenére a közigazgatási reform utáni gazdaságpolitikai viszonyok lehetővé tették, hogy az 1968-ig, Marosvásárhely kivételével, különböző tartományok (Maros, MAT, Sztálin, Brassó, MMAT) gazdasági perifériáján elhelyezkedő székelyföldi területek megyei intézményekbe szerveződve valamennyit lefaragjanak tetemes hátrányukból. A megyeközpontokká kijelölt Csíkszereda és Sepsiszentgyörgy új politikai, gazdasági és kulturális intézményrendszerhez jutott, amely az addigiaknál jobb pozíciókat jelentette a helyi eliteknek. A magyar többségű területek közigazgatási felosztásának országos politikai visszhangot kiváltó esete azt érzékeltette, hogy a pártvezetés, hivatalos álláspontja (a nemzetiségi kérdés véglegesen megoldódott) ellenére, figyelembe kell, hogy vegye a Székelyföld sajátos helyzetét. Ugyanakkor a székely megyék távolról sem rendelkeztek a MAT időszakában tapasztalt és elismert, kollektív jogon alapuló sajátos elbírálással. A megyésítés egy másik fontos hozadéka az volt, hogy az intézményesen

újjászervezett és megerősödött Székelyföld súlya jelentősen megnőtt az erdélyi magyarság politikai és kulturális életében.²⁰

Az 1968-as esztendő az új megyék, elsősorban az eddig „csak” rajoni múlttal bíró Kovászna és Hargita esetében intézményes megszervezésével telt el. A székely megyék problémájának kompromisszumos megoldása egyfajta kirakatjelleggel és példaértékkel is bírt az RKP nemzetiségpolitikájában. Az igencsak aktív román külpolitikához szükséges társadalmi támogatottság felmutatásában is kiemelt szerepet kaptak. A román pártvezetés ezekkel a gesztusokkal próbálta ellensúlyozni a saját külpolitikájával ellentétben, viszonylag konfliktusmentesnek mondható magyar-szovjet viszonyt. Nicolae Ceaușescu a prágai szovjet beavatkozást elítélő bukaresti nagygyűlés után azonnal, augusztus 26-án Hargita és Kovászna megyébe látogatott. A Sepsiszentgyörgyön, Csíkszeredában és Székelyudvarhelyen szervezett nagygyűléseken elismerte a térség gazdasági lemaradását és nagymértékű beruházásokat ígért. Beszédei végén az eddigi bevett szokástól eltérően magyar nyelven is köszöntötte a résztvevőket. A két megye elitje és lakossága bizalmáról, támogatásáról biztosította a pártvezetést.

A közigazgatási reform során vidéki szinten is beteljesedett a Ceaușescu hatalomra kerülése után elkezdődött politikai elitcsere. A régi, tartományi vezető elit egy része elvesztette pozícióit, az új hatalmi központhoz lojális vezetők pedig átvándoroltak az új, megyei hatalmi struktúrákba. Az üresen maradt pozíciókat a pártiskolákból frissen kikerülő emberekkel töltötték fel. 1968-ban három megyében volt magyar nemzetiségű első titkár: Uglár József Szatmár megyében, Bránis László Hargita és Király Károly pedig Kovászna megyében. Maros megye élére Nicolae Vereșt nevezték ki, aki Dicsőszentmárton mellől származott és a MMAT első titkári tisztségéből örökölte meg a megyei vezetői státust. Elődjénél és későbbi utódjánál, Iosif Bancnál nagyobb empátiával viszonyult a helyi ügyekhez, emberekhez és a nemzetiségi jellegű problémákhoz. A Kovászna megye élére kerülő Király előzőleg a MAT-ban, majd Bukarestben töltött be különböző pártfunkciókat. Bránis Lászlót a MMAT néptanácsi titkári tisztségéből

---

²⁰ Novák Csaba Zoltán: Területrendezés a hetvenes-nyolcvanas évek Romániájában. In. *URBS Magyar Városhistória Évkönyv V.* 2010. Szerk. Á. Varga László. 149–168.

nevezték ki Hargita megye élére. Tisztségét azonban fegyelmi okokból csak egy évig tölthette be, a Bukarestből küldött Fazakas Lajos vette át a helyét. A korábban bukaresti tisztségeket is betöltő Vereş és a két, központból kijelölt megyei titkár, Király és Fazakas személyében a Dej-vonalhoz nem kapcsolódó, Ceușescuhoz feltétlenül lojális vezetők kerültek a székelyföldi megyék élére.²¹

Magyar többségű megyei tanács csak a két székely megyében működött és magyar nemzetiségű káderek csupán e két közigazgatási egységben töltöttek be igazán fontos, magas rangú vezetői beosztást. A pártvezetés arra is vigyázott, hogy a reform során etnikai szempontból „hátrányba” kerülő román többségű vidékeket (Bodzaforduló, Maroshévíz környéke) rekompenzálja, több román nemzetiségű aktivistát neveztek ki fontos tisztségekbe. Kovászna megyében egyedi módon, Ioan Dragoș személyében ún. első alelnököt neveztek ki. Hargita megyében 1968-ban a 15 tagú megyei pártbizottsági tag közül 11-en magyar, négyen pedig román nemzetiségűek voltak. Kovászna megyében tíz magyar és öt román nemzetiségű pártbizottsági tag volt, Maros megyében pedig kilenc román és hat magyar nemzetiségű. Az új politika elit három rekrutációs bázisból érkezett: központi párt- és állami intézményekből (Király Károly, Fazakas Lajos), tartományi pártaktívából (Bránis László, Nicolae Vereş), a többség pedig az egykori rajoni struktúrákból került át a megyei intézményekbe. A gazdasági, kulturális intézmények küldötteiből és a politikai funkciókat betöltő pártkáderekből összeálló megyei vezetési struktúrák a közigazgatási reform során jelentős mértékben kicserélődtek. A hatvanas évek végére hasonló folyamat zajlott le a gazdasági és kulturális szférában is. Minden szakterületen többségbe került az új, zömében székelyföldi származású generáció, amely többnyire a második világháború utáni rendszerben szocializálódott, tanulmányait a hatvanas években fejezte be. Ezekben a struktúrákban, a Székelyföld történetében először többségbe vagy majdnem többségbe került az ún. technikai értelmiség, az ország különböző egyetemén tanuló mérnökök, közgazdászok. A Kovászna megyei tanács végrehajtó bizottságának 19 tagja közül 11 személy rendelkezett mérnöki vagy közgazdasági szakképesítéssel. Az új, magyar többségű megyékben (kevésbé Maros

---

²¹ Gagy József: Új elit a Székelyföldön. Hargita megyei változások 1968 után. *Társadalmi Szemle* (1997) 4. 1997. Demeter Csanád: *Rurbanizáció. Területfejlesztési és modernizációs politika a Székelyföld elmaradott régióiban 1968–1989*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2014, 17–45.

megyében) a politikai életben egy sajátos nyelvhasználati rítus honosodott meg. A hivatalos irattermelés megyei szinten szinte kizárólagosan román nyelven történt. A belső vitákon, üléseken, szakbizottsági megbeszéléseken a felszólalók használhatták anyanyelvüket.²²

A két magyar többségű megyében a helyi magyarság olyan állami intézményekben is jelentős pozíciókhoz juthatott, mint pl: a megyei törvényszékek, ügyészség, tanfelügyelőség, művelődési bizottságok, kereskedelmi igazgatóságok stb. Az új megyék létrejötte nem csak a pozíciószerzés szempontjából volt fontos, hanem a közigazgatási és a néptanácsok működésére vonatkozó törvény által szavatolt lehetőségek kiaknázása miatt is. A reform a túlméretezett tartományi rendszert kívánta felszámolni, így az eddig a tartományi központok árnyékában maradt területek (egykori rajonok) is lehetőséget kaptak arra, hogy intézményes formában fogalmazzák meg gazdasági, kulturális igényeiket, érdekeiket. A megyei elitek a Ceaușescu-féle új, integratív politikában az egykori MNSz vagy MAT-elithez hasonló közvetítő, transzmissziós szerepet töltöttek be. Közvetítettek és végrehajtották a pártvezetés ideológiai, politikai üzenetét, ugyanakkor (elsősorban a hatvanas, hetvenes években), ha korlátozott lehetőségek között is, de tematizálták a helyi közösségek valós vagy vélt, politikailag megfélemtetett igényeit. A megyei néptanácsok, továbbra is központi kontroll alatt ugyan, de a korábbi időszakhoz mérten szélesebb cselekvési lehetőségekkel rendelkeztek: az állami szervek jóváhagyásával kinevezhették, visszahívhatták a helyi Milícia vezetőjét, vezették és ellenőrizték a helyi állami szervek tevékenységét, kidolgozták és elfogadták a gazdasági terveket, a szakminisztériumokkal történő egyeztetés alapján szervezhatték a megye gazdasági, szociális, oktatási életét stb.²³ A helyi elitek a hatvanas évek második felében és a hetvenes évek első felében több szakterületen (gazdaság, kulturális élet, oktatás) éltek is ezekkel lehetőségekkel.

A szellemi életben megnyilvánuló általános liberalizáció keretei között a három megye területén minőségben és mennyiségben is jelentősnek mondható kulturális élet bontakozott ki. Gazdasági téren a helyi elitek igyekeztek a lehető legjobban kihasználni

---

²² Novák-Tóth-Bartos-Kelemen: *Újjászületés...*i.m. 2012. 89.

²³ Uo.

az eddigi fejlesztéspolitikából kimaradt területek, vidékek felzárkóztatására vonatkozó országos tendenciákat. Az új megyékben a megyei szakbizottságok több tervvel, kéressel fordultak a bukaresti vezetéshez, a különböző szakminisztériumokhoz, amelyeknek egy része meghallgatást is nyert. Így épült a meg pl. a szépvízi gát Hargita megyében.²⁴ Sajátos színtere volt e jelenségnek a Király Károly vezette Kovászna megye, ahol a korabeli viszonyok közepette is kiemelkedő kulturális, hagyományápoló mozgalom indult be és nem utolsó sorban az egykori Háromszéknek sikerült megszabadulni a Brassóval szembeni politikai és (részben) gazdasági alárendeltségtől.²⁵

1968 végén a pártvezetés új kapukat keresett a társadalmi mozgósítás megszervezéséhez, létrehozva Szocialista Egység Frontját (Frontul Unității Socialiste). A nemzetiségek számára ún. tanácsok alakultak. Így született meg többek között a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa (MNDT). Az MNDT-t nem a romániai magyarság kollektív jogainak érvényesítése céljából hozták létre hanem, hogy közvetítse a párt politikáját ugyanakkor, fennállása első időszakában, képviselői révén közvetítő szerephez is jutott. Központja Bukarestben volt, azokban a megyékben, ahol a magyarság nagyobb számban volt jelen, megyei szervezeteket hoztak létre. Tagságuk, amelyek önkéntes alapon szerveződött, a megyei pártvezetés beleegyezésével választotta meg a vezetőket. Maros, Hargita és Kovászna megyében 1968 novemberében alakultak meg az MNDT helyi tagozatai. Élükre a megye egy-egy ismertebb értelmiségije került: Maros megyében ifj. Antalfy Endre, Hargita megyében pedig János Pál. Az MNDT helyi szervei elsősorban tanácsadói hatáskörrel bírtak: kulturális eseményeket, rendezvényeket, oktatási kérdéseket illető megoldásokat stb. javasolhattak az adott megye vezetőségének. Az MNDT vidéki tevékenységéről szóló jelentésekben már a kezdetektől elkülönült a két magyar többségű megye, illetve esetenként Maros megye.²⁶ A Kovászna és Hargita megyékből érkező jelentések arról számoltak be, hogy a helyi MNDT szervek súlytalanok, folyamatosan kimaradnak a térség kulturális életének szervezéséből. Ez azzal magyarázható, hogy a két magyar többségű megyei tanács és a kulturális bizottságok ellátták ezeket a feladatokat. Az MNDT észrevételei, javaslatai sokkal többet

²⁴ Novák: *A közigazgatási reform...* i.m. 2010. 441–445.

²⁵ Novák-Tóth-Bartos-Kelemen: *Újjászületés...* i.m. 46–172.

²⁶ Novák Csaba Zoltán-László Márton: *A szabadság terhe. Marosvásárhely, 1990. március 15–21.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2012.

nyomtak a latban a szórványvidékeken, ahol magyar nemzetiségű káderek kis számban, és jelentéktelen szerepkörökben voltak jelen a helyi politikai életben.²⁷

---

²⁷ Uo. 450–452.

II. A NEMZETI KOMMUNIZMUS ÚTJÁN 1974-1984

II.1. Az 1971-es júliusi tézisek megjelenése és kihatása a nemzetiségpolitikára

A hetvenes évek elejére Nicolae Ceaușescu konszolidálta hatalmi pozícióit, félreállította a potenciális politikai ellenfeleit, a külpolitikai taktikázásokkal erős politikai és társadalmi bázist kovácsolt magának, belföldi és külföldi népszerűsége jelentősen megnövekedett. A közigazgatási reform során gazdasági szempontból hatékonyabb, a pártvezetéshez hűséges első tükörök irányítása alatt álló megyék jöttek létre. A SzEF, a nemzetiségi dolgozók tanácsai új társadalmi kontroll és egyben mobilizációs lehetőségeket teremtettek. Az 1969-es kongresszus Ceaușescu teljes sikerével zárult. A KB „megtisztult” a nemkívánatos személyektől, a kongresszus határozata pedig rögzítette a Ceaușescu-irányvonal minden sarkalatos pontját.²⁸

Az RKP káderállományában bekövetkezett látványos változásokat a szovjet diplomaták is érzékelték, kiemelve, hogy meglátásuk szerint a pártvezetés nem fog alkalmazkodni a külső és belső kihívásokhoz, a párton belüli elégedetlenségekhez, inkább kádercserét eszközöl.²⁹ A feltételek adottá váltak a hatvanas években, elméletben kidolgozott grandiózus társadalmi és gazdasági átalakítási projektek (iparosítás, városok és falvak szisztematizálása, a homogén szocialista nemzet kialakítása) megvalósításának felgyorsítására. 1971-től kezdődően több jel is arra utalt, hogy hamarosan radikális gazdaságpolitikai és ideológiai változások következnek be: júliusban megjelent az RKP legújabb tézise az ideológiai nevelésről és az év végén a KB pontosította és felgyorsította a szisztematizálási projekt gyakorlati kivitelezését.

---

²⁸ 1965–1969 között Nicolae Ceaușescu egy sor olyan lépést tett meg, amely során bebiztosította saját hatalmát az RKP élén. A két kongresszus során hozzá hív, új embereket választott be a párt vezető szerveibe: Paul Niculescu Mizil, Iosif Banc, Gheorghe Rădulescu, Maxim Berghianu, Petre Blajovici, Petre Lupu, Ilie Verdet, Gere Mihály. 1967-ben sikeresen semlegesítette a párton belüli „reformpártiak” azon vélekedését, hogy a szocialista táboron belüli piachoz (KGST) való alkalmazkodás is fontos tényező az ország gazdaságpolitikájában. Helyette a sztálini, erőltetett iparosításra épített gazdaságpolitikát juttatta érvényre, a nehézipar és az ország önálló képességének fejlesztését. A „Dej-báráiként” („baronii lui Dej”) emlegetett vezetőknek a politikai életből történő eltűnésével (Chivu Stoica lemondott, Gheorghe Apostol, Petre Borilă és Alexandru Drăghici pedig félreállították) gyakorlatilag a párt egyeduralmódójává vált.

²⁹ MNL, külügyminisztériumi TŰK-iratok Románia, XIX-J-1-j, 88 doboz, 001713/1-128-20.

Az RKP KB 1971. júliusi plenáris ülésén Nicolae Ceaușescu hangzatos beszédet mondott a politikai-ideológiai tevékenység és a párttagok marxista nevelésének feljavításáról, amely később a „júliusi tézisek” néven vonult be a köztudatba.³⁰ A „júliusi tézisek” és azok hosszú távú hatásai érzékelhető változást okoztak a párt ideológiai irányvonalában. A Dej-korszak végén és a Ceaușescu-korszak elején tapasztalható részleges nyitást egy újabb ideológiai szigor váltotta fel, amelynek gyakorlatba ültetése és alkalmazása a későbbiekben (hangsúlyosabban a hetvenes évek végétől) egyre súlyosabban érintette az egész román társadalmat. A tézisekből fakadó gazdasági (erőltetett iparosítás, nehéz életkörülmények), területrendezési (falurombolás), ideológiai-kulturális (a kisebbségi oktatási rendszer és általában a kulturális élet beszűkítése, a cenzúra bekeményítése) mechanizmusok pedig fokozatosan egyre kilátástalanabb helyzetbe sodorták az országban élő kisebbségeket. Ceaușescu 1971. július 6-án a KB plenáris ülésén fejtette ki a téziseit, amellyel kezdetét vette Romániában az ún. „mini kulturális forradalom.” A tézisek előírták a párt szigorúbb beavatkozását a politikai-ideológiai és kulturális életbe: erőteljesebb ideológiai nevelés és indoktrináció a párt- és az állami oktatásban, a propaganda fokozása és látványosabbá tétele, a kaderszelekció szigorítása, a társadalmi mobilizáció fokozása, a nyugatról beáramlott filozófiai és kulturális irányzatok kiszorítása a médiából, a szocialista cenzúra erősítése. A „júliusi tézisek” első pontja kitért a nemzetiségi kérdésre is. A negyvenes évektől hangoztatott

---

³⁰ A „júliusi tézisek” geneziséről Dennis Deletant, Vladimir Tismăneanu úgy véli, hogy azok elsősorban Ceaușescu Kínában és Észak Koreában tett látogatásának és az ott tapasztalt állapotoknak az egyenes következménye. Ceaușescut lenyűgözték a kínai kulturális forradalom eredményei, a párt vezető szerepének és kontrolljának megerősödése és nem utolsósorban, az ott tapasztalt személyi kultusz grandiózus megnyilatkozásai befolyásolták. Dennis Deletant: *i.m.*, Vladimir Tismăneanu: *Stalinism pentru eternitate*. Editura Humanitas, București, 2006.

A fent említett tények mindenképp szerepet játszottak, viszont az a vélemény sem elhanyagolható, amely a román gazdaság valamint a bel- és külpolitika változásaihoz köti a tézisek megjelenését. Florin Constantiniu szerint a Szovjetunió felől érzékelhető politikai nyomás egyértelmű volt és elképzelhető, hogy a pártvezetés az ideológiai-hatalmi kontroll megerősítésével üzeni kívánt a szovjeteknek, hogy teljes mértékben uralja és kezében tartja a belpolitikai terepet. Florin Constantiniu előadása. In: *Sfârșitul perioadei liberale a regimului Ceaușescu. Minirevoluția culturală din 1971*. Ediție îngrijită de Ana-Maria Cătănuș. Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2005. 13–21. p.

Azt is figyelembe kell venni, hogy a hetvenes évek elejére Ceaușescu teljes mértékben konszolidálta a hatalmát, lebonyolított egy nagyméretű elitcserét és újabb lendülettel, a személyi kultusz erőteljesebb jelenlétében folytatta a grandiózus gazdasági-társadalmi átalakítási folyamatot, amely a rendszer működése logikájából automatikusan eredményezte az ideológiai szigor kiteljesítését. Nem feledkezhetünk meg ugyanakkor a nemzetközi gazdasági életben bekövetkezett változásokról sem, amelyek a román gazdaságot is érintették. Az ideológiai szigor erősítése a Varsói Szerződéstől történő „leszakadást”, meg a teljes különutas politika belső ellensúlyozását is szolgálhatta, érzékeltetve a társadalommal, hogy a külpolitikai manőverek egyáltalán nem jelentik a sztálinista modellel való szakítást.

hivatalos álláspont, miszerint a nemzetiségi kérdés megoldódott Romániában, ezúttal is alapaxiómaként jelent meg. A hatvanas évek végén elért kulturális eredmények tartalmi működését befolyásolandó utasításként hangzott el viszont a szocialista hazafiságra való erőteljesebb nevelésre és mozgósításra való felszólítás. Az esetleges kisebbségi különérdek tagadásaként értelmezhető a hatvanas évektől jelentkező érvelés hangoztatása, miszerint „A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésében egyre erősebb alapokra kell helyezni a román, magyar, német, szerb és más nemzetiségű dolgozók egységét és testvériségét, akik közös érdektől és vágyaktól fűtve hoznak létre szellemi és anyagi értékeket és közösen harcolnak közös hazájuk, Románia Szocialista Köztársaság felvirágoztatásáért.”³¹

A „júliusi tézisek” fokozatosan éreztették hatásukat. Az illetékes szervek, médiaorgánumok a pártvezetéshez hű szócsövei köszöntötték az új téziseket, majd 1971 nyarán és őszén megtartották az első önkritikát gyakorló üléseiket, amelyeken a párt helyi vezetőin kívül központi küldöttek is részt vettek. A pártvezetés részéről érkező kritika elsősorban a társadalmi, kulturális szervezetek, intézmények munkájának ideológiai „lazaságát” illetve és a pártideológiától idegen szellemiség jelenléte ellen indított harcot. A marosvásárhelyi állami színház igazgatója Csorba András, pl. ekképp gyakorolt önkritikát: „A repertoárunkban voltak gyengébb darabok is, a lenini és marxi elvektől eltérő filozófiából született darabok, olyan darabok, amelyek kispolgári szemléletmódot tükröztek és téves képet festettek a világról és téves vagy alacsonyabb szintű életszemléletet sugalltak.”³²

A „júliusi téziseket” kezdetben a társadalom csak ideológiai fordulatként fogta fel és nem egy új politikai irányváltás előjeleként. Az értelmiségiek jelentős része is úgy érezte az első időszakban, hogy formálisan lehet hozzá alkalmazkodni, néhány irodalmi mű, színdarab, közéleti tematika mellőzésével kivédhető lesz. Az új doktrína gyakorlati alkalmazása következtében viszont a sajtóból fokozatosan tűntek el témák, a könyvkiadásból bizonyos szerzők, a rádió- és tévé programokból bizonyos műsorok, a történettudomány területéről szakágak és tematikák. A hatvanas évek végén újra lendületbe kerülő vagy újonnan létrejövő kisebbségi intézmények többségének

---

³¹ *Vörös Zászló*, 1971. 159. sz.

³² Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș (ANDJM), fond Comitetul Județean de Partid Mureș, dos. 2/1971. 54–55. f.

fennmaradása ekkor még nem került közvetlen veszélybe. A társadalmi életre és a kultúrára, annak minden műhelyére, termékére viszont általános ideológiai szigor nehezedett. Az eddig viszonylagos sajátos karaktereket magukban hordozó kisebbségi kulturális intézményeknek és orgánumoknak is kötelező módon tükrözniük kellett a párt új irányvonalát. Ezen intézmények a hetvenes évek elejétől (főleg a nyolcvanas években) folyamatosan, önálló működésüket, szolgáltatásaikat tekintve visszafejlődtek, leredukálódtak a párt irányvonalának közvetítőivé, szócsöveivé.³³

II.2. Újabb fordulatok a nemzetiségpolitikában, a szocialista nemzet fogalmának újraértékelése káderrotáció

Az 1970-es évek közepétől beindult folyamatok világosan jelezték, hogy a romániai politikai rendszer működése visszafordíthatatlanul a Nicolae Ceaușescu személye által meghatározott hatalmi centralizáció és neosztálinista gazdaságpolitikai irányába fordult el. 1974 több szempontból is meghatározó volt a beindult változások folytatásában, kiteljesítésében. Egy, 1974. március 25-26-án megtartott KB ülésen lemondott tisztségéről Ioan Gheorgeh Maurer miniszterelnök. Maurer miniszterelnöksége több szempontból is fontos szerepet játszott a korábbi években. A gazdaságpolitikában Maurer képviselte az ún. reformer irányvonalat és miniszterelnöki ténykedésében részben érvényesült egyfajta hatalmi megosztás, az első titkár sok esetben szabad kezet adott a miniszterelnöknek, a román gazdaság lélegztetvételhez jutathatott. Ebben mindenképpen szerepet játszott Maurer személyisége, tekintélye a pártban és nem utolsósorban a Ceaușescuval való kapcsolata. Utódja az a Manea Mănescu lett, aki sokkal kiszolgáltatottabb helyzetben és függő viszonyban volt a párt első titkárával, aki egyre

---

³³ A televízió magyar nyelvű adásának lerövidítése, illetve két részre osztása automatikusan rövidített le, szüntetett meg különböző műsorokat. Ilyen sorsa jutott, pl. a Tomcsányiné Jakab Mária és a H. Szabó Gyula szerkesztette irodalmi vetélkedő jellegű *Könyvkeresés* című műsor. Ugyanebben az időszakban nem engedték műsorra Kincses Elemér darabját (*Ég a nap Seneca fölött*). A Kriterion ellen, Domokos Géza visszaemlékezései alapján, pl. azt a vádat hozták fel, hogy túl sokat foglalkozik a magyar múlttal, s ezzel közvetve a határrevizionizmus, az irredentizmus koncepcióját terjeszti, támogatja. A Korunk folyóirat 1965–1975 közötti számaint olvasva szemtanúi lehetünk, hogy az ideológiai váltás, miként keríti hatalmába a lapot, hogyan változtatja meg lépésről lépésre a szellemiségét. 1971-től kezdődően a már megszokott rovatok, írások között megjelennek a kimondottan ideológiai, politikai tartalmú üzenetek, hogy aztán a hetvenes évek közepétől szinte teljesen a birtokukba vegyék az immár kisebb terjedelmű, folyóiratot.

nagyobb és közvetlenebb befolyást, nyomást gyakorolt a kormány és az államapparátus működésére. Ugyancsak ebben az évben, március 28-án Ceaușescu megválasztották az RSzK államelnökévé. Ezzel megteremtődött a jogi alap a teljes politikai hatalom egy kézben történő koncentrálásához. Mindezek mellett ő volt az RKP főtitkára, az Államtanács elnöke, a Legfelső Honvédelmi Tanács főparancsnoka, a Szocialista Demokrácia és Egység Frontja elnöke, a Dolgozók Országos Tanácsának elnöke. Ugyanakkor a főtitkár egyre több vezetői kulcspozíciót bízott közvetlen rokonaira, családtagjaira, így akadályozva meg, hogy a döntéseivel esetlegesen szembeálló végrehajtó apparátus kerüljön helyzetbe. A főtitkár feleség? Elena Ceaușescu a hetvenes évek közepétől egyre nagyobb befolyásra tett szert a politikai életben. Beválasztották a KB-ba, ő lett a káderügyeket vezető legfelső politikus valamit később a miniszterelnök-helyettes funkciót is megkapta. A káderkinevezésekért felelős tanács vezetőjeként gyakorlatilag Elena Ceaușescu kezében összpontosult a romániai kádermozgás felügyelete. A gazdasági, politikai tisztségekbe történő kinevezések fokmérője nem a személyes rátermettség, kompetencia, sőt nem is az ideológiai megfelelés, hanem a diktátor és közvetlen köre hatalmi ambícióinak való megfelelés.

Az 1970-es évek közepére gyakorlatilag kialakultak a román politikai rendszer általános jellemezői, amelyek az 1989-es rendszerváltásig meghatározták az ország politikai életét. A társadalmi részvétel a minimálisra csökkent a politikai életben, a párt és az állami szervek összeolvadása az ötvenes évekbeli sztálinista korszakot idézték újra. A gazdasági és politikai döntések kikerültek az alsóbb szervek hatásköréből egyre magasabb szintekre kerültek. a hatalomkoncentráció, a párt és az állami szervek összefonódása végbement megyei szinten is. A megyei párttitkárok egyben néptanácselnöki tisztséget is betöltöttek. Az alsóbb, megyei, municípiumi, városi, községi szintek ekkor már nem véleményeztek, mint a hatvanas évek utolsó felében, hanem pusztán végrehajtó szerepet töltöttek be.

Az 1972-ben megtartott országos pártkonferencián bevezették az ún. káderrotációt.³⁴ Ennek az volt a lényege, hogy viszonylag rövid időközönként (3-5 év)

---

³⁴ Az RKP Országos Konferenciájára 1972. július 19–21 között került sor. A konferencia összegezte az 1971-től beállt változásokat és rögzítette ezek folytatásának hosszú távú irányelveit, programját: a homogenizáció, a fokozott ütemű iparosítás, a szisztematizálás folytatása, a harmadik világ felé történő külpolitikai irányulás.

lecserélték, áthelyezték a fontosabb megyei vezetőket. A pártvezetés ezzel megakadályozta, hogy bárkinek is tartós és hatékony helyi kapcsolathálózata, politikai tőkéje alakulhasson ki. A megyei eliteket sokszor váratlanul érte egy-egy ilyen döntés, amely általában előzetes értesítés nélkül érkezett központi küldöttek révén. 1973-ban, pl. Gheorghe Pană központi küldött érkezett Marosvásárhelyre és a helyi nómenklatúrát szinte teljesen átszervezte. „Körülbelül két hete elhatároztuk, hogy több titkár elvtárs a Végrehajtó Bizottságból és a Központi Bizottság különböző munkacsoportjai éléről menjenek át más munkaterületekre. A megyei bizottságban tevékenykedő elvtársak pedig más munkaterületet fognak kapni, ahol ez szükséges” – jelentette ki Pană.³⁵ Leváltották Nicolae Vereş megyei első titkárt, helyette Iosif Bancot nevezték ki. Továbbá több megyei tanács tag és a különböző szakrészlegek titkárai is helyet cseréltek egymással vagy más beosztásba kerültek. Az egyre gyakoribb ideológiai lépések a magyar káderalomány összetételében is változásokat eredményeztek. A hatvanas évek nyitását kihasználó helyi magyar elit több olyan képviselőjét is áthelyezték, aki a hatalom szerint „nem jól értelmezte” az akkori lehetőségeket. Ilyen volt, pl. a Kovászna megyei Sylvester Lajos, aki a kultúráért felelős osztály élén állítólag csak a magyar jellegű műemlékeket és rendezvényeket részesítette előnyben. Ide sorolható Király Károly előzetesen említett lemondása vagy több megyei magyar káder elmozdítása. A magyar káderekkel jó viszonyt ápoló és „megértő” Nicolae Vereş eltávolítása is kisebb fajta értetlenséget váltott ki.³⁶

Az RKP novemberben megtartott XI. kongresszusa már ezeket a hatalmi állapotokat valamint az ország „első embere” által képviselt gazdaságpolitikai, ideológiai irányvonalat konzerválta. A kongresszus nemzetiségpolitikai szempontból fontos alaptétele volt a gyakorlatilag etnikai homogenizációt is előrevetítő tézis hangsúlyozása, a szocialista nemzet fejlődésének újabb szakaszáról. „... a dolgozók, nemzetiségre való tekintet nélkül, mindinkább beilleszkednek a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom és a kommunizmus felépítésének folyamatába, a kommunista társadalom egységes dolgozó népébe. Ugyanakkor ennek a jövőnek a távlataiban továbbra is fennmaradnak egyes sajátos vonások, elsősorban a dolgozók különböző kategóriái között a termelésben, a

---

³⁵ ANDJM, fond PCR Comitetul Judeţean Mureş, dos. 2/1973. 61–65. f.

³⁶ Több, Veressel személyes kapcsolatban levő visszaemlékező is megerősíti ezt, pl. Király Károly, Pataki Imre.

társadalmi tevékenységben betöltött szerepüktől függő különbségek, de mindez csak hangsúlyozni fogja az új társadalmi rend demokratikus jellegét, a dolgozó nép dialektikus egységét.”³⁷ A sajátos vonások fennmaradásán ekkor már nem az etnikai jelleg fennmaradását értették. Ugyanekkor a 225/1974-es törvényrendelet jelentősen megszigorította a külföldiekkel való érintkezést is. Az, hogy az elsőfokú rokonok kivételével tilos lett külföldi magánszemélyeket elszállásolni rendkívül megnehezítette a romániai magyarságnak az anyaországaiakkal való kapcsolattartását.³⁸

Egy évvel korábban, 1973-ban egy nyíltan diszkriminatív rendelet is megjelent az oktatás megszervezéséről. Az 1973. május 11-én kelt 278. rendelet előírta azt, hogy általános iskolákban a nemzeti kisebbségek nyelvén történő oktatásban az ötödik osztály indításához minimum 25, a középfokú oktatásban pedig 36 jelentkezőre van szükség. Ezzel szemben mindazon községekben, ahol az „együttélő nemzetiségek nyelvén működő iskolák léteznek, függetlenül a román tanulók létszámától, román előadási nyelvű tagozatokat, vagy osztályokat kell létesíteni.”³⁹

A többség kisebbség viszonyrendszerében fontos kérdésnek számított a szocialista nemzet kérdésének hangsúlyozása, illetve a fogalom ideológiai, tartalmi értelmezése. A szocialista nemzet fogalmát Romániában az ötvenes évek első felében használták először nyilvánosan. A korábban használt nemzet kifejezést, terminológiát törölték a közbeszédből, helyette jelent meg a szocialista nemzet fogalom használata, amelynek elsődleges célja az volt, hogy segítse a kommunista pártot hatalmának megszilárdításában, a terror közepette egy újfajta szolidaritást hozzon létre az országban.⁴⁰ A kérdést a párt központi ideológiai lapjában a *Lupta de calsa*-ban (Osztályharc) tematizálták először, Mihai Frunza és Ion Balanescu ideológusok a , Cu

---

³⁷ *Az RKP XI. Kongresszusa 1974.* Politikai Kiadó, Bukarest. 635–638. p.

³⁸ Vincze: *Történeti kényszerpályák...* i.m. 307. p.

³⁹ *Colecția de legi și decrete 1973.* Vol. III. Decretul nr. 278 din 11 mai 1973.

⁴⁰ A nemzeti kérdés és a leninizmus című munkájában sztálin, a szocialista nemzet kialakulása szempontjából a következő tényezőket emelte ki: közös nyelv, terület, gazdasági élet és lelkiesség. Elmélete szerint a szocialista nemzet a régi, burzsoá nemzet romjain fog felépülni. Meglátása szerint egy kezdeti időszakban a különböző nemzetek még létezni fognak, aztán következik egy újabb szakasz, amikor egy szovjet közösség részévé válnak. A nagyobb nemzetek alalulnak át majd szocialista nemzetté. A szovjetek használték még a szovjet nép kifejezést is, amely fölötté állt a szocialista nemzetnek, ez jelezte, hogy ezzel fog alakulni a szocialista nemzetek közössége. Călin Morar-Vulcu: *Between Old and New: The Discursive Construction of the Socialist Nation. Re-Searching the Nation: The Romanian File. Studies and Selected Bibliography on Romanian Nationalism.* Edited by: Sorin Mitu. International Book Acces, 2008. 249-267.

privire la problema inchegarii natiunii socialiste in RPR, című tanulmányukban.⁴¹ 1957-ben arról cikkeztek a pártsajtóban, hogy alakulóban van a román szocialista nemzet a régi romjain. Az új, szocialista nemzet kialakulásának fázisait a következőkben határozták meg: a hatalom megszerzése, a közös gazdasági alapok kiépítése, a osztály nélküli társadalom elérése, a marxizmus leninizmus meggyökerezése. Az ötvenes évek szocialista típusú nemzetszemlélete egyértelműen a politikai közösség formálást célozta meg, mellőzte a nemzetfogalom etnikai jellegű hangsúlyozását, integratív jelleggel bírt. Nemzetiségpolitikai szempontból kiemelendő, hogy az 1952-ben létrehozott MAT-ot a szocialista nemzet kialakítása szempontjából fontos tényezőként mutatták be, olyan tényezőként, amely segíti a nemzeti kisebbségeket a román szocialista nemzet tagjává válni. Az ideológusok szerint a szocialista érzelm, hazafiság, az együttélő nemzetiségekkel való testvériség alakítja a szocialista nemzetet.⁴²

A hatvanas évek közepétől a szocialista nemzet fogalmának használata Romániában a megváltozott kül- és belpolitikai helyzet következtében (is) fokozatos átalakuláson ment keresztül. A Szovjetuniótól való részleges eltávolodás, a különutas politika meghonosítása, az 1956-os magyar forradalom után megváltoztatott nemzetiségpolitikai helyzet arra készítette a pártvezetést, hogy újabb értelmezési kereteket nyisson meg, adjon a szocialista nemzet fogalmának. Az 1965-66-ban lezajló belső viták világosan megmutatták, hogy az RKP vezetése milyen vonatkozásban kívánja megváltoztatni a fogalom tartalmi összetételét. A KB propaganda osztályának szakmai vitáján 1966 nyarán kidolgozták az új értelmezési kereteket. A román nemzet és az együtt élő nemzetiségek kapcsolatában a kiinduló tétel a következő volt. A történelem folyamán a román nép mellé más népek is érkeztek, letelepedtek. Ezek, az évszázadok óta együtt élő csoportok alkotják ma a szocialista Románia nagy családját. A nemzetiségi kérdés véglegesen megoldódott, létrejött a románok és a más nemzetiségűek közötti testvériség. Az alkotmány minden állampolgárnak egyenlő jogokat biztosít az élet minden területén. Az együtt élő nemzetiségek szabadon használhatják anyanyelvüket, kellő számú kulturális kiadvánnyal rendelkeznek. Az együtt élő nemzetiségek nem tagjai a román nemzetnek. Ha ide sorolnánk, lehetőséget teremtenénk a kapitalistáknak, hogy azzal

---

⁴¹ *Lupta de clasa*, 32, no. 2-3, 1952. 37-67.

⁴² Vulcu: *Between old...i.m.*

vádoljanak, hogy nem vesszük figyelembe a nemzetiségi sajátosságokat. Fontos viszont, hogy az együtt élő nemzetiségek a románokkal közösen alkotják a szocialista Románia lakosságát. A nemzetiségek a román nemzethez hasonló társadalmi, gazdasági és kulturális változásokon mentek keresztül. Fontos, hogy a román nemzet és az együtt élő nemzetek fejlődése közös gazdasági és társadalmi alapokon nyugszik. Továbbá közös alapokon nyugszik a románság és a nemzetiségek kulturális élete is, hisz ugyanazokat az eszmei üzeneteket tolmácsolják. A szocialista fejlődés újabb szakaszában a románok és a nemzetiségek közeledése még inkább el fog mélyülni, közös kultúra fog majd kialakulni. Ezért fontos a nemzeti elszigetelődés megakadályozása. Az egyenlőség alapja az összes régió egyforma gazdasági fejlődése és az összes állampolgár egyforma joga a munkához a szellemi megnyilvánuláshoz.⁴³

A szocialista nemzet fogalmának újraértelmezésével a pártvezetés lényegében újra ártértékelt az ország területén élő nemzetiségek és a többségi románság viszonyát. A fogalom azonos lelkiületet, mentalitást, kultúrát feltételezett csupán-ezt is csak néhány nemzetiség, mint pl. a magyarok esetében- egy bizonyos mértékű nyelvi elkülönülést ismerve el. Ezek után már nemcsak, hogy külön kisebbségi kérdéstről nem lehet szó, hanem ezen csoportok nemzeti sajátosságait is teljesen háttérbe szorították. A román pártvezetés az etnikai elem szerepének mellőzősével lényegében ártértékelt a kommunista táborban „klasszikusnak” számító sztálini nemzetmeghatározást is. Az RKP meghatározásában a szocialista nemzetet a közös társadalmi és gazdasági struktúrák, valamint a homogén szocialista kultúra fogják össze. Az etnikai jelleg mellőzősével az új, szocialista nemzetfelfogás lényegében nem ismerte el az ország területén élő nemzetiségek etnikai jellegzetességeit. Az ugyan elhangzik, hogy ezek a csoportok nem tagjai a klasszikusan vett román nemzetnek, de már hosszú távon előírták a homogén román szocialista nemzetbe való betagozódásukat. A Romániában a két világháború között oly domináns francia-típusú államnemzethez való visszatérés vagy éppen annak túllicítálása egyértelműen erőteljes homogenizációs törekvésekhez képezett ideológiai alapot. Egy olyan homogenizációs törekvéshez, amely a későbbiekben tudatosan és következetesen szorította háttérbe vagy számolta fel a Romániában élő kisebbségek nemzeti sajátosságait.

---

⁴³ Novák: *Aranykorszak?...*i.m. 25-33. p.

Amint látható, 1965-től a szovjet minta, hivatkozás eltűnt. Maga a téma, az 1966-os hivatalos megjelenítés után csak ritkán kerül nyilvánosan terítékre, időközönként megjelent egy-egy tanulmány, cikk, aztán hosszú hallgatás övezte. Amikor fölmelegítették, elővették, mindig volt más politikai kontextusa is. Az 1966-os elmélet nem differenciált, már összemosta a történelmi nép és a dolgozó nép fogalmát ezzel az etnicitás kérdését is. A fenti tételek arra is utaltak, hogy az új értelmezés szerint az országban élő nemzeti kisebbségek nem alkothatnak önmagukban, saját nyelvi, kulturális hagyományokra épülő szocialista nemzet-közösségeket, tehát nem kollektív entitásként lesznek részei az új román szocialista nemzetnek. Amint az a vitákból is kiderült, a pártvezetés disztingválta a Romániában élő nemzetiségek között, hisz a magyar vagy a német lakosság esetében „hosszú távú” integrációt emlegettek. Az új fogalom azonban lehetőséget, ideológiai keretet biztosított a pártvezetésnek arra, hogy idővel felgyorsíthassa az asszimilációs politikáját. Erre gyakorlatilag a hetvenes évek második felétől került sor, amikor az RKP legfelső vezetése sorra szakított a hatvanas évekre jellemző nemzetiségpolitikai gyakorlattal.

II.3. Az „elképzelt munkatanácskozások” ideje, az MNDT tartalmi kiürülése

A nemzetiségpolitikában bekövetkező radikális változások egyik első és világos jele az ún. nemzetiségi dolgozók tanácsai tevékenységének fokozatos átalakítása volt. Az MNDT vagy más nemzetiségi (német, szerb) dolgozók tanácsai a kezdeti időszakban egyfajta közvetítő szerepet töltöttek be az adott nemzetiség és a pártvezetés között. Központi és megyei szintű vezetőségeikben a hatvanas években, a pártaktivisták mellett helyet kaptak olyan vezető értelmiségiek is, akik nem csak a párt elvárásainak tudtak megfelelni, hanem az adott nemzeti közösség körében is viszonylagos ismertségnek, népszerűségnek örvendtek.⁴⁴

Az MNDT szerepének átértékelése gyakorlatilag már 1971-ben elkezdődött. A kötelezően elhangzó kritika arra vonatkozott, hogy a tanács nem fordít kellő hangsúlyt a hivatalos propaganda továbbítására, a szocialista nevelésre. „Fel kell számolnunk azokat

---

⁴⁴ Kezdetben a tanács vezetőségének tagja volt vagy a plenáris üléseken szót kapott pl. Domokos Géza, Sütő András, Bányai László, Demeter János, Kányádi Sándor stb. Novák: *Aranykorszak...*i.m. 49-64.

a törekvéseket, amelyek a nemzetiségi kérdés megoldását nagyon egyoldalúan és egyirányúan képzelik el. Az együtt élő nemzetiségek tanácsai csak úgy teljesíthetik be a rájuk bízott feladatokat, ha a szocializmus építésének legaktuálisabb problémáival is foglalkoznak. A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának Maros megyei szervezetének a jövőben jobban oda kell figyelnie arra, hogy minden területen – gazdaság, politika, társadalmi élet, kultúra – valóra váltsa, alkalmazza a párt politikáját, egészséges közvéleményt teremtsen, amely egyetlen olyan megnyilvánulást sem fog tolerálni, amely idegen a marxi és lenini elveken alapuló szocialista humanizmustól áthatott új típusú embertől” jelentette ki a Maros megyei MNDT elnöke Antalfy Endre 1971-ben.⁴⁵ Az egyre erősödő ideológiai nyomás hatására a szervezet már a hetvenes évek közepére fokozatosan elvesztette azt a minimális problémaközvetítő szerepét, amivel az indulásakor rendelkezett. 1971-ben Sütő András és Hajdu Győző egy Fazekas Jánoshoz írt levélben felhívták az utóbbi figyelmét arra, hogy a MNDT néhány megyei szervezete (pl. Szatmár vagy Temes) pusztán formálisan létezik, hozzá nem értő emberekkel az élen. A tanácsok hatékonyságát az is csökkenti, hogy a megyei első titkárok sem kapnak konkrét utasításokat ezek működtetését illetően.⁴⁶ A közvetítő szerep már csak azért sem működhetett, mert a tanács plenáris üléseit 1971 után 1974-ig egyszer sem hívták össze.

Az MNDT és az NNDT 1974. április 5-ei közös ülésén Péterfi István elnök beszámolójának hangvétele, tartalmi összetétele már távolról sem közelítette meg az 1971-es plenáris ülésen elhangzottakét. A nemzetiségi sérelmek megjelenítésének már alig találjuk nyomát, annál inkább kihangsúlyozódott a tanácsok azon szerepe és küldetése, hogy továbbítsák az adott nemzetiségek felé a párt legújabb ideológiai diskurzusát.⁴⁷ Nicolae Ceaușescu felszólalása is egy új szemléletmódot sugallt, mind tartalmában, mind hangvételében. Elismételte, hogy a párt megoldotta a nemzetiségi kérdést és kiemelte az együtt élő nemzetiségek és a román nép egységét. A hetvenes

---

⁴⁵ ANDJM, fond Comitetul Județean de Partid Mureș, dos 2./1971. f.

⁴⁶ PTSzL, 917. fond, 8. doboz.

⁴⁷ Az MNDT 1974-es plenáris ülésének gyorsírási jegyzőkönyve. ANIC, CC PCR Secția Organizativă, dos. 38/1974. 4–13. f.

években is gyakran emlegetett oktatási problémákat általános jellegűnek, az egész román oktatási rendszert érintőnek titulálta.⁴⁸

Az 1974-ben államelnökké avanszált Ceaușescu sokkal rendreutasítóbb hangvételt ütött meg, amikor arra szólította fel a jelen lévő nemzetiségi képviselőket, hogy értessék meg az adott nemzetiségekkel, hogy meg kell tanulniuk a román nyelvet, ha boldogulni akarnak. A jelenlevők akkor lepődtek meg igazán, amikor a kisebbségi tanácsok szerepével kapcsolatosan a főtitkár hirtelen kijelentette, hogy a nemzetiségi tanácsok szerepének túllicitálása akár oda is vezethetne, hogy Hargita megyében román tanácsokat hozzanak létre.⁴⁹ A párt első számú vezetőjének befejező gondolatmende, miszerint még határozottabban törekedni kell az egységre, és ki kell zárni teljesen a nemzetiségiek elkülönülését, az eddig viszonylag önálló nemzetiségi kulturális megnyilvánulások terén is bezárta a kapukat.⁵⁰

Az MNDT ezzel elveszítette azon kevés, eddig is korlátolt lehetőségét, hogy a romániai magyarság sajátos problémáinak közvetítője legyen. A tanács működésében beállt tartalmi változások két szinten érhetőek tetten: a tanács vezetésében lezajló kádercsere, illetve a tanács politikai súlyának jelentős csökkenése.

Az új helyzetet a pártvezetés azzal erősítette meg, hogy a tanács központi és megyei szerveiben egy folyamatos kádercserét indított be. A korábbi időszakot meghatározó, markáns hangot adó értelmiségiek fokozatosan háttérbe kerültek vagy akár le is váltották őket a vezető fórumokból. Az MNDT vezetőségében egyre nagyobb szerephez jutottak a pártvonalról kinevezett káderek Vincze János és Koppándi Sándor. a tanács 1976-os plenáris ülésén (amelyen ismételten nem vett részt Ceaușescu) a régi vezetőségből már csak egy tagot, a kolozsvári professzort, Péterffy István találjuk, három pártkáder Fazakas Lajos, Vincze János és Koppándi Sándor mellett. A felszólalók közül csupán a marosvásárhelyi (amúgy fontos szerephez sosem jutó) Antalfy Endre és a az,

---

⁴⁸ Uo. 46–67. f.

⁴⁹ A hallgatóság meglepettségét maga a jegyzőkönyv írója is megjegyzi zárójelben az „animație” kifejezést használva.

⁵⁰ Az MNDT 1974-es plenáris ülésének gyorsírási jegyzőkönyve. ANIC, CC CR Secția Organizativă, dos. 38/1974. 46–67. f.

akkor A Hétnél dolgozó Gálfalvi Zsolt számított ún. régi tagnak. a felszólalók között ugyanakkor feltűnően megnőtt az ún. munkástagok száma.⁵¹

Az első időszakban a legfontosabb kérdések a tanács plenáris ülésein fogalmazódtak meg, kerültek megvitatásra. Ezeken az üléseken az esetek többségében részt vett a pártvezetés néhány, a legfelsőbb vezetőséghez tartozó aktivistája, sőt maga a főtitkár is. A plenárison felszólaló nemzetiségi tanácstagok így sokkal hatékonyabban tematizálhattak bizonyos kérdéscsoportokat, eleget téve közvetítő szerepüknek. A hetvenes évek közepétől Ceaușescu egyre ritkábban vett részt a tanácskozásokon, a KB egy-egy küldöttére hárítva ezt a feladatot. A nemzetiségi kérdések fórumainak ily módon történő visszaminősítése abban is megmutatkozott, hogy a szaktanácskozások, viták után milyen tematikákat engedett a pártvezetés a plenáris ülés elé. Az MNDT működése a tartalmi kérdésektől egyre inkább a formalitás, a propaganda irányába tolódott el. A magyar értelmiséget foglalkoztató problémák visszaszorultak az ún. belső szakmai tanácskozások szintjére. Ekkor már az is előfordulhatott, hogy a pártvezetés szemléletének nem megfelelő személyek, habár tagjai voltak a tanácsnak, egyszerűen nem mondhatták el beszédüket. Az MNDT 1974-es plenáris ülésén öt jelentkező nem jutott szóhoz, nem mondhatta el beszédét, ezek közé tartozott Balogh Edgár is. Balogh külön levélben írta meg véleményét és tolmácsolta álláspontját. Külön hangsúlyozta az anyanyelvi oktatás fontosságát, különösképpen a szakoktatásban, kiemelte az anyanyelvi oktatás hiányosságait a román részlege tanuló magyar gyerekek esetében.⁵² Balogh Edgárhoz hasonlóan az MNDT néhány tagja még nem adta fel ekkor teljesen a reményt, igyekeztek, ha alsóbb szinteken is, bemutatni az RKP küldöttjének az általuk vélt fontosabb problémákat. 1975. október 2-án az MNDT-vel való kapcsolattartásra kijelölt Ilie Verdet KB titkár magyar értelmiségekkel (Domokos Géza, Gálfalvi Zsolt, Bodor Pál, Szász János) találkozott. A megbeszélésen, ahol az MNDT és néhány kulturális

---

⁵¹A 22 jelentkezőből 14-en kaptak szót: Becze Antal (Csíkszereda, Szoc. kulturáért felelős biz), Szabó Albert (esztergályos, Nagyvárad), Gáll Ernő (Kolozsvár, Korunk), Antalffy Endre (marosvásárhely, professzor, MNDT országos alelnök), Kőműves Antal (Pécska, kőműves) Albert Sándor (Brassói Lapok), Bisztrai Horváth Mária (Kolozsvár, magyar színház), Bálint Dénes (KISZ, Bukarest), Kiss Dezső (mérnök, Capeni Kovászna), Pethő Ilona (Hargita megyei nőszervezet), Gálfalvi Zsolt (A Hét), Gergely János (MNDT alelnök Szatmár megye), Hajdú Győző (Igaz szó), Dali Sándor (aktivista, Kovászna megye). ANR, fond COMNM, dos. 1/1976. 1-10. f.

⁵² ANR, fond COMNM, dos. 2/1975. 9-10. f.

vonatkozású kérdést vitattak meg, még jelent volt Vincze János és Koppándi Sándor. A jelenlevők több, főként a kulturális életben jelentkező problémát vetettek fel: az etnikai összetétel javítása érdekében egyes helyeken (Marosvásárhelyi filharmónia) nem alkalmaznak magyar nemzetiségűeket, a szocialista kultúra propagálása közben nem szentelnek teret a magyar nemzetiség sajátos hagyományainak, történelmének (Pl. Adrian Paunescu versei alkalmatlanok ebben a témakörben a magyar közösség tagjai esetében), a Belügyminisztérium alkalmazottai gyakran alaptalanul fogalmaznak meg nacionalista vádakot, a Nyárádmentén a milícia és egyes néptanácsok képviselői arra ösztönzik a helyieket, hogy román tannyelvű osztályokba írássák gyerekeiket. Javasolták, hogy az MNMT megyei szervezetei aktívabban vehessenek részt a fentiekhez hasonló jelenségek feltérképezésében és megoldásában.⁵³

Az 1975 október 18-án megtartott büro ülés újabb kritikai hangvételű vita zajlott le néhány tanácstag és a KB-ét képviselő Ilie Verdet között. Takács Lajos felvetette az anyanyelvi oktatás kolozsvári hálózatának gondjait, az egyetemi, illetve a magyar tannyelvű osztályok állandó fogyását. Véleménye szerint a szakértői anyagokból az derül ki, hogy nem létezik világos koncepció az anyanyelvi oktatás terén. Elmondta, sajnálatosnak tartja, hogy a magyar középiskolások fele nem tanulhat magyar nyelven, hogy az egyetemekre felvételizők nem vizsgálhatnak anyanyelvükön.⁵⁴ Más büro tagok, Gál falvi Zsolt, Domokos Géza óvatosabb kritikát fogalmaztak meg, míg ketten, Szilágyi Dezső és Péterfi István alkalmazkodott a jelen levő Verdet elvárásaihoz, visszautasította Takács állításait. Verdet válaszában azt kifogásolta, hogy az MNMT büroja csak nemzetiségi szempontból vizsgálja ügyet, nem fordít kellő hangsúlyt a párt általános politikai irányvonalára, az új ember kialakításának ideológiai kérdéseire. Elégségesnek nevezte az anyanyelvi oktatási hálózat fejlődését és javíthatónak a felmerülő problémákat. Ugyanakkor nem késlekedett megrovásban részesíteni Takács Lajost, aki szerinte régi elvtársi minőségében hálátlannak bizonyult. "Tudni kell azt, hogy a párt nemzetiségpolitikája helyes és annak alapjain egyáltalán nem kell változtatni, csak a kivitelezésben."-összegezte a KB titkár.⁵⁵

⁵³ ANR, fond COMNM, dos. 2/1975. 26-28. f.

⁵⁴ ANR, fond COMNM, dos. 3/1975. 23. f

⁵⁵ ANR, fond COMNM, dos. 3/1975. 28. f

Az MNDT struktúráit a pártvezetés ebben az időszakban egyfajta belső fegyelmező fórumként is igyekezett felhasználni. Pl. 1975 áprilisában Ilie Verdet személyesen találkozott és külön megbeszélést folytatott Balogh Edgárral. A beszélgetésen részt vettek még Vince János, Koppándi Sándor és Domokos Géza is. A beszélgetés témája a Balogh Edgár *A kisebbségi humánium nézőszögéből* című, a *Tiszatáj*nak küldött (menetközben leállított) cikkében elkövetett „politikai hibák” voltak. Balogh előzőleg egy, az MNDT –nek címzett levélben is magyarázkodott. Verdet a cikk tartalmát és annak publikálásának körülményei vitatta és sérelmezte. Kifejtette, hogy a nemzetiségi kérdésben nem létezik külön, kisebbségi nézőpont, minden történést az egyetemes fejlődés szabályoz. Balogh azzal védekezett, hogy csupán a magyarországi nacionalista téveszméket igyekezett mérsékelni és cáfolni. A tanácskozás során Baloghot önbírálatra készítették.⁵⁶

Amint az a fentiekből is kiderült, a tanács egyes, kritikákat megfogalmazó tagjai fokozatosan kiszorultak a szervezet vezetői struktúráiból. Többségük számára ugyanakkor még mindig az MNDT jelentette azt a potenciális fórumot, amely észrevételeiket eljuttathatja a pártvezetéshez. A hetvenes évek végén a tanácsból kiszorult értelmiségiek levelekben, beadványokban fogalmazták meg véleményüket bizonyos kérdéseket illetően, vagy az általuk tapasztalt, de a tanács fórumain már nem tárgyalt, tárgyalható, etnikai vonatkozású kérdésekben (diszkriminatív esetek, belügyi szervek túlkapásai, nacionalista vádak miatt nyomdában leállított kiadványok, könyvek). Sütő András egy 1978. január 23-án keltezett levelében felháborodását fejezte ki amiatt, hogy egy orvosi doktorátust akadályoztak meg a belügyi szervek Marosvásárhelyen arra hivatkozva, hogy a jelölt nacionalista.⁵⁷

Az 1977-es oktatási törvényhez az MNDT még tett kiegészítő javaslatokat - az anyanyelvi oktatás törvényes garanciája, a nemzetiségek múltjának, történetének beemelése a tananyagba – de ezeket a felsőbb fórumok figyelmen kívül hagyták. Sőt, az új tanügy törvény már azt is előírta, hogy a román nyelv minél hatékonyabb elsajátítása végett egyes tantárgyakat román nyelven tanítanak.⁵⁸

---

⁵⁶ ANR, fond COMNM, dos. 2/1975. 6-8. f. A helyzet pikantériát növeli az a tény is, hogy valójában Balogh a *Tiszatáj*nak küldött írásában a nemzetiségek híd szerepét hangsúlyozta és a romániaságot.

⁵⁷ ANR, fond COMNM, dos. 2/1978. 4. f

⁵⁸ ANR, fond COMNM, dos. 2/1978. 8. f

A kádercserék, a politikai nyomás hatására a tanács a hetvenes évek végére nemzetiségpolitikai érdekvédelmi szempontból szinte teljesen elvesztette eredeti funkcióját. Az 1976-1977 évi tevékenységére vonatkozó programtervezet hat pontjából mindössze egy, az oktatáspolitikában nyújtott konzultatív szerep vonatkozott a nemzeti érdekképviselőre. A többi pont adminisztratív jellegű kérdések (a tanácsok összetétele, büro és plenáris ülések szervezése) valamint az országos jellegű politikai-ideológiai munka közvetítésének és kiszolgálásának módszertanáról szólt.⁵⁹ Az 1978-as munkatervben tovább folytatódott ez a tendencia. Az éves tervkülönböző területeken kifejtett pártpolitika sikereinek tolmácsolását írta elő, a tanács számára kirótt politikai munka és küldetés került előtérbe. Íme, az 1978-as munkaterv témái: az oktatásban elért eredmények megvitatása, a Megéneklünk Románia fesztiválra vonatkozó kérdések (június), a színházak és profi művészeti társulatok munkája, a magyar nyelvű újságok és folyóiratok mobilizáló szerepének javítása (október).⁶⁰

Az 1979. július 19-én megtartott plenáris ülés után az MNMT teljes mértékben politikai irányítás alá került. Az 1968-tól tisztségben levő, a pártvezetéssel szemben amúgy is mérsékelt magatartást tanúsító kolozsvári egyetemi professzor, Péterffy István helyét egy magas rangú politikus, Gere Mihály (akkor KB tag és VB póttag) vette át. Az elnökségi tagok között szintén aktivisták és munkáskáderek voltak túlsúlyban. Alelnökök: Fazakas Lajos (KB tag, VB póttag), Lőrincz László (államtitkár), Méliusz József (író), Péter Ilona (munkás, Kolozsvár), Szabó Albert (esztergályos, Nagyvárad), Vincze János (RKP aktivista) és Koppándi Sándor titkár (KB póttag).⁶¹

Gere személyében a párt és a Ceausescu vonal egyik fő kiszolgálója került az MNMT élére. Az MNMT az abszolút politikai szolgálat és kontroll időszakába lépett. A tanács új elnöke így foglalta össze az MNMT küldetését: „Az MNMT elhatározta, hogy aktív részvétellel, szervesen beilleszkedik a pártvezetés és a párt első titkára által kezdeményezett, minden területet lefedő politikai- ideológiai-nevelő tevékenységbe, amellyel az emberi tudat átalakítását és az új ember megteremtését tűzték ki célul.”⁶²

---

⁵⁹ ANR, fond COMNM, dos. 2/1976. 2-3. f.

⁶⁰ ANR, fond COMNM, dos. 2/1978. 2-3. f.

⁶¹ ANR, fond COMNM, dos. 1/1979. 1-3. f.

⁶² ANR, fond COMNM, dos. 2/1979. 11. f.

II.4. “Újjászületés” majd vegetálás a kulturális, közművelődési és oktatási életben

A közigazgatási átszervezés pezsdítően hatott a magyar közösség kulturális életére is, különösen az ún. székely megyékben. A reform előkészítése során körvonalazódott azon elv, miszerint a tartományok időszakában periférikus helyzetben maradó régiók a gazdasági felzárkóztatást biztosító keretek mellett kulturális intézményhálózatot is kapnak. A magyar többségű székelyföldi megyék esetében a nemzetiségi kultúrát biztosító intézményeket ígérték. A hatvanas évek második felében tapasztalható politikai enyhülés és az új közigazgatási keretek lehetővé tették a magyar értelmiségiek számára, hogy a párton vagy a közigazgatási apparátuson kívül is felelős tisztségekhez jussanak. Ehhez egyrészt a központi vezetésnek a magyar értelmiségiekkel szemben alkalmazott integrációs politikája biztosított keretet, másrészt pedig az újonnan létrehozott közigazgatási egységek intézményhálózatának kiépülése. Az új megyeszékhelyeken újjászervezték a kulturális intézményhálózatot, ahol szükséges volt új intézményeket hoztak létre: napilapok kulturális mellékletekkel, művészegyüttes, színjátszás, közművelődési intézmények stb.

A Nicolae Ceaușescu által kezdeményezett értelmiségi találkozókban és tanácskozásokból nem hagyták ki az erdélyi magyarságot sem. A magyar értelmiség kiválasztott képviselői és az RKP vezetősége 1968. június 28-án találkoztak Bukarestben. A tanácskozást megelőzően, a különböző értelmiségi körök számbevételekor a Székelyföld esetében már nem csak a marosvásárhelyi értelmiségiekkel számoltak, hanem a sepsiszentgyörgyiekkel és a csíkszeredaiakkal is. A megyei kulturális életet irányító bizottságokat, szintén országos minta alapján, a helyi értelmiségiekből állították össze, akik helyet kaptak a szintén 1968-ban létrehozott Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának megyei szerveiben is.⁶³ A romániában már létező lapok mellett a két új székely megye központjaiban magyar nyelvű napilapok indultak, Sepsiszentgyörgyön megyében a *Megyei Tükör*, Csíkszeredában pedig a *Hargita*. A tartományi lap, a *Vörös Zászló* Maros megye napilapja maradt. A lapokkal és az új, időszakos kiadványokkal újjáéledt az 1948-ban megszűnt helyi nyomdaipar is. A napilapok nem csak a tudósítások és híradások miatt játszottak fontos szerepet az adott megyék életében, hanem tartalmuk

---

⁶³ Novák: *A közigazgatási reform* .... i.m. 233.

révén hozzászóltak az országos szellemi élet számos kérdéshez és magukhoz vonzották a romániai magyar irodalom új nemzedékének számos képviselőjét. Különös szint képviselt a sepsiszentgyörgyi *Megyei Tükör*, amely szerkesztősége a kezdés lendületétől és a hagyományos népszolgálatosság eszméjétől vezérelve sajátos módon, rendkívül aktívan és építően kritikus hangvételben vette ki a szerepét a megye közéletéből.⁶⁴

A hatvanas évek viszonylagos liberalizációja pezsdítően hatott a Erdély magyar nyelvű színjátszására is. A kolozsvári, nagyváradi társulatok mellett a marosvásárhelyi és a sepsiszentgyörgyi társulatok színes repertoárral folyamatosan turnéztak a székely városokban, de gyakori látogatónak számítottak a kolozsvári társulat és az Erdély különböző színházaitól érkező rendezők. Az ideológiai szigor enyhülésével Tamási Áron, Sütő András, Veress Dániel, Székely János stb. művei mellett helyet kaptak a világirodalom klasszikus darabjai is. 1968 óta a sepsiszentgyörgyi színházban Pódium néven stúdiószínház is működött és ez a színház adott otthon 1978-ban és 1980-ban a Nemzetiségi Színházi Kollokviumnak, ahol magyar, német és jiddis társulatok egymás mellett léptek fel és szerveztek szakmai tanácskozásokat.

A megyésítés pezsdítően hatott az erdélyi irodalmi életre, ahol a már létező centrumok (nagyvárad, Kolozsvár) mellé felkerült a színpadra Székelyföld irodalmi élete, leszámítva néhány alkotót, a megyésítés előtti szakaszban Marosvásárhelyre koncentráltak. Az új megyei lapok körül a hatvanas évek végétől kezdődően több fiatal tehetség jelent meg, akik generációs csoportként jelentek meg az erdélyi magyar irodalmi életben: Farkas Árpád, Magyar Lajos, Sylvester Lajos, Vári Attila Kovászna megyében, Ferencz S. István, Váli József, Balázs F. Attila, Kozma Szilárd, Oláh István Csíkszeredában.⁶⁵ A legtöbb városban irodalmi körök alakultak, ahol a meghívottak bemutatták munkáikat és a korszak szellemi életének kérdéseiről rendeztek vitákat. Marosvásárhely továbbra erős irodalmi-kulturális centrum maradt a meglevő intézmények, illetve az itt tevékenykedő alkotók révén: Oltyán László, Jánosházy György, Sütő András, Székely János stb. Az utóbbi két alkotó munkássága nemcsak országos viszonylatban volt ismert és népszerű, hanem a hetvenes évektől Magyarországon is nagy visszhangot keltett. Sütő András irodalmi munkássága a

---

⁶⁴ Novák-Tóth-Bartos-Kelemen: *Újjászületés...* i.m. 135–139.

⁶⁵ Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, 2010. 121–134.

nyolcvanas évektől kezdődően az erdélyi magyarság nemzeti elnyomása elleni küzdelmének szimbóluma lett Erdélyben és Magyarországon egyaránt. 1980-ban a Domokos Géza vezette Kriterion Könyvkiadó ernyője, a Korunk és a Hét védnöksége alatt Gyergyószárhegyen írótalálkozót szerveztek. A tanácskozásokon romániai magyar és román nemzetiségű írók, értelmiségiek vettek részt és cseréltek eszmét a műfordításokról, a különböző szakmai és műhelyproblémákról és nem utolsósorban a romániai magyar irodalom időszerű kérdéseiről. Az amúgy hivatalosan engedélyezett tanácskozás és annak utóhangjai nem kerültek el az állam szervek figyelmét, amelyek végül megtiltották a folytatást.⁶⁶

A megyésítés után az addigi rajoni minősítésben szereplő székely múzeumok is új életre keltek. A sepsiszentgyörgyi múzeum, annak ellenére, hogy iratanyagának egy részét át kellett adnia a levéltárnak, új épületszárnyal, vidéki (Kézdivásárhely, Barót) kiállítóhelyekkel bővült és a nyolcvanas évek végéig rendszeresen megjelent az intézmény évkönyve, amely az utolsó időszakban az akkor legnagyobb terjedelmű kisebbségi magyar szakmai periodikának számított. A múzeum régészei, Székely Zoltán igazgató bekapcsolódtak a romániai és magyarországi szakmai munkálatokba, ásatásokon vettek részt és rendszeresen publikáltak a különböző szaklapokban. Csíkszeredában is 1968-tól kezdi meg működését a Mikó Várban az újjászervezett megyei múzeum János Pál igazgatása alatt. Az átalakított ferences könyvtárat 1961-től a múzeum igazgatása alá helyezték. Székelyudvarhelyen a Református Kollégium gyűjteményéből kinövő helyi múzeum új épületbe költözött, 1983-ban már több mint 55 000 tárgyat tudhatott a magáénak. 1985-ben pártrendelet alapján a csíkszeredai, a gyergyószentmiklósi, a székelykeresztúri és a székelyudvarhelyi múzeumok, a gyergyószárhegyi gyűjtemény egyetlen szervezeti egységbe tagolódtak be, a Hargita Megyei Múzeumi Komplexumba. A korábbi városi rangú intézmények szekciókká váltak, az igazgatók pedig ún. Felelősökké.⁶⁷ 1968-ban a marosvásárhelyi Székely Népi Együttes szétválasztásával létrejött Csíkszeredában a Hargita megyei népi együttes. Minden megyeközpontban megalakult a Romániai Képzőművészek Országos Szövetségének helyi fiókjai. Több képzőművész telepedett vissza egykori szülővárosába: pl. a székelyudvarhelyi Maszelka

---

⁶⁶ Uo. 355–357.

⁶⁷ Uo. 442–444.

János, Kraft László, Márton Árpád, Gaál András Csíkszerdában tevékenykedett Nagy Imre festőművész. Sepsiszentgyörgy meghatározó képzőművésze volt Baász Imre, aki 1970-től rendszeresen szerepelt kiállításokon, modern és merész stílusával, technikáival új szint vitt be a helyi képzőművészet világába.⁶⁸

A hatvanas évek második felére kikristályosodott a szocialista kultúrpolitika új iránya, az agitáció és propaganda mellett a hangsúly arra helyeződött, hogy az ideológiai nevelést fogyasztható tömegkultúrává alakítsák át. A meglevő intézményhálózatot (művelődési otthonok, könyvtárak, atheneumok stb.) újakkal egészítették ki, ún. művészeti népiskolák, népi alkotások házai stb. alakultak meg és nagy hangsúlyt fektettek a közművelődési fesztiválokra, amelyek közül a legnagyobb a hetvenes években debütáló Megéneklünk Románia lett, de számos helyi fesztivált is szerveztek. A hatvanas évekre a kultúrházak száma jelentős mértékben növekedett, 1969-ben a három megyében 620 kultúrház (az országos hálózat 8,3%-a) és 19 rajoni, illetve municípiumi kultúrház (az országos hálózat 9%-a) működött. E mellett volt 392 könyvtár és 447 mozi (az országos hálózat 7%-a).⁶⁹ 1983-ra a mozik száma 361-re csökkent, a könyvtáraké 352-re a kultúrházak száma pedig 674-re emelkedett.⁷⁰ 1968-ban létrehozták az országos és a megyei Szocialista Művelődési és Nevelési Tanácsokat, amelyek a pártbizottságokkal és a propagandaosztályokkal karöltve irányították, ellenőrizték a kulturális tevékenységeket. A társadalom tömegkultúra iránti igényeit az állam széles körben hozzáférhető, olcsó és új eszközökkel támogatta. A szórakoztatásban és a rendszer normáinak közvetítésében a könyvtárak, mozik, színházak mellett egyre nagyobb szerepet kapott a televízió és a rádió. A Román Televízió magyar nyelvű adása rendkívüli népszerűségnek örvendett és a szerkesztőség gyakran készített műsorokat a Székelyföldön. A hatvanas években a Székelyföld szinte összes településén létezett kultúrház és ezekben egy vagy több helyi műkedvelő csoport, a községközpontokban közkönyvtár és sok helyen filmszínház működött.

A hatvanas években a helyi értelmiség igyekezett kihasználni a lehetőségeket, a kultúrotthonok, tánc- és színjátszó csoportok tevékenységének újjászervezésében jelentős szerephez jutott a népi hagyományok, a helytörténet. A folklór ápolása, kutatása tömeges

---

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Románia Szocialista Köztársaság Statisztikai Évkönyve, 1969. 611– 615.

⁷⁰ Románia Szocialista Köztársaság Statisztikai Évkönyve, 1984. 286– 296.

méreteket öltött ebben az időszakban, a diákokat gyűjtésre ösztönözték, helyi kiállításokat szerveztek. Nagy népszerűségnek örvendtek a kórustalálkozók. A nagyobb települések általában rendelkeztek kórossal, amelyek regionális fesztiválok (Nyárádszereda, Zágon, Vargyas stb.) találkoztak, mérték össze tudásukat. A hatvanas – hetvenes években jelentősen bővült a mozi hálózat és a liberalizáció időszakában a filmkínálat is változatosabb volt. Hangsúlyosabb propaganda tartalommal szerveztek ún. tudományos-ateista ismereteket terjesztő előadássorozatokot, amelyekkel az egyház szerepét, hatását igyekeztek mérsékelni. A meglévő közkönyvtár-hálózatot és azok állományait a hatvanas évektől bővítették.

Szovjet mintára már 1949-től szerveztek folklórfesztiválok, népünnepélyeket, a megyésítés után viszont minden megye kialakíthatta a saját, jellegzetes népünnepélyét. Ilyen volt a Leányvásár Maros megyében, a tavasz a Hargitán és a Kovászna megyei Bálványos fesztivál. Ezek a fesztiválok kimondottan a közösségteremtés igényét célozták meg. A folklórizmus hatására egyre nagyobb népszerűségre tett szert a táncházmozgalom, amelynek éves találkozóit és szakmai konferenciáját 1978-tól Székelyudvarhelyen szervezték meg. A könnyűzenei élet kiteljesedése és a lakosság ilyen jellegű igényeinek növekedése hatására ún. könnyűzenei fesztiválok is szerveztek. Az 1967-ben indított *Szejké* fesztivál 1970-től országos könnyűzenei fesztivállá nőtte ki magát. Hasonló fesztivál volt a Rétyi Nyírben megszervezett *Tavirózsa* és a Hargita megyei *Ezüst fenyő*. Természetesen nem hiányoztak a kelléktárból az ún. állami vagy pártünnep sem, ahonnan a hatvanas évektől kezdődően kikerültek a sztálinizmus időszakának internacionalista, szovjet elemei, amelyek helyét elsősorban román nemzeti és történelmi témák, személyiségek, események vették át.

Az újonnan létrehozott székelyföldi megyék esetében a kulturális intézményhálózat a MAT-korszakra is jellemző módon kettős szerepkört töltött be: ideológiai és propaganda-csatornaként működtek, a működtetők révén viszont a helyi identitás és közösségépítés eszközei is voltak. A székely megyék kulturális intézményei elsősorban maradéktalanul eleget tettek az állam ideológiai megrendeléseinek is: bekapcsolódtak az országos ideológiai-kulturális mozgalmakba (Megéneklünk Románia stb.), propagandába, részt vettek az egyház visszaszorítása végett szervezett kampányokban. A korábbi időszakhoz viszonyítva szerkezeti és esetenként tartalmi

változásokról is beszélhetünk. A tartományi időszak Marosvásárhely-centrikus kultúrpolitikája után a két új megyeközpont jelentős kultúraszervező helyszínné nőtte ki magát. A megyékké átszervezett Székelyföld esetében a hivatalos propaganda és kultúra sokkal inkább a helyi (megyei) identitások megteremtését szolgálta, mintsem egy regionális (székely) öntudatét. A többnyire mesterségesen létrehozott közigazgatási egységek számára, a mesterségesen egyesített kistérségek folklóráját és helytörténetük egyes elemeit felhasználva új identitást kellett teremteni. Az egykori Udvarhely és Csík megyékből összeálló Hargita megyében az ún. hargitaiság megteremtése és propagálása kezdődött el, az egykori Háromszék megyét megöröklő Kovászna megyében pedig a kovásznaiság.⁷¹ Ha nem is fektetnek rá különösebb hangsúlyt, az említett két megyében a regionális, székely azonosságtudat nem szorult annyira háttérbe, mint a román többségű Maros megyében. A helyi identitásépítésben jelentős szerepet játszott az akkor, országos szinten reneszánszát élő folklórmozgalom. A bukaresti vezetés által támogatott, a kommunista ideológia értelmezési kereteibe beillesztett néphagyományok, a helytörténet, a két világháború közötti vagy a korábbi időszakok kulturális hagyományainak újraértelmezése sajátos reakciókat váltott ki a romániai magyar értelmiség köreiben is. Különös érdeklődés mutatkozott a helyi néphagyományok, a helytörténet és a térség kulturális öröksége iránt. A hatvanas évek második, a hetvenes évek első felében egy sajátos örökségesítési folyamat bontakozott ki, elsősorban a székely megyékben.

Az 1968-ban megalapított Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa megyei szervezeteiben több meghatározó értelmiségi is helyet kapott. A tanács csupán konzultatív jelleggel bírt ugyan, de így is javaslatokkal, ötletekkel segíthették a helyi pártvezetés kultúrmunkáját. A megyei pártvezetések által is támogatva a hivatalos kultúrpolitikába bekerült több helyi kötődésű magyar történelmi személyiség vagy esemény. Az akkor legnagyobb állami és pártfunkciót betöltő Fazekas János 1969-ben, sepsiszentgyörgyi beszédében ekképp adta meg az alapokat székely-magyar Pantheon megteremtéséhez: „Én, mint e föld szülöttje, büszke vagyok azokra a nagy személyiségekre, akik kiemelkedtek a székelyek köréből. Büszke vagyok Dózsa

---

⁷¹ Bíró A.- Bodó, 1998 Bíró A. Zoltán – Bodó Julianna: A „hargitaiság.” Egy régió kultúraépítési gyakorlatáról. In: *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998. 195–211. Novák-Tóth-Bartos-Kelemen: Újjászületés...i.m. 110–114.

Györgyre, Apáczai Csere Jánosra, Mikes Kelemenre, Kőrösi Csoma Sándorra, Bolyai Jánosra és Farkasra, Aranka Györgyre, a negyvennyolcas tábornokokra, Gáll Sándorra, Gábor Áronra, Bod Péterre, a mártírokra, Török Jánosra, Horváth Károlyra, Váradi Józsefre, Bartalis Ferencre, akik a Habsburg abszolutizmus áldozataivá váltak. Büszke vagyok Bölöni Farkasra, Mikó Imrére, Kriza Jánosra, Orbán Balázusra, Benedek Elekre, Józsa Bélára, Tompa Lászlóra és minden olyan személyiségre, akik teljes erejükből harcoltak a román és a magyar nép barátságának elmélyítéséért.”⁷² A jelenséget több, a térség településein megjelenő szobor, emlékház teljesítette ki. Több településen szerveztek az említett személyek, események kapcsán nagyobb megemlékező ünnepségeket, koszorúzásokat, amelyek díszletei, kellékei között erőteljes jelen voltak a helyi, nemzeti szimbólumok is. A magyar kultúra és hagyományok olyan szintű szimbolikus térfoglalása zajlott le (élen járt ebben Kovászna megye), amelyre az 1945 utáni Erdélyben és Székelyföldön eddig nem volt példa. A „népszolgálat” és a „szülőföld” ideológiákat (igaz egy másik történelmi kontextusban) legalább annyira sikeresen, ha nem sikeresebben, állították Hargita és Kovászna megyékben a regionális konstrukciók szolgálatába, mint az egykori MAT esetében, ahol a Kolozsvár ellenében felépített Marosvásárhelyen volt a hangsúly. A hivatalos diskurzus szerint a megyében szocializmust építettek, de a félnyilvánosságban, szűkebb körökben ez gyakran úgy értelmeződött, hogy valójában a magyar múltból táplálkozó, emberibb és az etnikai identitás érvényesítésének megfelelőbb székely-magyar jövő épül a térségben. A hatvanas években újjászületett a székelyföldi kulturális élet új alapokon és új tartalommal, amely a hivatalos ideológiai üzenet mellett csírájában magában hordozta a térség kulturális-történelmi örökségének egy részét, amelyből viszont teljesen hiányzott a keresztény és jelentős részben a Trianon előtti magyar történelmi hagyomány megjelenítése.

A megyésítés utáni első évek az oktatás terén nem eredményeztek látványos változást a székely megyékben. Az RKP magyarságpolitikájának egyik leggyengébb láncszeme továbbra is az oktatásügy maradt. Az 1966-os tanügyi törvény továbbra se kezelte prioritásként az ötvenes évek második felében szinte teljesen felszámolt magyar tannyelvű szakiskolai oktatást és a hatvanas évek elején megvalósított iskola-

---

⁷² Novák: *Aranykorszak*....i.m. 60.

összevonások problémáját. A későbbi politikai enyhülésnek volt néhány pozitív hozadéka: a pártvezetés ígéretet tett az anyanyelvi oktatás kiszélesítésére a szakoktatásban, illetve magyar tannyelvű iskolák létesítésére. 1969-ben eltörölték a román nyelvű vizsgákat a nemzetiségi tannyelven tanult tantárgyak esetében. 1971-ben hat önálló magyar tannyelvű középiskola kezdte meg működését, köztük három a Székelyföldön: a sepsiszentgyörgyi 1-es (volt református Mikó Kollégium), a marosvásárhelyi Bolyai Farkas (volt Református kollégium) és a csíkszeredai 1-es számú (a volt csíksomlyói római katolikus főgimnázium), az következő évben pedig a szakiskolák is indíthattak magyar nyelvű osztályokat. 1972-ben Székelyudvarhelyen ipari-, Sepsiszentgyörgyön építőipari-, Marosvásárhelyen vegyipari- és gépgyártóipari magyar tannyelvű szaklíceumi osztályokat indítottak be. A hatvanas évek kultúrpolitikájának köszönhetően lehetőség nyílt a több száz éves magyar iskolák létrehozásának megünneplésére. A székelyudvarhelyi volt református iskola alapításának 375. évét, a csíkszeredai (a volt csíksomlyói katolikus iskola) 300., míg a volt székelykeresztúri unitárius iskola működésének a 175. évét ünnepelhette meg nyilvánosan. Az 1969/70-es tanévben elkezdődött a kötelező tíz osztályos tanterv bevezetése, amely előírta, hogy az általános műveltséget jelentő tantárgyakon kívül az általános műszaki kultúra körébe tartozó tantárgyakat is tanuljanak, mint például a technológia, a műszaki rajz és a könyvvitel. A falusi líceumok számára pedig kötelezően előírták a mezőgazdasági tanfolyamok szervezését, amelyek a tanulókat gyakorlati munkákban alkalmazták, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek által biztosított földeken.⁷³

Az ország és ezen belül a Székelyföld oktatási stratégiájának alakulását elsősorban a gazdaságpolitikai tényezők határozták meg. Az óvodák és az elemi iskolák száma folyamatosan növekedett, pl. Kovászna megyében a hetvenes évek végére az óvodák száma 100-ról elérte a 150-es számot, az elemi iskoláké pedig 100 körül mozgott. Az oktatási rendszer átalakítását alárendelték az iparosítási politikának. A középiskolai oktatás egyre inkább a szakiskolai képzés felé mozdult el, az elméleti oktatás rovására. A középiskolákat szakosították, az elméleti líceumokba bevezették a gyakorlati szakmák oktatását is: hímzés, lakatosság, autóvezetés, asztaloság, szabászat stb. sőt, az általános

---

⁷³ Demeter Csanád: Székelyföldi oktatás az 1960–1980-as években. *Pro Minoritate* (2012) 1: 98–99.

iskolákban is műhelyeket szereltek fel. Minden oktatási intézménynek megvolt a saját gazdasági üzemi, gyári partnere, amellyel egyfajta közös stratégiával szervezték meg a szakmai gyakorlatot. A székely megyékben az oktatási rendszernek az elkezdett iparosítást kellett kiszolgálnia. A Székelyfől gazdasági szerkezetének átalakulása pillanatában, a hetvenes évek második felében az oktatás már teljes mértékben a szakiskolai képzés irányába tolódott el. A szakmai képzés egy részét helyi intézményekben, szakiskolákban oldották meg, ugyanakkor jelentős volt azon székelyföldi diákok száma, akik nagyobb centrumokban (Marosvásárhely, Brassó, Szeben, Tîrgu Jiu stb.) folytatták tanulmányaikat.⁷⁴ 1969-ben a három megyében 735 óvoda (országos szinten 9725), 947 általános iskola, 45 elméleti líceum, 25 szakiskola (nappalai és esti tagozattal), 17 posztliceális technikai iskola működött.⁷⁵ 1983-ban t, 904 általános iskola működött és a óvodák száma 863-ra, a líceumok száma 67-re, a szakiskoláké pedig 43-ra növekedett. Ezek mellett működött még 16 ún. mesterképző iskola.⁷⁶

Az RKP KB 1971. júliusi plenáris ülésén Nicolae Ceaușescu hangzatos beszédet mondott a politikai-ideológiai tevékenység és a párttagok marxista nevelésének feljavításáról, amely később a „júliusi tézisek” néven vonult be a köztudatba. A tézisek előírták a párt szigorúbb beavatkozását a politikai-ideológiai és kulturális életbe: erőteljesebb ideológiai nevelés és indoktrináció a párt- és az állami oktatásban, a propaganda fokozása és látványosabbá tétele, a káderszelekció szigorítása, a társadalmi mobilizáció fokozása, a nyugatról beáramlott filozófiai és kulturális irányzatok kiszorítása a médiából, a szocialista cenzúra erősítése. A társadalmi életre és a kultúrára, annak minden műhelyére, termékére viszont általános ideológiai szigor nehezedett. A júliusi tézisek, majd a diktatúra kiteljesedés két szakaszban érintette a magyar kulturális intézményhálózatot. A hetvenes években a keretek folyamatos szűküléséről, tartalmi kiürüléséről beszélhetünk. A tézisek bejelentése után az intézményvezetőknek önkritikát kellett gyakorolniuk és felül kellett bírálniuk az eddigi kultúrpolitikát. Az addig viszonylagos sajátos karaktereket magukban hordozó kisebbségi kulturális intézményeknek és orgánumnak is kötelező módon tükrözniük kellett a párt új

⁷⁴ Novák-Tóth-Bartos-Kelemen: *Újjászületés...*i.m. 171–183.

⁷⁵ Románia Szocialista Köztársaság Statisztikai Évkönyve, 1969. 574– 594.

⁷⁶ Uo. 1984. 286–296.

irányvonalát. A liberalizáció lehetőségeit korábban kihasználó színházakra, közéleti-kulturális lapokra egyre nagyobb nyomás nehezedett, a nemzetiségi, kulturális témák aránya jelentős mértékben szűkült az ideológiai propagandaanyagokkal szemben.

A jelenség a Székelyföld viszonylatában a megyésítés után beindult helyi identitásépítésre, örökségesítésre volt a legnagyobb ellenhatással. A hetvenes évek első felében több hivatalos bírálat is érte a székely megyék vezetését, kultúrpolitikáját a szocializmus kérdéseinek elhanyagolása miatt. 1972-ben a KB küldötte élesen bírálta pl. a Kovászna megyei vezetést, amiért az nem fektetett kellő hangsúlyt a szocialista öntudat építésére és sokkal inkább a „helyi dolgokra” koncentráltak. A Szocialista Művelődési és Nevelésügyi Bizottsága megyei ülésein kijelölték a megyei múzeumok, emlékházak, a történelmi műemlékállítások új szerepét és irányvonalait. Ugyanakkor ebben az időszakban több, a helyi kultúra szervezésében meghatározó személyt leváltottak, más munkaterületre neveztek ki. A hetvenes évek kulturális szempontból is a kiútkeresés időszakát jelentették az egyre szűkülő kertek között.⁷⁷

II.5. A neosztálinista gazdasági irányvonal és a területrendezés első szakaszának kihatásai a nemzetiségpolitikára.

Ceaușescu 1965-ös hatalomra kerülése nem csupán politikai szempontból volt mérföldkő. Az országot szocialista köztársasággá nyilvánították, a szocialista ipar építését befejezettnak tekintették, elkezdődött a „sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építése.” Az új társadalmi projekt jelentős változásokat eredményezett a gazdaságpolitikában. Első lépésként 1967–1968-ban lezajlott a közigazgatási reform, amely a viszonylagos politikai és gazdasági decentralizációt eredményezett. A váltást az is indokolhatta, hogy az erősen központosított irányítás számára fontos volt az alacsonyabb igazgatási szintek megszervezése, a kétszintű rendszer hatékonyabb információáramlást biztosított a megyék és a központ között, ugyanakkor az egyenletesebb területi erőforrás-elosztás kialakításával korlátozhatták a középszinten elhelyezkedők mozgásterét. A decentralizáció ugyanakkor a gazdasági szférát is érintette,

---

⁷⁷ Uo. 103–105.

lehetőséget teremtett egy regionális szempontból sokkal kiegyensúlyozottabb gazdasági fejlődésre. Csökkentették a tervmutatók számát, módosították a bérrendszert, elérhetőbbé tették a terven felüli nyereségek felhasználását.

A tartományok helyébe létrehozott megyékből álló új szerkezet hamar felszínre hozta az egyes régiók között tátongó gazdasági különbségeket. Ennek felszámolására a valamikor tartományok perifériáin elhelyezkedő területekre komoly erőforrásokat irányítottak. Az átszervezést követő ötéves tervekben elsőbbséget kapott a megyék gazdasági fejlettségének normalizálása, illetve az, hogy minden megyében létrehozzanak egy minimális ipari alapot. Ez kihatott a városok fejlődésére is. A megyéket úgy próbálták megszervezni, hogy életképes gazdasági egységként is működhessenek. A fejlesztéseket többnyire a megyeközpontokba irányították, amelyek ennek következtében ugrásszerű fejlődésen mentek keresztül, mutatóik gyakran meghaladták a hajdani tartományi központok fejlődési mutatóit. A megyeközpontba történő gazdasági koncentráció két okkal is magyarázható. A pártvezetés arra törekedett, hogy az ipari egységeket kis régiókba tömörítse, ugyanakkor arra is vigyázott, hogy a központosítás jegyében ezeket be tudja illeszteni egy általános, országos tervbe. Ennek következtében a megyésítés utáni első években a felzárkóztatás zajlott, figyelembe véve a helyi adottságokat, igényeket. Ezt követően viszont, az új ipari infrastruktúra kiépítésében döntően központi, országos tervek alapján történtek a beruházások, fejlesztések.⁷⁸

A Székelyföld korábban, Marosvásárhelyt leszámítva nem tartozott az ipari fejlesztések számára kijelölt területek közé. A gyenge gazdasági mutatókkal rendelkező, a tartományi rendszer periférikus területeiből kialakított megyékben (köztük Hargita és Kovászna) először az önálló közigazgatási, gazdasági egységként való létezés alapfeltételeit, intézményes hátterét kellett megteremteni: szolgáltatások, élelmezés, a gazdaságot irányító és összefogó intézmények. A megyésítés utáni első két-három év azzal telt el, hogy az új megyei elitek megpróbálták a lehető legsikeresebben kihasználni a központból érkező, sokszor kedvező feltételeket abban a hitben, hogy elérkezett a történelmi pillanat, amikor a székely térség ledolgozhatja az évtizedes gazdasági

---

⁷⁸ Hunya-Réti-Süle-Tóth: *Románia...* i.m. 163–164.

hátrányát. A térség gazdasági szerkezete még néhány évig a kezdeti beruházások ellenére sem esett át gyökeres változáson.⁷⁹

A hetvenes évek első felében azonban szemléletváltás állt be a legfelső pártvezetés gazdaságpolitikájában. 1972-ben a Nicolae Ceaușescu nevével fémjelzett neosztálinista gazdasági irányvonal felülkerekedett a Ion Gheorghe Maurer által képviselt mérsékelt, reformista szellemiségű irányvonalon. Az 1971–1975-ös ötéves terv már az új gazdaságpolitikai irányelv alapján készült el. A központi utasítás szerint a térségben is a gépgyártóipar fejlesztése kapott prioritást. A hetvenes évek közepén már egyértelműen kimutatható a gazdasági szerkezet jelentős mértékű átalakulása. Az országos trendeknek megfelelően a vegyi-, készruha és a leginkább támogatott gépipar jelentős mértékben növelte részesedését az ipari össztermelésben. Sepsiszentgyörgyön 1973-ban helyezték üzembe a város első gépgyártó üzemét, amely fedélzeti felszerelést gyártott a gépjárművek számára. 1975-ben adták át az elektromotorokat gyártó üzemet, amelynek évi kapacitása 5000 darab elektromotor volt.⁸⁰ A térségben látványosan nőtt az állami (köztársasági) alárendeltségű ipari vállalatok száma, elsősorban a helyiipari egységek rovására. Kovászna megye területén pl. tíz év leforgása alatt, 1966–1975 között, az állami alárendeltségű vállalatok száma majdnem megduplázódott, 14-ről, 22-re növekedve. Mindez beilleszkedett egy országos folyamatba, az említett időszakban Romániában az helyiipari vállalatok aránya 13,2%-ról 6,1%-ra csökkent.⁸¹ Hargita megyében ebben az időszakban hatvan új termelési egységet építettek, illetve bővítettek, így a csíkszeredai faipari gépelem- és cserealkatrészgyárat, a traktor- és autócserealkatrész-gyárat, a sörgyárat, tejfeldolgozót, a csíkszeredai, gyergyószentmiklósi és maroshévízi bútorgyárat, a székelyudvarhelyi és székelykeresztúri fonodákat.⁸² A legnagyobb Hargita megyei ipari beruházás a csíkszeredai traktorgyár létrehozása volt, amely a sajtónyilvánosság számára a modernizáció, a haladás szimbólumává vált, és országos hírnevet szerzett a megyeszékhelynek. 1976. július 9-én hajnalban adták át az első SV-445 típusú láncalpás traktort, amely jelképesen a megye büszkeségévé lépett elő. A

⁷⁹ Novák Csaba Zoltán: A Magyar Autonóm tartomány elitjének kialakulása. In: *Nemzet a társadalomban*. Szerk. Fedinec Csila. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004. 455–421.

⁸⁰ Demeter Csanád: *Rurbanizáció. Területfejlesztési és modernizációs politika a Székelyföld elmaradott régióiban 1968–1989*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2014. 51.

⁸¹ Novák-Tóth-Bartos-Kelemen: Újjászületés...i.m. 205.

⁸² Demeter: Területfejlesztési ...i.m. 49.

szentkeresztbányai vasgyár is jelentős beruházások helyszíne volt. Dúsító és zsugorító állomás indul be, új hőközpontot adtak át, a környékre is kiterjedő vízellátó rendszert létesítettek és korszerű szerszámgépekkel látták el a gyár egyes részlegeit. Egy új faszéntároló épülettel is bővült az üzem, amely lehetővé tette a nagyobb mennyiségű szén raktározását. Statisztikai adatok szerint a városban 1980-ig több mint százszorosra növekedtek a beruházások 1950-hez viszonyítva.⁸³

Maros megyében a MAT egykori székhelyén, Marosvásárhelyen már az ötvenes évek második felében kiépült, és adott volt egy, a székelyföldi átlagot messze felülmúló gazdasági szerkezet. A hatvanas-hetvenes években elsősorban ezt bővítették fejlesztették. A nagyobb vállalatok jelentős részét több ezer alkalmazottat foglalkoztató nagyvállalatokba, trösztökbe tömörítették. Az Elektromaros elektronikai gépeket és berendezéseket gyártó vállalat három kisebb gyárból alakult meg. Az egykori bőrgyárból Bőr- és Kesztyűgyár lett, az IMATEX nevet kapó szövőgépgyárat jelentősen bővítették a hetvenes években, akár csak az IIL Mureşul nevet kapó tejfeldolgozó vállalatot, vagy a helyiipari vállalatokból ipari és élelmiszeripari termékeket előállító Prodcomplex nagyvállalatot. A helyi gépgyártóipar egyik kiemelt helyszíne az egykori Encsel Mór gyárból átszervezett Metalotehnica lett, amely mellé, a jelentős bővítések mellett a hetvenes évektől önálló kutatóintézet is készült, amelynek munkatársai nem csak az országos fejlesztésekhez végeztek kutatásokat, hanem bekapcsolódtak a nemzetközi kutatási vérkeringésbe is. Az 1962–1964 között felépült, több ezer munkást foglalkoztató vegyipari kombinátot folyamatosan bővítették, a város legnagyobb ipari egysége lett. Az Augusztus 23 nevet kapó, az ötvenes években, szintén vállalat-összevonásokkal indított bútorgyár is jelentős bővítéseken esett át. Kiemelt fontosságú gazdasági egység volt még a több részlegből álló szászrégeni bútorgyár, a radnóti hőerőmű, a dicsőszentmártoni kombinát. Maros megye székelyföldi térségében komolyabb kapacitású gazdasági egység nem létesült. A fa- és mezőgazdasági termékeket feldolgozó kisebb egységek működtek és továbbra is viszonylag erős maradt a szövetkezeti hálózat (Szováta, Kibéd, Erdőszentgyörgy, Nyárádszereda stb.). A hatvanas évek végétől, főleg a hetvenes években jelentősnek mondható turisztikai beruházásokra került sor. A turisztikai és

---

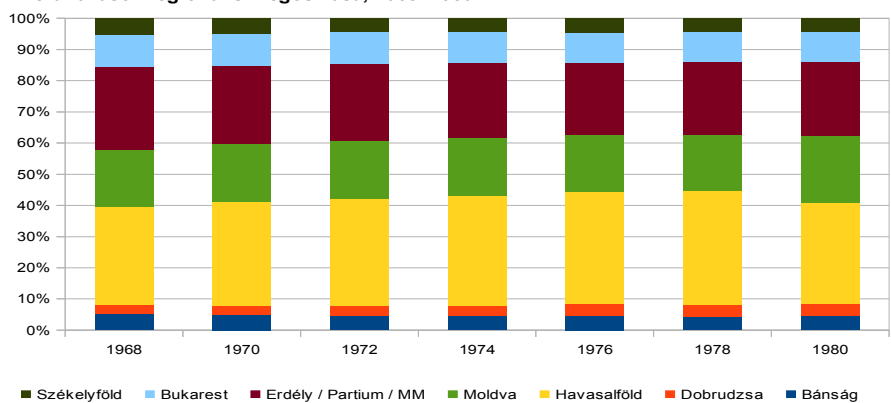
⁸³ Uo. 52.

gyógykezelési potenciállal rendelkező településeken (pl. Szováta, Tusnádfürdő, Kovászna) a már meglevő szerkezeteket és adottságokat kihasználva új gyógyászati kezelési központok, szállodakomplexumok létesültek.

A gazdasági beruházások mértéke, az országos trendekhez hasonlóan a Székelyföldön is a hetvenes évek közepére, második felében tetőződött. Ekkorra következett be a térség gazdasági szerkezetének átalakulása is, az iparban foglalkoztatottak aránya átbillent az 50%-on. Hargita megyében az ipari munkásság összlétszáma 1965–1983 között több mint kétszeresére növekedett (1965-ben 29 584, 1983-ban pedig 62 933 ipari munkást regisztráltak).⁸⁴

Az országos tervgazdálkodásba integrált iparban ugyanakkor elitcsere zajlott le. Az ötvenes évek munkásigazgatóinak helyét fokozatosan átvették az ország különböző nagy egyetemi központjaiban

Beruházások regionális megoszlása, 1968–1980

(Bukarest, Temesvár, Brassó, Kolozsvár) végzett, többnyire helyi származású gazdasági szakemberek, amelyek egy új típusú szaktudást és szakmai kapcsolathálózatot honosítottak meg. A korszak gazdasági viszonyaira jellemző volt az is, hogy Románia már a hatvanas évek elejétől intenzív nyugati gazdasági kapcsolatokat épített ki és tartott fenn, aminek következtében már nem csak a KGST államaiba importált mezőgazdasági és ipari termékeket. A székelyföldi ipari és mezőgazdasági egységekben előállított vagy megtermelt termékek a hatvanas évek végétől gyakran nyugati (német, holland) vagy amerikai exportra is készültek. Több helyi üzem, vállalat gazdasági, kereskedelmi kapcsolatokat épített ki nyugati partnerekkel.

A jelentősnek nevezhető gazdasági beruházások országos adatokkal történő összehasonlítása után egyértelmű az ötvenes évekre is jellemző trend folytatódása, miszerint a térségbe érkező beruházások és ennek következtében a helyi termelés is az országos átlag alatt maradt. A három megye (Maros, Hargita, Kovászna) a terület

⁸⁴ Uo. 50.

nagyságát és a népesség számát tekintve az ország 5, illetve 7%-át tette ki. Ehhez képest a megyésítés utáni időszakban az ipari termelés és a beruházások volumene 3-5% között mozgott és ezek az arányok a későbbiekben sem változtak. A gazdasági beruházások többsége a fővárosba, az ország déli és keleti részeibe irányult, az ipari termelés legnagyobb hányada is innen került ki. A térségbe irányított beruházási összegeket tekintve Maros megye állt első helyen, 1965–1981 között az összegek 50–80%-a ide érkezett. Az arányok dinamikáját vizsgálva viszont Hargita és Kovászna megye járt az élen. A jelenség azzal magyarázható, hogy az utóbb két megyében teljesen új gazdasági, elsősorban ipari alapot kellett létrehozni szemben a MAT időszakában és a hatvanas évekbe is fejlesztett Marosvásárhellyel és térségével.

A megyésítéssel az ország térbeli arculatának átrendezése nem állt le, hanem az 1965-ös kongresszuson megjelent szisztematizálási tervek kidolgozásával és gyakorlati kivitelezésének elkezdésével tovább folytatódott. A területrendezési tervek komoly beavatkozást irányoztak elő az összromániai társadalom megváltoztatásában. A rurális települések egy részének lassú felszámolása vagy szerkezeti átalakítása a beígért modernizációs megvalósítások mellett az érintett hagyományos vidéki közösségek megszűnésének jövőjét is előre vetítette. Nemzetiségpolitikai szempontból külön kiemelendő, hogy a párt ebben az átalakítási folyamatban sem számolt az országban élő nemzetiségek kisebbségi helyzetéből fakadó sajátosságokkal, a tényleges megmaradásuk zálogát jelentő állapotok fenntartásával, egy, az életterükbe való „óvatosabb” beavatkozással. 1971 végére elkészültek az első szisztematizálási projektek és decemberben a VB meg is vitatta ezeket.⁸⁵ A tervzet alapján a szétszórt falusi települések helyett ún. agrárvárosokat, nagyobb centrumokat hoznak létre. „Amit itt javasoltunk és célul tűztünk ki nem más, mint új centrumok létrehozása, amelyek közelebb hozzák a tömegeket a pártvezetéshez. Új lehetőségeket teremtünk az emberek szükségleteinek megoldására, ahogy Fazekas elvtárs fogalmazott, új szolgáltatásokat teremtünk az adott településeken, az embereknek nem kell majd száz kilométereket utazniuk.”⁸⁶ – jelentette ki a párt első embere. Az előkészítő tanulmány nagy szabású, az

---

⁸⁵ A területrendezési tervzetek és megvalósítások nem csak Romániát jellemezték. A KB ülésén több, más (nyugati és szocialista) országban (Szovjetunió, Magyarország, Bulgária stb.) lezajlott hasonló folyamatot is kielemezték, felmérték azok romániai gyakorlatba ültetésének lehetőségeit.

⁸⁶ ANR, fond CC PCR Cancelarie, dos. 153/1971. 65–73. f.

egész országot lefedő projektet tartalmazott. Olyan projektet, amelynek megvalósítása több száz falura vonatkozott közvetlen vagy közvetett módon. Maros megyében a turisztikai kistérségek, a mezőgazdasági centrumok, faluösszevonások a tervek szerint 46 községközpontot, valamint 190 települést érintettek volna. Harghita megyében az arányok 34, illetve 146, Kovászna megyében 25, 43, Bihar megyében 74, 109, Szatmár megyében 37, 207, Kolozs megyében pedig 58 illetve 287.⁸⁷ A szisztematizálási tervezet modernizációt, megjavult életfeltételeket ígért egyfelől, másfelől viszont a régi, hagyományos életterek beszűkülését vagy megszűnését irányozta elő, mentális, életmódbeli változásokat is előrevelve.

A területrendezés elméleti kérdéseinek megvitatása és az első tervek elkészítése után a munkálatok elkezdéséhez szükséges jogi keretet az 1974-ben megjelent. 59. számú törvény fogalmazta, illetve teremtette meg. Habár az előkészítő viták során konszenzus született arról, hogy a város és falurendezés párhuzamosan zajlik majd, az első konkrét lépéseket a városok esetében tették meg. A Helyi Gazdálkodási és Közigazgatási Állami Bizottság, a Falusi és városi települések szisztematizálásáért felelő központi bizottság és a helyi megyei és municipiumi pártbizottságok elkészítették az első konkrét tervezeteket. A hetvenes évek elején, a gyakorlati kivitelezésben tapasztalt tapogatózásnak az 1977-es romániai földrengés vetett véget. Az ország több települését és a fővárosát sújtó természeti katasztrófa felgyorsította a romániai területrendezést. A földrengés által sújtott falvakra utalva a párt főtitkára kijelentette: „ha a nagy részük lerombolódott, építsük teljesen újjá a területrendezési projektek alapján. Úgy gondolom, hogy miután megkapjuk az eredményeket, válasszunk ki öt-hat falut ezek közül, két éven belül pedig építsük teljesen újjá, hogy aztán ezek egységes modellként szolgálhassanak.”⁸⁸

A hatvanas évek végén lezajlott közigazgatási reformot és a területrendezés első fázisát a pártvezetés a vidéki elitekkel való részleges konszenzussal hajtotta végre. A hetvenes évek közepére egy nagymértékű hatalomkoncentráció ment végbe a párt első titkára és annak szűkebb családi köre javára. Ceaușescu 1974-ben megválasztották Románia elnökévé, ő volt a párt főtitkára, a hadsereg parancsnoka is. Az összes potenciális politikai ellenfelet eltávolító diktátor innen kezdve saját kezűleg avatkozott

---

⁸⁷ Uo. 133–142. f.

⁸⁸ Raport Final... *i.m.* 419.

be, szinte a legelemibb és a legapróbb részletkérdésekbe is. A területrendezés teljes mértékben kiszolgáltatottjává vált a gazdasági, társadalmi, politikai realitásokkal egyre kevésbé számoló Ceaușescu személyes döntéseinek, megingásainak, indulatainak a sokoldalúan fejlett, minden szempontból önellátó, homogenizált és engedelmes szocialista Románia utópiájának. Az RKP 1977-es Országos konferenciáján a már idézett Uglár József kijelentette, hogy „Országunk elnöke személyesen vizsgálta meg és hagyta jóvá az összes municípium⁸⁹, a városok nagy többségének valamint a jelenlegi ötéves tervben városi központtá váló 129 helységnek a szisztematizálási vázlatát.”⁹⁰ 1977-1980 között elkészült a legtöbb város és városközpont szisztematizálási terve, amelyeket a Falusi és városi települések szisztematizálásáért felelő központi bizottság és személyesen Nicolae Ceaușescu láttamozott. Kisebb nagyobb módosításokkal ekkor fogadták el pl. a Hargita, Bihar, Brăila, Brassó, Krassó-Szörény, Kovászna, Dâmbovița, Neamț, Tulcea, Gorj, Argeș, Botoșani, Szeben, Teleorman, Vaslui megyék fontosabb városainak településrendezési tervét.⁹¹ A Csíkszereda központjára vonatkozó tervezethez pl. a következő kiegészítéseket kérték: a politikai-közigazgatási épületbe kell egy nagyobb gyűlésterem kimondottan modern építészeti stílusban; a művelődési ház és a szálloda elejét megnövelik, hogy összhangba kerüljön a térrel; a teret szegélyező tömbházlakások kimondottan modern építészeti stílusban készülnek.⁹² A megújult erőkkal folytatódó városrendezés ugyanerre az évre 300 000 új lakrész elkészítését tűzte ki célul, amelyet végül az év végére nem sikerült teljesíteni. Októberben még csak 146 686 lakást sikerült befejezni és átadni.⁹³

A hetvenes évek végétől, nyolcvanas évek elejétől Romániában beköszöntő gazdasági krízis, a neosztálinista típusú erőltetett iparosítás kudarca sem állította meg a területrendezés folytatását, amely az idő múlásával egyre nagyobb mértékben magára öltötte a fokozatosan kiteljesedő diktatúra jellemvonásait. A pártvezetés propagandájában is jelentős szerepet játszó új Románia építésében Ceaușescu egyre fokozottabb ütemet diktált, akár személyesen is beavatkozva, már nem csak a tervek jóváhagyásában, hanem

---

⁸⁹ Megyei jogú város.

⁹⁰ A Román Kommunista Párt Országos Konferenciája 1977. december 7-9. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 354. o.

⁹¹ ANR, fond CC PCR Secția Organizatorică, dos. 18/1979. 32-79. f.

⁹² Uo. 33. f.

⁹³ Uo. 74-75. f.

a már elkészült épületek, városrészek, lakótelepek arculatán alkalmazandó konkrét változtatások utasításában is. Az országos szintű területrendezés a fővárost sújtotta a leginkább. Az 1977. március 4-ei földrengés után Bukarest szisztematizálási ütemtervét felgyorsították és a természet katasztrófa „kínálta lehetőségeket” kihasználva radikalizálták is, nagyobb méretű beavatkozást irányozva elő. Ceaușescu már március 10-én kifejtette azon óhaját, hogy létre kell hozni egy „rendszerezettebb, modernebb városközpontot, ahol a jövőben tömeggyűléseket is tarthatunk, tehát egy közigazgatási-politikai centrumot.”⁹⁴ A pártvezetés – a későbbi országos területrendezésre is érvényes radikalizmusát jelenti, hogy a VB március 30-ai lésén a főtitkár már azt is kijelentette, hogy: „nagyon szép lesz, ha teljesen leromboljuk Bukarestet.”⁹⁵ A fővárost végül is nem rombolják le teljesen de több régi városrész (múemlék épületekkel együtt) esett áldozatául a központban elkészülő új „közigazgatási-politikai centrumnak.”⁹⁶ Az erőltetett városiasítás meghozta a maga eredményét, legalábbis a statisztikákban biztos.⁹⁷ 1989-re 51 község vált várossá. A városok és municípiumok száma 237-re növekedett.⁹⁸

II.6. A nemzetiségi kérdés megjelenése a magyar-román kétoldalú kapcsolatokban

Ami a román-magyar kapcsolatokat illeti, a román külpolitikai gondolkodás magyarságképét 1956 után (is) rendkívül komplex ok-okozati tényezők befolyásolták, határozták meg. A kommunista ideológia, a világ- és gazdaságpolitikai értelmezési különbségek mellett meghatározó volt a két ország és párt vezetője politikai koncepciói közötti különbségek, a két nép történelmi öröksége, a Romániában élő magyar kisebbség helyzete, az 1918 utáni utódállamokra jellemző Trianon-félelemből fakadó bizalmatlanság, valamint a román kül- és belpolitikai élet változásai. 1956-után Magyarországot és a magyar külpolitikát a hivatalos nyilatkozatok ellenére is gyanúsan

---

⁹⁴ Raport Final... *i.m.* 418.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Ennek a térnek és épületegyüttesnek a része a híres “Népek Háza” (Casa Poporului) is. A tervet Anca Petrescu készítette, amelyen Nicolae Ceaușescu személyesen eszközölt néhány változtatást. Az épületkomplexum méretei, monumentalitása tökéletesen tükrözi az akkori pártvezetés grandiózus terveit.

⁹⁷ A különböző települések várossá nyilvánítását, a masszív építkezések ütemét nem mindig követte a többi urbanizációs alapfeltétel (köz művesítés, utak stb.) megteremtése. Ez az ütemleymaradás már a hetvenes évek elején megmutatkozott. Pl. az 1971-es KB ülésen maga Fazekas János, a Minisztertanács akkori alelnöke veti fel ezt a kérdést. ANR, fond CC PCR Cancelarie, dos. 153/1971. 57-59. f.

⁹⁸ ANR, fond CC PCR Cancelarie, dos. 23/1989. 76-77. f.

szemlélte a román külpolitikai gondolkodás. A defenzívába kényszerült magyar külpolitikától pedig a román pártvezetés azt próbálta meg kisajtolni – sikeresen –, hogy elfogadja az eddig foganatosított, az erdélyi magyarságot érintő belpolitikai lépéseket, hogy a határokon túli magyarsággal való kapcsolattartást visszaterelje a román fél által ellenőrzött és jóváhagyott keretek közé és mindezt szimbolikusan meg is jelenítse mind a román és magyar közvélemény előtt, mind pedig a szocialista táboron belül is. A Kádár János vezette magyar pártküldöttség 1958-as romániai és Kállai Gyula 1959-es bukaresti látogatása híven tükrözi ezt az állapotot. Az 1958 februárjában lezajlott román-magyar találkozón az 1956-os események kerültek előtérbe, a magyarországi helyzet stabilizálásával kapcsolatos beszámolók, Románia segítségnyújtása, a nemzetközi helyzet értékelése.⁹⁹ Az 1959-es Kállai-féle látogatáson is egy alaposan felkészült román küldöttség jelent meg, amely uralta a találkozót. A Kállaival tárgyaló román pártvezetők (Nicolae Ceaușescu, Vass Gizella, Leonte Răutu, Iosif Ardeleanu) alapos háttér munkát igénylő felkészültséggel, helyzetismerettel lepték meg a magyar tárgyalófelet. A két ország kapcsolatát érintő összes kérdésben dominált a román nézőpont. A román tárgyalófél elutasított minden, Trianon igazságtalan voltára utaló kijelentést.¹⁰⁰ Világosan értésére adta a magyar félnek, hogy belügyként tekint az erdélyi magyarságot érintő kérdésre, így a két egyetem egyesítése is és, hogy nem hajlandó semmiféle olyan engedményt tenni a magyar kultúr-termékek romániai terjesztésében, amelyek negatívan befolyásolnák e kérdésben kialakított román nézőpontot.¹⁰¹ Az RMP¹⁰² vezetősége azt is kijelentette, hogy nem hajlandó elfogadni azt, hogy a magyar fél ne a hivatalos román

---

⁹⁹ A Kádár János vezette pártküldöttség 1958. februárjában látogatott Romániába. A látogatás során a magyar küldöttség néhány napot Bukarestben töltött de több romániai várost is meglátogatott. A Romániában, nagy számban élő magyar kisebbségre való tekintettel a delegáció néhány erdélyi várost (Marosvásárhely, Kolozsvár) is meglátogatott. ANR, fond CC al PCR Secția Externă, dos. 53/1958. 9-13. f. A látogatásról még lásd: Makkfalvi Gábor: A Kádár János vezette magyar párt- és kormánydelegáció 1958-as romániai látogatása. In: *A Maros megyei magyarság történetéből. II.* Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 2001. 360-379.

¹⁰⁰ Uo. dos. 30/1959. 60-66. f.

¹⁰¹ A két ország közötti könyvescserével kapcsolatosan a román fél mereven ragaszkodott az ideológiai kötöttségekhez. Az 1918 előtti állapotokra utaló irodalmi szövegek magyarországi vagy (román fordításban) romániai közlését megengedhetetlennek tartotta. A Petőfi fordításokkal is példálózó román fél erősebb cenzúrát követelt a magyar féltől.

¹⁰² Az RKP 1948-1965 között a Román Munkáspárt nevet viselte.

szervektől informálódjon a Romániára vonatkozó kérdésekben.¹⁰³ A román tárgyalók a két ország közötti estleges feszültségek legfőbb okát a nacionalizmusban látták.

Annak ellenére, hogy elismerték, a kádári vezetés számos, a román fél számára kielégítő lépést tett (kijelentette, pl., hogy Magyarországnak nincsenek területi igényei Romániával szemben, Magyarország gyakorlatilag elismerte a két egyetem összevonását is) úgy vélték, a magyarországi értelmiségi, kispolgári körökben, sőt a pártapparátus bizonyos szegmenseiben is románellenes, nacionalista légkör uralkodik. 1959. július 15-én az RMP KB tanácskozást tartott a Román Népköztársaság nagyköveteivel. V. Pogăceanu beszámolója után kialakult vitából kiderül, hogy a román fél nem bízik a magyar pártvezetés hatékonyságában, azzal vádolva a magyar pártvezetést, hogy a különböző kérdésekben a szovjetekhez fordulnak panasszal. A beszámoló másik alappontja volt, hogy Magyarországon még mindig élénk revizionista, irredenta hangulat uralkodik és, hogy gyakran merül fel a határok kérdése.¹⁰⁴ A román pártvezetés a magyar fél külpolitikájával is elégedetlen volt.¹⁰⁵

A hatvanas évek közepétől belpolitikai szinten mindkét vezető viszonylag konszolidált hatalmi pozíciókból politizálhatott. A román-magyart kétoldalú kapcsolatok mindkét fél számára a minél ideálisabb bel- és külpolitikái helyzet megteremtéséhez szolgáltatott terepet és eszközt, jól körülhatárolt stratégiai megfontolásokkal. Ceaușescunak fontos volt megfelelő terepet biztosítani a hatvanas évek végétől elkezdődött neosztálinista típusú rendszer működtetéséhez és folytatni a sikeresen kidolgozott különutas politikát és ebben elnyerni Magyarország támogatását vagy semlegességét. Nemzetiségpolitikai szempontból pedig fontos tényező volt, hogy a lehető legnagyobb mértékben minimalizálják a mindenkori magyar vezetésnek a romániai magyarsághoz történő közeledését. Magyarország fontosabb stratégiai céljai közé tartozott a szocialista együttműködés (KGST, Varsói Szerződés) elmélyítése, a kedvező gazdasági kapcsolatok kialakítása, a nemzetiségi kérdés tematizálása (az ezen a téren a társadalom vagy az értelmiségiek részéről érkező kritikák kivédése). A magyar fél

---

¹⁰³ ANR, fond CC al PCR Secția Externă, dos. 30/1959. 40. f.

¹⁰⁴ ANR, fond CC al PCR Cancelarie, dos. 28/1959. 7-8. f.

¹⁰⁵ Uo. 9. f. Vass Gizella szerint, pl. a magyar pártvezetés miatt terjedte el külföldön is az a hír, hogy az RMP a kisebbségi kérdésben eltér a marxi irányvonalától.

mindezt a kádári vezetés sajátosságából kiindulva a konfrontációmentesség, a jószomszédi viszony fenntartásával képzelte el.

Az eddig előkerült forrásokat elemezve úgy véljük, hogy Kádár és Ceaușescu politikai kapcsolatát három, egymástól jól elkülöníthető szakaszban írhatjuk le. Az első szakasz a hatvanas évek második felétől a hetvenes évek első feléig tartott. Ezt az időszakot a „terepfelmérő barátkozás” szakaszának is nevezhetjük. Ekkor a magyar pártvezetés, személyesen Kádár János vezetésével megpróbálta új alapokra helyezni a román-magyar kapcsolatokat. A hetvenes évek második felétől magyar részről az előző időszak kudarcainak számonkéréséről beszélhetünk. A nyolcvanas évek második felétől egy fokozatosan romló kétoldalú viszonyról beszélhetünk. Ekkor Kádár János, szembesülve az előző időszak kudarcaival, tudatosan kerülte a találkozást Ceaușescuval.

A hatvanas évek második felében Kádár azt remélte az új román pártvezetéssel való kapcsolatából, hogy Románia tekintetében is sikerül kilépni az 1956 utáni defenzív külpolitika árnyékából és az 1964-es román külpolitikai sikerek okozta lépéshátrányból. Kádár megpróbálta feltérképezni a romániai gazdasági és belpolitikai helyzetet és ennek alapján megvalósítani a magyar stratégiát: szorosabbra fűzni a kétoldalú kapcsolatokat (egyezmény az orvosi, egészségügyi ellátásban a kulturális élet területén, cserekapcsolatok, rokoni kapcsolatok, kishatárforgalom, a külpolitika egyeztetése stb.). A magyar remények szerint mindezek előnyt jelentettek volna az ország számára kül- és belpolitikai téren egyaránt. Valószínűnek tűnik, hogy Kádár azzal a szándékkal találkozott az új román pártvezetéssel, hogy a nemzetiségi kérdést leszámítva tisztázza a két ország viszonyát érintő legfontosabb problémákat. A magyar párt-és kormányküldöttség 1966. március 10-11 közötti romániai látogatása ennek a „politikai tapogatózásnak” a jegyében zajlott le. Kádár, okulva az előző évek tapasztalataiból, már a kezdetekben arra kérte a román felet, hogy írjanak egy emlékeztetőt, összegzést mindarról, ami elhangzott, és amiben megegyezik a két fél.¹⁰⁶ A találkozó két fontosabb téma köré szerveződött: a két ország belpolitikai helyzetének kölcsönös bemutatása, illetve a nemzetközi helyzet kielemezése. A fennmaradt jegyzőkönyv szerint a tanácskozások első napján, a két ország belpolitikai és gazdasági helyzetének bemutatása, Kádár volt az aktívabb. Míg Ceaușescu megelégedett a kölcsönös és hivatalos

---

¹⁰⁶ ANR, fond CC al PCR Secția Relații Externe, dos. 19/1966. f. 5.

bemutatókkal, addig Kádárt mélyebben érdekelték a legkülönbözőbb politikai és gazdasági kérdések: külkereskedelmi mérleg, az intézmények vezetési formája, gazdasági reformok.¹⁰⁷

A kétoldalú kapcsolatok elemzésekor a magyar fél igyekezett túllépni 1958, 1959 árnyékán, először fogalmazott meg nyílt kritikákat. Kádár több együttműködést igényelt a két ország között, kifogásolta a román fél tartózkodását.¹⁰⁸ Kádár kifogásolta továbbá azt is, hogy több külpolitikai kérdésben sincs együttműködés a két ország között, hogy a legtöbb területen hiányosak a kétoldalú kapcsolatok: árvízvédelmi együttműködés, orvosi és egészségügyi egyezmény, kulturális egyezmények, cserekapcsolatok.¹⁰⁹ A két ország közötti talán legkényesebb kérdést, a nemzetiségi problémát illetően Kádár a kétoldalú kapcsolatok elmélyülésétől várta a megoldást. Külpolitikai téren a két vezető között a szocialista tábornak is részben megosztó szovjet-kínai vita megítélése jelentette a legnagyobb problémát. A két vezető álláspontja gyökeresen eltért egymástól. Románia Kína érdekeinek védelmezésével próbálta erősíteni saját különutas törekvéseit, Magyarország számára pedig a szovjetek által kezdeményezett és dominált együttműködés volt a követendő út.

Ceausescu stratégiáját alapjában a hatvanas évek elejétől kialakult romániai viszonyok határozták meg. A szocialista táboron belül „külön vizekre” evező Romániájában egyrészt megerősödött a hazafias érzés és ezzel párhuzamosan az attól való félelem is, hogy a különutas Románia pozícióit, lehetőségeit, sőt bizonyos esetekben akár területi integritását is veszélyeztetheti az esetleg a szovjetek által is támogatott magyar revizionizmus. A román pártvezetés továbbra is azt tartotta prioritásnak, hogy egyrészt a titkosszolgálati szervek igénybevételével hatékonyan fellépjen az általa nacionalistának bélyegzett magyarországi és romániai magyar nacionalista elemek ellen, másrészt továbbra is igyekezett minimalizálni, minél szűkebb mederbe terelni megakadályozzon minden olyan jellegű magyar közeledést, amely a kétoldalú (tudományos, tömegszervezeti, kulturális stb.) kapcsolatok elmélyítését, kiszélesítését célozta meg. Az 1966-os román-magyar találkozó előtt, a Külügyminisztériumnak kiadott

---

¹⁰⁷ Uo. f. 1-35.

¹⁰⁸ Uo. f. 36.

¹⁰⁹ Uo. f. 39-42.

utasításokban a román pártvezetés egyértelműen kijelölte, hogy a román fél meddig mehet el a Magyarországgal való kapcsolattartás terén. Már indulásból elutasításra várt minden olyan magyar javaslat, amely a két ország állampolgárai kölcsönös utazásainak könnyítését célozta volna meg.¹¹⁰ A román fél a határmenti kiskereskedelem továbbfejlesztésében sem volt érdekelt.¹¹¹ A román pártvezetés azon álláspontját is kifejtette, hogy a kulturális- tudományos kapcsolatok terén is változtatni kell, mert a magyar fél nem tartja be a megállapodásokat, mindennemű érdeklődése kimondottan Erdély-centrikus, amellyel csak zavart kelt úgy a magyarországi, mint a romániai közvéleményben. A Magyarországon kiadott művek nagyon sok ideológiai és történelemszemléletbeli különbözőséget tartalmaznak.¹¹² A magyar „közeledés” negatív megítélésében az is szerepet játszott, hogy a román fél megítélése szerint Magyarország a nemzetközi szervezeteket is arra próbálta felhasználni, hogy gazdasági előnyöket csikarjon ki Romániától és, hogy ezeken keresztül valósítsa meg mindazt, amit kétoldalú kapcsolatok során nem sikerült. „Bizonyos magyar körökben nagyon erősen jelentkeztek föderalista tendenciák. Ez a magyar hegemonia kiterjesztését követi. A trianoni határok békés eltüntetésén fáradoznak, hogy ily módon nyersanyagforrásokhoz jussanak”, emeli ki a Magyarországról szóló politikai jelentés.¹¹³

Ceaușescu a fent megfogalmazott stratégiai megfontolások szellemiségében cselekedett és tárgyalt Kádárral és a magyar pártküldöttséggel. Remek taktikai érzékkel tért ki a konkrét válaszadástól. A kétoldalú kapcsolatokat alapjában kielégítőnek találta, konkrétumok megfogalmazása nélkül ígért bizonyos változtatásokat. A tárgyalások végén az is kiderült, hogy a román vezető a magyar állásponttól gyökeresen eltérően ítéli meg a szovjet-kínai vitát is, érdekeinek megfelelően a kínai álláspontot támogatva, amelytől a szovjet befolyás csökkenését várta. Ceaușescu nem értett egyet Kádárral és Kállaival abban, hogy a szocialista táboron belüli feszültségekért egyedül Kína a felelős. A román vezető, a saját külpolitikai céljainak védelmében ugyanilyen markánsan fogalmazta meg a KGST-ről fenntartott román vélekedést is, miszerint, Románia nem fogadja el azt államok feletti szervként, csupán „egyenlő rangú szocialista államok koordinációs

---

¹¹⁰ Uo. dos. 191/1966. 1-2. f.

¹¹¹ Uo. 10. f.

¹¹² Uo. 15-17. f.

¹¹³ Uo. 18. f.

szerveként.”¹¹⁴ Ceaușescu világosan kifejtette, hogy egyáltalán nem ért egyet azzal, hogy a szovjetek mindenben maguk döntsenek a kis pártok rovására és, hogy Románia nem így képzei el a szocialista tábor egységét.¹¹⁵

A magyar kormányküldöttség 1966-os romániai látogatása sem hozott komolyabb áttörést, de Kádár feltérképezhette, milyen szinten áll a két ország közötti kapcsolat, melyek voltak az 1958-as találkozó után fontosabb változások, melyek azok a kérdések, ahol még pozitív változást lehetett remélni és melyek azok, amelyek nagyobb odafigyelést igényelnek. Kádár 1966-ban még illúziókat táplált abban a tekintetben, hogy az internacionalizmus szellemében közelebb lehet hozni az álláspontokat. A találkozóban és főleg az azt követő időszakban viszont ott lebegtek mindazon problémák, amelyek később összebékíthetetlennek számítottak a két vezető és a két ország kapcsolatában: a kétoldalú kapcsolatok elmélyítésének román részről történő szándékos halogatása, a nemzetközi helyzet megítélésében fennálló nézetkülönbségek, eltérő stratégiai célok.

Az 1967-ben lezajlott pártközi találkozó jó lehetőségnek bizonyult arra, hogy a felek felmérjék az előző évi párt- és kormányküldöttség találkozásának eredményeit. Egy év távlatából Kádár számára már világosabbak voltak a két ország kapcsolatára vonatkozó problémák. Ennek függvényében az alapcélok magyar részről, ha minimálisan is, de változtak: fenntartani az érintkezést, de nem legitimálni a különutas politikát, hatást gyakorolni Bukarestre, szóvá tenni a kétoldalú kapcsolatok stagnálását. Ezen a találkozón még inkább világossá vált, hogy a Ceaușescu féle nyitás (kül- és belpolitikai) szándékaiban és mélységében nem azonosak a magyar fél által megvalósítottakkal. A belpolitikai különbségeknél sokkal komolyabb problémát jelentett egyes külpolitikai történések megítélése és a kétoldalú kapcsolatok alakulása. A román fél világosan jelezte, hogy teljesen másképpen értékeli és értelmezi a szocialista táboron belüli kapcsolatokat, mint a magyar fél.¹¹⁶

Mint említettük, a kétoldalú kapcsolatok alakulása terén tapasztalható stagnálás jelentette a legnagyobb dilemmát Kádárnak. Az 1966-ban megfogalmazott és gyakorlatba ültetett stratégia, ami a kétoldalú kapcsolatok és a jószomszédsági viszony elmélyítésére alapozott több kérdőjelet is felvetett. Ezt Kádár közölte is tárgyalópartnerével,

---

¹¹⁴ Uo. dos. 19/1966. f. 44-52.

¹¹⁵ Uo. f. 64.

¹¹⁶ Uo. dos. 37/1967. f. 84.

ugyanakkor mélyebb szintű konfrontációt ezúttal sem volt hajlandó felvállalni. A közös ideológiai elkötelezettség jegyében úgy vélte, hogy a két ország közötti problémák megnevezése mellett az lesz a legcélravezetőbb, ha a problematikusnak nevezett kérdésekben Magyarország jár elől pozitív példával.¹¹⁷ A találkozón Kádár igyekezett megnyugtatni tárgyalópartnerét, hogy Magyarország a szocializmus építésének „helyes útján” jár, így semmi sem akadályozhatja a két ország közeledését. A magyar vezető beszámolt arról, hogy országában zajlik a szocialista áthalkítás és igyekszik leszámolni a folyamatra káros jelenségekkel, mint pl.: az ideológiai téren káros nacionalizmus és revizionizmus.¹¹⁸ Kádár úgy vélte, hogy a nacionalizmus jelentheti a legnagyobb akadályt a két ország közeledésében. Hangsúlyozta, kész leszámolni az az ún. magyar nacionalizmussal, cserében azt várta, hogy a román fél is ezt tegye. Kádár értelmezésében a szocialista táboron belüli különutas politika is ennek egyik megnyilvánulási formája.¹¹⁹ Kádár ebben az időszakban még azzal számolhatott, hogy a megnevezett problémák (a szocialista táboron belüli viszonyok, a nemzetiségi kérdés) kibeszélésével és orvoslásával meg lehet találni a közös nevezőt román partnerével.

A hatvanas évek végére, a hetvenes évek elejére nyilvánvalóvá vált, hogy a két ország közötti kapcsolatban nem csak a történelmi örökség és a nemzetiségi kérdés jelent problematikus pontot, a kommunista ideológia értelmezésében, a szocialista tábor jövőjét illetően is jelentős eltérések mutatkoztak. Kádár számára, amint azt többször hangsúlyozta, a Szovjetunió által kezdeményezett politikai, gazdasági együttműködés tűnt a járható útnak oly módon, hogy közben Magyarország ne térjen le a „klasszikus kádárizmus” útjáról. A romániai belpolitikai történések viszont jelentős belpolitikai fordulatot vettek. 1971-ben véget ért a Ceaușescu által, politikai célokból kezdeményezett rövid nyitási időszak. A júliusi tézisekkel nyilvánvalóvá vált, hogy a Ceaușescu-féle pártvezetés az ideológiai befele fordulás, a gazfádsági reformok elutasítását helyezi előtérbe. Ceaușescu rendszere látványos neosztálinista jegyeket hordozott magában, amit

---

¹¹⁷ 1968-ban az MSZMP rendezte a magyarországi kisebbségek helyzetét, hogy ez példaértékű is lehessen mások számára. Földes: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés...i.m.* 114-115. p.

¹¹⁸ ANR, CC al PCR Secția Relații Externe, dos. 37/1967. f. 195-215.

¹¹⁹ Uo.

különutas politika folytatása tett még markánsabbá.¹²⁰ A jó taktikai érékkel bíró román pártvezető a szovjetek oldaláról is bebiztosította magát. A hatvanas évek második felében világosan jelezte a szovjeteknek, hogy nem kérdőjelezi meg a kommunista dogmákat, a szocialista tábor egységét, de ezek romániai megvalósításában külön utat akar.¹²¹

A romániai helyzet változásával párhuzamosan Kádárnak belső kritikákkal is szembesülnie kellett. A magyarországi értelmiségi társadalom és ennek hatására néhány politikus is érzékelte, hogy a román-magyar viszony nem lépett előre a hatvanas évek tárgyalásai, az ott alkalmazott taktika nyomán. 1968-ban a Magyar Írószövetségben az értelmiségiek azt kérték számon, hogy mit tesz az MSZMP a határon túliak kérdésében. Nem sokkal később a romániai Fazekas János panaszai miatt a *Népszabadság* főszerkesztője, Gosztonyi János feljegyzést intézett Kádárhoz és felrótta az MSZMP Romániával szemben tanúsított passzivitását.¹²² A lassan körvonalazódó újabb Kádár-Ceaușescu találkozóra tehát az előbbinek lépnie kellett. Erre az 1972-es barátsági szerződés aláírása jelenthetett megfelelő lehetőséget. A megoldatlan problémákat immár nem lehetett megkerülni, a magyar vezető nem tekinthetett el a belső kritikáktól. A találkozó előkészítése, Komócsin Zoltán és Aczél György tárgyalásai a román partnerekkel látszólag ezt jelezték. Az előkészítéssel megbízott Aczél és Komócsin az egyeztetések során egy sor olyan problematikus kérdést is felvetett, amire az előző években nem volt példa. A két magyar politikus szembesítette a román küldötteket azzal, hogy a magyar fél, hogy az előző tárgyalások során lefektetett együttműködési alapelvek nem valósultak meg a gyakorlatban. Aczél sérelmezte, hogy Magyarország már évek óta nem kap választ olyan fontos kérdésekben mint: a vízügyi megállapodás, kulturális cserék, gazdasági kapcsolatok, kereskedelem stb.¹²³ Ezúttal terítékre kerültek a román-magyar kapcsolatok neuralgikus pontjai, köztük a legkényesebb kérdés, az erdélyi

---

¹²⁰ Részletesebben lásd: Novák Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu rendszer magyarságpolitikája 1965-1974*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2010. 54-81.

¹²¹ ANR, CC al PCR Cancelarie Secția Relații Externe, dos. 72/1966. f. 177.

¹²² Földes: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés...i.m.* 105-117.

¹²³ ANR, CC al PCR Secția Relații Externe. dos. 27/1971. f. 4-30.

magyarság helyzete is.¹²⁴ A Paul Niculescu Mizil vezette román küldöttség válaszaiból azt lehetett kiszűrni, hogy a két vezető találkozása során végre előrelépésekre kerül sor.¹²⁵

A előkészítés során tehát adott volt a terep Kádárnak, hogy eredményeket csikarjon ki román partnerétől, amely ezúttal is a megszokott defenzív stratégiát választotta: védeni a meglevő pozíciókat, a status-quot, kivédeni és mérsékelni Magyarország túlzottnak tartott közeledési törekvéseit. Kádár ezúttal a jó példák ismertetése mellett egy kis lépéssel leöbbsre ment, a mérsékelt számonkérés taktikáját is bevetette. A két vezető beszélgetése során ismét felszínre került a két rendszer működése közötti különbség. Kádár, az aki nincs ellenünk, velünk van taktikáját vázolta fel, de Románia ekkor már az ideológiai szigor újabb útját járta. Kádár újabb kísérletet tett a kétoldalú kapcsolatok elmélyítésére, konzulátusok felállítását javasolta és a Ceaușescuval való találkozásai során (tudomásunk szerint) először felvetette az oly kényes nemzetiségi kérdést is. Hangsúlyozta, hogy belügyi kérdésnek tekinti ugyanakkor arra hivatkozott, hogy érdekli a magyar közvéleményt a probléma, ezért nem kerülheti meg.¹²⁶ A román vezető az eddig is bevált taktikát alkalmazta, elviekben egyetértett a magyar felvetésekkel, a gyakorlati megvalósításokat viszont időben eltolta. A romániai helyzet felvázolása közben pedig visszaverte a nemzetiségi kérdésben elhangzott magyar utalásokat. Kádár nem bonyolódott vitába, pedig a magyar pártvezetésnek ekkor már összetett elemzése volt a romániai helyzetről, a nemzetiségpolitikában felmerülő problémákról.¹²⁷ A találkozóról Kádár javaslatára emlékeztető is készült, amely a magyar fél számára életben tartotta azt a reményt, hogy ezúttal konkrét megvalósításokra is sor kerül.

Az 1972-es találkozó nem váltotta be a várt magyar reményeket. A román pártvezetés nem nyitott, ellenkezőleg sok területen még inkább visszafogta a kétoldalú kapcsolatokat, elsősorban a kulturális élet területén.¹²⁸ Ceaușescu, ekkor már államelnöki funkcióban is, nagyfokú hatalomkoncentrációt hajtott végre, személyi kultusza növekvő

---

¹²⁴ A beszélgetésen az is kiderült, hogy a román fél valósággal szabotálta a magyar hírlapok romániai terjesztést. Az a paradox helyzet alakult ki, hogy a „kapitalista” *Le Monde*-ot meg lehetett vásárolni az újságárusoknál, de a „baráti” magyar *Népszabadság*ot még rendelésre sem szállították le.

¹²⁵ ANR, CC al PCR Secția Relații Externe. dos. 27/1971. f. 4-30.

¹²⁶ Uo. dos. 12/1972 11. 10-14.

¹²⁷ Uo. f. 19-25.

¹²⁸ MNL, KÜM-TÜK, Románia, 1975. 118. Doboz. 004430/3

tendenciákat mutatott. A magyar külügyminisztérium elemzése szerint a szomszédos ország a „nemzeti érdekeit a szocializmus fölé állította, a szocializmusban bekövetkezett változásokat figyelmen kívül hagyja a szocialista országokkal való kapcsolatában, a KGST-ben a saját érdekeit a közösségi érdekek fölé helyezi.”¹²⁹ Az elemzés aláhúzta, hogy Magyarország és Románia kapcsolatai formailag rendben vannak, de messzire elmaradnak a lehetőségektől. Az 1972-es találkozó emlékeztetőjéből a remélnél is kevesebb valósult meg, nem növekedett a kishatárforgalom, a kulturális termékek cseréje csökkent és nem utolsó sorban, nem javult, sőt látványosan romlott a határon túli magyarság helyzete is. A magyar közvélemény ekkor már tisztában volt a helyzet mélységével. Az értelmiségiek részéről egyre több kritika fogalmazódott meg Kádár irányába, hogy magára hagyta az erdélyi magyarokat.¹³⁰ Közben elkészült az első hivatalos elemzés is a határon túli magyarok helyzetéről.¹³¹ Valószínűleg a belpolitikai nyomás hatására¹³² vállalta Kádár, hogy egy újabb, számára egyre kényelmetlenebbé váló, magyar-román találkozón vegyen részt. Kádár tartózkodó magatartásáról számol be Roska István is visszaemlékezésében. A magyar vezető már annyira nem óhajtott román partnere társaságát, hogy nem volt hajlandó Nicolae Ceaușescuval egy épületben megszállni.¹³³ Kádár ekkor még mindig hajlott arra, hogy a kényes kérdéseket a kétoldalú kapcsolatok szintjén lehet megoldani és nem a nemzetközi fórumok előtt. Végül 1977-ben két fordulóban találkoztak a határ mellett, Nagyváradon, majd Debrecenben.

Kádár ismét a kétoldalú kapcsolatok elmélyítésével próbálkozott. Az ebben a kérdéskörben szokásos problémák (kulturális csere, oktatási együttműködés, kishatárforgalom stb.) mellett két olyan javaslattal is előállt, ami gyakorlatba ültetésétől konkrét megoldásokat remélt. A nemzetiségek híd szerepének elfogadtatásától az erdélyi magyarság kettős, elsősorban a Magyarországihoz való kötődésének elismerését remélhette. A konzulátusok felállításával pedig a kétoldalú kapcsolatokat pedig jogilag és törvényesen szabályozott új szintre lehetett volna emelni a remények szerint. Kádár némi sikerként könyvelhette el, hogy végül is mindkét javaslatát elfogadta a román fél. A

---

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ Földes: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés...i.m.* 191. p.

¹³¹ Uo. 215.

¹³² Hasonlóképpen vélekedik a kérdésről Földes György is.

¹³³ Roska István visszaemlékezése az 1977-es Ceaușescu-Kádár találkozóra. Vincze Gábor: *Történeti kényszerpályák-Kisebbségi realpolitikák*. Pro-Print. Csíkszereda, 2003. 332-335.

közös nyilatkozatban szerepelt a nemzetiségek híd szerepének elve, illetve a konzulátusok felállítására is konkrét ígérek hangzottak el.¹³⁴

---

¹³⁴ A kolozsvári magyar konzulátust végül 1980-ban állították fel, hogy aztán a nyolcvanas évek végén botrányos módon zárhassák be.

III. A NYOLCVANAS ÉVEK NEMZETI KOMMUNIZMUSA ÉS A DIKTATÚRA VÁLSÁGA

III.1. A politikai válság elmélyülése. Új, „szocialista” nemzet születik?

A júliusi tézisek után beindult politikai folyamatok a nyolcvanas években újabb fordulóponthoz érkeztek. A Romániába is begyűrűző gazdasági válság, az ország neosztálinista tervgazdálkodási politikájának számos területen megmutatkozó kudarcaira a pártvezetés nem talált megoldást, a reformokat pedig minden területen mereven elutasította. Ideológiai kampányokkal, a kormányzás még erőteljesebb központosításával és a nemzeti érzésre alapozó mozgósítással reagált. A diktatúra a korábbi időszakoktól eltérően az egyre jobban kiteljesedő személyi kultusz irányába haladt. A pártvezetésben minden szintjén továbbra is jellemző volt az állandó kádercsere. A hatvanas, hetvenes évek nemzetközi sikerei után, az emberi jogok tiszteletben tartásának megszegésével vádolt pártvezetés külpolitikailag egyre inkább elszigetelődött, amit a Harmadik Világban kiépített kapcsolataival próbált rekompenzálni. A nyugati országok egyre erőteljesebben bírálták a diktátort övező személyi kultuszt, az életszínvonal rovására végrehajtott iparosítási politikát és a nemzeti kisebbségek elnyomását. Románia nemzetközi presztízse folyamatosan csökkent, ezt fokozta az egyre elmélyülő gazdasági válság, az ország fizetőképtelensége. A nyolcvanas évek elejére a gazdasági élet minden területén kiéleződtek az ellentmondások. 1982-ben élelmiszer drágulást vezettek be, a reálbér ebben az időszakban 15%-kal csökkent, de a gazdasági presztízsberuházások ekkor sem álltak le.¹³⁵ Az 1984-ben megtartott 13. pártkongresszus gyakorlatilag ezt az állapotot konzerválta a gazdasági-politikai reformok minimális lehetősége nélkül. A kongresszuson elhangzott beszédek, majd a határozatok bebetonozták a Ceausescu házaspár egyeduralmát. Az ország adósságállománya ekkor (1981) elérte a 10,2 milliárd dollárt. A pártvezető elhatározta, hogy a nyolcvanas évek végéig visszafizeti az államadósságot, így teremtve meg a politikailag és gazdaságilag teljesen független Romániát. Az exportot fokozták, az importot pedig jelentős mértékben csökkentették. Az adósságfizetés politikájának terheit gyakorlatilag a lakosságnak kellett elviselnie,

¹³⁵ Süle: *Románia politikatörténete...* i.m. 262-263.

amely a rohamosan csökkenő életszínvonal, a szolgáltatások minőségi és mennyiségi romlása közepette volt kénytelen túlélni a rendszer nyomását. A pártvezetés ún. adminisztratív szabályozásokkal, a rendőrség és a titkosszolgálatok igénybevételével próbált érvényt szerezni politikájának. Kötelezően teljesítendő normarendszert vezettek be, nagyon sok helyen ún. munkaszolgálatosokat alakítottak, a hadsereget pedig mezőgazdasági és nagy építkezési munkálatokra vezényelték ki egyre gyakrabban.¹³⁶

Az egyházakkal szembeni (elsősorban Ortodox Egyházzal) politikában is változás következett be. A vallási, lelki élet megélését ugyan a privát szférába száműzték, de frontálisan már nem támadták. A templomban engedélyezett volt a vallási élet megélése, a papokat, ha nem politizáltak, békén hagyták, sőt többen együttműködtek a Securitatével. A román társadalom mozgósítását a reformok és gazdasági jólét hiányában a nemzeti érzés propagálásával próbálták meg elérni. A román nemzeti történelem hetvenes években elkezdett újraértelmezése ekkor teljesedett ki, mint propagandaeszköz. A történelemírásnak két szerepe volt: felébreszteni a nemzeti érzést és előkészíteni a terepet Ceaușescu egyeduralmának kiszélesítéséhez. A nemzeti történetírásban pl. a dáko-román kontinuitás történetben a római részt minimalizálták, a trák-géta-trák elemet helyezve előtérbe, mintegy legitimálva Románia sajátos, különutas szerepkörét. A történelmi eseményeket átértelmezték. Horea parasztlázadását pl. etnikai színezetet kapott. Különös hangsúlyt kaptak a középkori román fejedelemségek, azok török-, magyar- vagy lengyel ellenes harcai, amelyek szintén szuverenitás, különutas politika ideológiájának hivatottak egyfajta történetiséget biztosítani. Sőt, a nemzeti pantheonban a diktátor a középkori román fejedelmek munkásságának, küldetésének beteljesítőjeként jelent meg.

A hatvanas évek végi tartalmi viták után letisztázódott a román szocialista nemzet fogalma, amelynek gyakorlati alkalmazása óriási veszélyforrást jelentett a nemzeti kisebbségek számára, hisz semmiféle ideológiai, jogi garancia nem volt arra vonatkozóan, hogy bármilyen típusú közösségi elvet, jogot előismernének az ő esetükben. A hetvenes évek végétől a pártvezetés által elképzelt szocialista nemzetépítés rohamos tempóban folytatódott, hogy aztán a nyolcvanas évek végére

---

¹³⁶ Gallagher: *Furtul unei natiuni...*i.m. 80.

kiteljesedhessen. Az új nemzetépítésnek a román történetírás szerint három fontos eleme volt: iparosítás urbanizációval, az elit manipulációja valamint a kulturális reprodukció.¹³⁷ Az iparosítással és urbanizációval járó szocialista modernizáció a társadalmi, területi egyenlőtlenségek felszámolását jelentette. A városi lakosság aránya jelentősen megnövekedett, 1977 elérte a 43%-ot, a nyolcvanas évek közepén pedig 50% körül mozgott. Parasztok tömege költözött városra és kényszerült elhagyni a szokásaiból, a társadalmi életüket jelentő ún. organikus szolidaritást felváltotta az állam és a párt által vezetett szervezett szolidaritás.¹³⁸ Az urbanizáció, a szocialista állam szolgáltatásai ugyanakkor társadalmi emancipációt is jelentett számukra: oktatás, lakhatási körülmények, egészségügyi ellátás, villamosítás, a televízió elterjedése vidéken stb. Az elit manipulációja révén megtörtént a társadalom mobilizálása, a mentális kohézió megteremtése. Ennek meghatározó elemei voltak a történelmi mítoszok és a függetlenségre vonatkozó jelszavak. Az ókori, középkori területi, állami kontinuitást etnikai tartalommal ruházták fel felerősödött a középkori román fejedelmek kultusza. A kulturális reprodukció pedig azt jelentette, hogy kiépült az intézményi keret, amely képes volt az új eszméket megfelelően továbbítani, terjeszteni a lakosság körében, illetve képes volt az fiatal generációkat ebben a szellemiségben szocializálni, tanítani. Ezt a célt szolgálta az egységes oktatási rendszer fejlesztése és kiterjesztése, bizonyos tantárgyak (történelem, alkotmánytan stb.) oktatásának túldimenzionálása. Hasonló és szintén fontos szerepkört töltött be az államilag irányított mass média, a televízió és rádió és nem utolsósorban a mozi és a film. Mindezek mellett olyan ideológiai, kulturális mozgalmakat szerveztek, amelyek kiegészítették a fent említett eszközöket. 1976-tól megszervezték a Megéneklünk Románia (Cantarea Romaniei) rendezvénysorozatot, amely egyfajta kulturális-ideológiai ernyőként működött. Mivel a fiatalság nem rajongott a rendezvényért, a fiatal és ambiciózus költőt, Adrian Paunescut bízták meg egy kulturális műsor lebonyolításával. Így szerveződött meg a Cehnaclul Flacara nevű mozgalom, amely ún. farmeres generációt (generatia in blugi) szólította meg. A rock és folk zenét is használó rendezvény fiatalos volt, lázadó, ugyanakkor

---

¹³⁷ Dragos Petrescu: Building the Nation, Instrumentalizing Nationalism: Revisiting Romanian national-Communism, 1956-1989. The Communist Quest for National Legitimacy in Europe, 1918-1989. Edited by Martin Mevius. Routledge Taylors and Francis Group, 2011, London and New York. 146-165.

¹³⁸ Uo.

hazafias, propagandisztikus üzenettel is bírt, azt hivatott bizonyítani, hogy a kommunizmus és alternatív kultúra együtt tud élni.¹³⁹ A Ceausescu rendszerben felgyorsított folyamatok a nyolcvanas évek közepére értek be. A városi lakosság túlsúlyba került, az új román társadalom a többéves propaganda és tanítás szellemiségében az új eszméket alulról szerveződő entitásként is elkezdte megélni. A korábbi időszakokra még jellemző regionális identitások nem csak a hivatalos beszédből tűntek el, hanem jelentős mértékben kiszorultak a köztudatból is.

II.2. Nemzetiségpolitikai változások

A román politikai élet radikalizálódása, az új társadalomalakító projekt felgyorsulás, valamint külpolitikai tényezők hatására (is) teljes fordulat következett be a nemzetiségpolitikába. A román pártvezetés már a hatvanas évek végétől az etnikailag is homogén társadalomban gondolkodott, de számos esetben kötött kompromisszumot a nagyobb nemzeti közösségek elitjével, elsősorban taktikai okokból. A hetvenes évektől kezdődően azonban a kivándorlattal (erdélyi németek) illetve az asszimiláció felgyorsításával kívánták leküzdeni az etnikailag is homogén román társadalom kialakítása előtt még fennálló néhány akadályt. A pártvezetés sorra rúgta fel azokat a technikákat, amelyeket kisebb nagyobb kilengésekkel, megszorításokkal, majd újabb engedményekkel működtetett 1948 óta a nemzetiségpolitikában.

Az ideológiai szigor kiteljesedésével a nemzetiségi intézmények egyre jobban kiürültek, elveszítették sajátos tartalmukat, szerepüket. A hatvanas évektől használt „együttélő nemzetiségek” fogalmát lecserélték a teljesen más jelentéstartalommal bíró „magyar és német nemzetiségű román” dolgozók terminusra. A nyolcvanas évek második felétől tilos volt a helységnevek magyar és német megfelelőjének használata. Az MNMT vezetőségét 1984-ben szinte teljesen a központi utasításokat végrehajtó, a nemzeti sajátosságokat kevésbé hangoztató és képviselő aktivistákkal és munkáskáderekkel cserélték le. Ezek többsége nem tudott és nem is mert kritikai észrevételeket megfogalmazni, sokan közülük több éves bukaresti karrierjük során elszakadtak a közösségtől és ugyanakkor nem rendelkeztek a védelmet nyújtó

---

¹³⁹ Uo. 156-158.

magyarországi kapcsolathálózattal sem. A nyolcvanas években a tanácsnak és a benne tevékenykedőknek semmiféle önálló megnyilvánulási lehetősége sem volt, a pártvezetés kimondottan a Nyugatról, illetve Magyarországról érkező kritikák nyilvános kivédésére és cáfolatára használta. 1987-ben, amikor a Romániát érő kritikai jellegű támadások megsokasodtak, amikor Budapesten megjelent a háromkötetes Erdély története és a magyar pártvezetés már teljes szabadkezet adott a külügynek, hogy a romániai magyarság helyzetét nemzetközi fórumokon is sematizálja, az MNDT plenárisán Ceausescu a következő üzenetet fogalmazta meg: „Nem foglalkoztat és nem is foglalkoztatott soha az a tény, hogy egyes imperialista körök, befeketítik szándékosan népünk megvalósításait és tevékenységét. Ezt az ők saját osztályérdekeik miatt teszik. Meg lehet érteni, hogy ilyen dolgok előfordulnak egyik vagy másik szocialista országban. Nem igényeljük feltétlenül, hogy bemutassák feltétlenül a romániai megvalósításokat. Egy nagyon minimális igény lenne az, hogy ne ferdítsék el a népünk, munkásaink tevékenységét a párt vezetése alatt, a gazdasági-szociális fejlődés érdekében, a szocialista és kommunista rend megvalósulásáért. A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának plenárisa megerősíti azt a történelmi igazságot, hogy a szocialista Romániában a nemzeti probléma megoldódott, igazságosan, forradalmi módon, véglegesen, marxista-leninista, a tudományos szocializmus elvei szerint, az országunk feltételeihez igazolódva, biztosítva a jogegyenlőséget a munkások között, nemzetiségtől függetlenül.”¹⁴⁰

A hatvanas években szerephez jutó magyar nemzetiségű aktivisták és értelmiségiek fokozatosan kikerültek az állami és pártapparátus fontosabb pozícióiból. Titkosszolgálati jelentések szerint 1986-ban Sütő András több helyen nyilvánosan is szóvá tette, hogy a pártvezetés az ún. értelmiségiek közül már csak Koppándi Sándorral, Hajdu Győzővel és Létay Lajossal konzultál, akik az MNDT bukaresti vezetésében és a Központi Bizottságban kaptak szerepet. A másfél évtizedig legbefolyásosabbnak számító székelyföldi származású politikus, Fazekas János 1984-ben kegyvesztetté vált, nyugdíjazták, kikerült a Központi Bizottságból, véleményformáló és közvetítő szerepköréből, sőt állambiztonsági veszélyforrássá nyilvánították. A két magyar többségű székely megye különleges, a megyésítés során elismert és többször emlegetett sajátos

---

¹⁴⁰ ANR, CC PCR Sectia Organizatorica, dos. 13/1987. 11. f.

státusa fokozatosan megszűnt. A magyar nyelv használata nagyon sok területen (párt- és állami intézményekben, szakbizottságokban, gyűléseken) háttérbe szorult, a hivatalos irattermelés alsó szintjein is szinte teljesen megszűnt, a kulturális intézmények nemzetiségi tartalma jelentős csorbát szenvedett. A megyésítés utáni néhány évben, egy rövid időszakra felcsillanó lehetőség, hogy a pártvezetés figyelembe veszi a térség gazdasági sajátosságait megszűnt, a megyéknek a központ által jóváhagyott és kért tervgazdálkodási mutatókhoz kellett igazodniuk. Az MNDT központi vezetésének leépítése kigyűrűzött a Székelyföldre is, az addigi, többnyire értelmiségiekből álló megyei küldötteseket aktivistákkal és üzemi munkásokkal, földművesekkel cserélték ki.

A nyolcvanas évek közepétől a káderrotáció újabb hulláma zajlott le a magyar közösségeket érintő területeken is. Nicolae Ceaușescu egyik legmegbízhatóbb végrehajtója, Emil Bobu közvetítésével dominószerűen váltották le a megyei első titkárokat. 1982-ben Kovászna megyében Nagy Ferdinándot Rab István váltotta, aki előzőleg Hunyad, majd Hargita megyében volt propaganda titkár. Rab, aki 1989-ig töltötte be első titkári tisztségét, különösen megbízható kádernek számított, a nyolcvanas évek elejétől KB pót- majd rendes tag volt és őt bízták meg az akkorra már kimondottan propagandagépezetként működő MNDT alelnöki tisztségével is. 1984-ben Maros megyében felmentették minden párt és megyei tisztségéből Nicolae Vereșt, aki helyét a Bukarestből érkező Ioan Ungur vette át. Ungurt 1988 nyarán Viorel Igreș váltotta. A hetvenes években konszolidálódott Hargita megyei állapotokat 1986-ban érte el a változás szele. Első lépésként 1986 márciusában Hargita megyei Néptanács élére a Kolozsvárra távozó Csorba János, helyére Costea Aurel neveztek ki. Costea Máramarosból érkezett, nem rendelkezett helyismerettel. Kinevezése csak az első lépés volt, hisz néhány hónap múlva, 1987 januárjában Emil Bobu azzal a hírrel érkezett Csíkszeredába, hogy Szász József első titkárt felmentik tisztségéből és Krassó-Szörény megyébe helyezik, helyét pedig Costea Aurel veszi át. A csere egyfajta mérőföldkönek számít a térség 1968 utáni politikai történetében, hisz Costea személyében először neveztek ki román nemzetiségű vezetőt egy magyar többségű megyében. A Bobu által tolmácsolt bukaresti üzenet egyértelmű volt: „A tavalyi évi terv teljesítésében hiányosságok mutatkoznak. Nagyon sok az elmaradás ebben a megyében is. Nagyon

fontos, hogy a jövőben arra koncentráljanak, hogy mozgósítsanak minden erőforrást az előírt tervek megvalósítása és a hiányok pótlása érdekében”¹⁴¹. A nyolcvanas évek második felére teljesen lecserélt megyei eliteknek az volt a feladata, hogy maradéktalanul végrehajtsák a központi utasításokat, elvégeztessék az állami tervgazdálkodási feladatokat, a Milícia és a Securitate segítségét is igénybe véve politikai stabilitást biztosítsanak illetve, hogy a pártvezetés ideológiai elvárásai szerint mozgósítsák a helyi társadalmat. A feladatok teljesítésének elmulasztása súlyos következményekkel járt. Egyre gyakrabban fordult elő, hogy az ún. telekonferenciákon az államelnök éles hangnemben beszélt a megyei vezetőkkel, akik feje fölött folyamatosan ott lebegett a leváltás, áthelyezés veszélye.¹⁴²

A nyolcvanas években lezajló elitcserének etnikai vonatkozásai is voltak. A magyar nemzetiségű káderek aránya és politikai súlya jelentős mértékben csökkent a magyar többségű megyékben is. A Magyarországgal egyfajta propaganda-hidegháborút folytató, a nemzetiségi kérdést többnyire állambiztonsági problémaként kezelő Ceaușescu és szűkebb köre egyre kevésbé bízott meg a hatvanas években pozícióba jutó káderekben. Ezt a folyamatot erősítette az a tény is, hogy hatvannyolcas generáció számos (aktivista és értelmiségi) tagja bírálta a párt politikáját. Helyüket Bukarestből küldött aktivisták vették át vagy olyan helyi káderek, akik maradéktalanul megfeleltek a végrehajtói feladatköröknek, nem emeltek kifogást a pártvezetés politikáját illetően, teljes mértékben azonosultak a rendszer elvárásaival, helyi kezdeményezéseket nem vállaltak. Olyan munkás-, mérnök-káderek voltak, akik nem minden esetben értették meg a kultúrpolitika tényleges mechanizmusait, akik kevésbé rendelkeztek ún. magyarországi kulturális háttérrel, „menekülési útvonallal”, akik egzisztenciálisan is teljesen ki voltak szolgáltatva a pártnak. Ugyanakkor akadtak szép számban olyanok is ebben a csoportban, akiket egyéni ambíció vezérelt és úgy érezték, hogy a korábban pozíciókat betöltő személyek hátráltatták karrierjük kibontakozását. Kovászna megye akkori első titkára, Rab István a visszaemlékezések szerint hivatalos ügyekben egyáltalán nem használta a magyar nyelvet. Döntő többségük a hatvanas években szerzett középiskolai vagy

---

¹⁴¹ ANR Harghita, fond Comitetul Județean de Partid Harghita, dos. 1/1987. 4. f.

¹⁴² Uo. dos. 1/1988. 1–188. f. 5/1988. 1–38. f.

felsőoktatási szakoklevelet, majd részesült politikai, ideológiai képzésben, többnyire a Ștefan Gheorghiu pártgyetemen.

A nyolcvanas évekre az egykori MAT egykori központjából eltűntek a kétnyelvű feliratok, a hivatalokban megszűnt a kétnyelvűség, a magyar elit fokozatosan kiszorult, első lépésként a fontosabb pozíciókból, majd a középvezetői szintekről is. 1989-ben az RKP Maros megyei tanácsának 21 tagja közül 16 volt román nemzetiségű és öt magyar. Fontos kihangsúlyozni azt is, hogy a legfontosabb politikai funkciókat (megyei első titkár, gazdasági, szervezési titkárok) többnyire román nemzetiségű káderek töltötték be. A 21 megyei vezető közül mindössze kilencen származtak Maros megye területéről. Egy, az 1990-es márciusi események folytán készült kimutatás szerint 1989. december 22-e előtt Maros megyében összesen 204 vállalat és intézmény létezett, 605 vezetői poszttal, amelyből 470-et (77,7%) román nemzetiségű személy töltött be, 132 (21,8%) esetben magyar nemzetiségű és három esetben német nemzetiségű.¹⁴³ Ha nem is ilyen mértékű, de hasonló tendenciák mutatkoztak a két magyar többségű megyében. Kovászna megyében a megyei tanács 18 tagja közül 10-en voltak magyar nemzetiségűek, és mindössze haton származtak az akkori Kovászna megye területéről. Hargita megyében 1989-ben a megyei tanácsban, tíz képviselővel, köztük a megyei első titkárral, többségbe kerültek a román nemzetiségűek. A 18 vezető közül mindössze öten születtek az akkori Hargita megye területén.¹⁴⁴

Az egyre feszültebb gazdasági és politikai helyzetnek komoly nemzetiségpolitikai kihatásai voltak, amelyek a tömbmagyar területeken sajátosan jelentkeztek. Előfordult, hogy a magyar többségű megyék közösségeit kollektív mulasztással, a pártideológiával való, nacionalista szembefordulással vádolták. A nyolcvanas évek első felében erőteljes, a központból irányított propaganda indult be a Székelyföldön. 1982-ben a Hargita megyei propaganda titkár felhívta a helyi aktivisták figyelmét arra, hogy a megyében és a térségben elharapózódtak a vallásos, misztikus és nacionalista megnyilvánulások, melyek ellen cselekedni kell. Kitért az egyházak társadalmi tevékenységére, illetve a magyar nemzeti szimbólumok használatára. Kiemelt fontosságú ügyként kezelték a Szent Anna

¹⁴³ Novák-László: *A szabadság terhe...*i.m. 9–22.

¹⁴⁴ ANR, fond CC al PCR, Secția Organizatorică, dos. 25/1989. 16–23. f.

tónál történeteket, az ott táborozó több száz fiatal tömegbe verődését, a magyar nemzeti színek használatát és az ott bemutatott performanszokat nacionalista, államellenes cselekedetként értelmezték. A két magyar többségű megye nemzetiségpolitikai sajátosságaira vonatkozó kritikák hangulatát érzékelteti többek között egy 1984-ben keltezett, személyesen Ceaușescunak címzett levél is: „Azt beszélük, hogy egyes Hargita és Kovászna megyei gazdasági egységekben és párt és termelési gyűlésekben minden magyar nyelven folyik, a személyzeti osztályokon, vagy az egyes gazdasági ágazatokban csak magyarok dolgoznak; néhány intézményben az alkalmazás a magyar nyelv ismeretétől függ; a román nyelvű alkalmazottaknak, akiket ezekbe a megyékbe helyeztek ki, nem alakítanak ki megfelelő munkakörülményeket azért, hogy minél hamarabb elmenjenek a vidékről. A kulturális rendezvények „csupán magyarul zajlanak [...] Elmondanak az elején egy szlogent [...] és ezek mögött Budapest kulturális politikáját folytatják”¹⁴⁵. A hetvenes évek második felében meghirdetett társadalmi homogenizációs politika kiteljesítése azt eredményezte, hogy Székelyföldnek, mint tömbmagyar területnek, a MAT létrehozása és a megyésítés során elismert „nemzetiségpolitikai sajátossága” a pártpolitikában megszűnt tényezőként létezni.

A párt gazdaság- és káderpolitikájának látványos megváltozása, azok nemzetiségpolitikai kihatásai, valamint a székelyföldi megyék vezetésével megbízott elit lassú leépítése elégedetlenséget váltott ki. A román pártvezetés bizalmát elvesztő helyi magyar elit (főként az értelmiségiek) számára egyre fontosabbá vált a határon túli ügyekben egyre aktívabb Magyarországgal való kapcsolatfelvétel. A bukaresti magyar nagykövetség ebben az időszakban rendre megtalálta a módját annak, hogy az székelyföldi értelmiség számára eljuttassa a betiltott magyarországi szellemi termékeket. A Romániába látogató magyarországi egyetemisták, „hátizsákos turisták” a korszak utolsó éveiben már nem csak szellemi termékeket, hanem hétköznapiakban nagy hiányosságot mutató gyógyszereket, fogyasztási cikkeket is szállítottak a Székelyföldre.

A romániai magyar elit egy jelentős része többé már nem találta meg helyét a nacionalizmustól egyre jobban átfűtött állampártban és annak kulturális intézményrendszerében. Folyamatosan következtek be a nyílt és a kevésbé nyilvános

---

¹⁴⁵ ANR, fond CC al PCR Cancelarie, dos. 73/1984. 1–5. f.

szakítások az egykori magyar káderek, értelmiségiek és a pártvezetés között, amelyek közül Sütő András és Király Károly este volt a legismertebb. Az 1972-ben, a Kovászna megyei első titkári tisztségéről lemondó Király Károly Marosvásárhelyen fejtette ki a pártvezetés nemzetiségpolitikáját bíráló tevékenységét. Több nyílt levelet és beadványt fogalmazott meg és jutatott el mind a pártvezetéshez, mind a külföldi, magyarországi közvéleményhez.¹⁴⁶ Az addig nyilvános politikai szerepet is vállaló Sütő András a nyolcvanas években fordult szembe (irodalmi műveinek üzenetében, majd nyílt kritikával) a Ceaușescu-féle pártvezetéssel. A nyolcvanas évek nyomasztó hangulatában a felerősödött a kivándorlási hajlandóság, amelyet elsősorban nem kimondott nemzeti sérelmek tápláltak, hanem a magyar nyelvű mobilitási pályák és az anyanyelven történő továbbtanulási lehetőségek jelentős mértékű leszűkülése. 1975-1989 között 46 353 magyar nemzetiségű román állampolgár hagyta el hivatalosan az országot, körülbelül egyharmaduk Magyarországot választotta célországnak. Jelentős mértékben nőtt az országot illegális módon elhagyók száma is.¹⁴⁷ A Székelyföldről is több százan próbáltak meg különböző módon (akár a zöld határon) kijutni Magyarországra, ahonnan már nem tértek vissza az országba. Aki tehetett, családegyesítés ürügyén hivatalosan kérvényezte a kitelepedését. Pl. a Securitate Hargita megyei szerveinek jelentése alapján 1989 első harmadában a megye területéről 565 személy kérelmezett ideiglenes távozási engedélyt, 25-en léptek házasságra idegen állampolgárokkal, 244-en folyamodtak végeleges távozási engedélyért, 147-en nem tértek haza külföldről, 12 személy a zöldhatáron szökött külföldre és 103 személyt fogtak el illegális határátkelés közben.¹⁴⁸ A korabeli pártiratokban is kimutatható, hogy a kivándorlás miatt a nyolcvanas évek második felében gyakran merültek fel gondok a különböző megüresedett középvezetői tisztségek betöltésében.

---

¹⁴⁶ Király: *Nyílt kártyákkal*...i.m.

¹⁴⁷ Horvát István: Változó környezet: állandósuló trendek? In: Erdély és Magyarország közötti migrációs folyamatok. Szerk. Horváth István. Scientia Könyvkiadó, Kolozsvár, 2005. 19–21.

¹⁴⁸ ACNSAS, fond Documentar, dos. 13409. vol. 14. 312. f.

III.3. A kisebbségi kulturális intézményrendszer leépülése

A Ceaușescu-diktatúra nyolcvanas években történő kiteljesedése újabb negatív fordulatot eredményezett a térség kulturális életében. A Magyarországgal diplomáciai hidegháborúba keveredő, a magyar politikai és kulturális elittel szemben egyre bizalmatlanabbá váló pártvezetés nyíltan a kisebbségi oktatási és kulturális intézményrendszer felszámolására törekedett. Többfrontos harcának egyaránt része volt a szerkezeti átalakítás, a személycserék és a tartalmi rész kiüresítése. A kulturális életet irányító intézmények élén is érvényesítették a káderrotációt így a nyolcvanas évek második felére jelentős személyi változások következtek be. A szerkesztőségek, igazgatóságok, tanfelügyelőségek stb. számos tagját leváltották, nyugdíjazták vagy más, a korábbihoz mérten jelentéktlenebb állásba helyezték. A sepsiszentgyörgyi Sylvester Lajos Kovászna megye Kulturális életét irányító tanácstól kerül a színházhoz majd onnan újságírói állásba. A nyolcvanas évek közepétől a Hargita Megyei Tanfelügyelőség élére Nicu Vrabie személyében román nemzetiségű személy került, aki jelentős szerepet játszott az oktatási rendszer átszervezésében. A Hargita Megyei Múzeumi Komplexum élén Szőcs János helyét Soiom Viorica vette át. A Ceaușescu-korszak elején, a magyar értelmiségiek számára fennálló intézményes integrációs lehetőségek beszűkültek. A nyolcvanas évek fiatal értelmiségi generációjának tagjai számára a lapok, folyóiratok, szerkesztőségek, igazgatóságok stb. egyre kevesebb álláslehetőséget biztosítottak. Több értelmiségi, tanár a Magyarországra történő kivándorlás mellett döntött. A nyolcvanas években a „káderhiány” egyre erőteljesebben jelentkezett a székely megyékben is.

A pártvezetés ellen fellépő értelmiségieket a hatalom és a titkosrendőrség megfélemlítette. A magyar kisebbséggel szembeni diszkriminatív politikája ellen számos levélben tiltakozó Páll Béla gyergyóditrói matematika tanárt 1983. május 19-én hurcolták el otthonából az államhatalmi szervek. Két hónap múlva Borbély Ernő csíkszeredai történelem-filozófia tanárt két társával, Bíró Katalinnal és Búzás László műszaki rajzolóval együtt államrend elleni összeesküvés vádjával hét évi börtönbüntetésre ítélték. A cenzúra az ötvenes éveket meghaladó szigorral sújtott le az irodalmi, színházi életre. Az is előfordult, hogy a pártvezetés már a kulturális ügyekben megbízott cenzor munkájában sem bízott meg, ezért egyes esetekben a helyi párt- és politikai szervek

hoztak döntést. Így történt meg, hogy a hatalommal egyre mélyebb konfliktusba kerülő Sütő András Pompás Gedeon élete, halála és feltámadása című darabjának már jóváhagyott és meghirdetett sepsiszentgyörgyi bemutatóját a helyi pártbizottság az előadás előtti este tiltotta be, amikor a meghívottak, kritikusok, a televízió stábja már megérkezett a városba. A nyolcvanas évek második felében betiltották a sepsiszentgyörgyi rendszeres nemzetiségi színházi kollokviumot. A tömegrendezvények, fesztiválok egy részét megszüntették, a megmaradtak, – amelyek között még mindig a Megéneklünk Románia számított a legfontosabbnak – kimondottan propaganda eszközként működtek. A nyolcvanas évek második felében megszüntették a Román Televízió magyar nyelvű adását és a területi rádióstúdiókat, így a Székelyföldre sugárzó marosvásárhelyit is. A napilapok tartalmilag kiürültek, a nemzetiségi témák szinte teljesen eltűntek, a földrajzi megnevezéseknek csak a román nyelvű változatát közölhették és gyakran a helyi vagy központi román nyelvű napilapok magyar tükörfordításaként jelentek meg.

Már a hetvenes években is több sebből vérző nemzetiségi oktatás néhány év leforgása alatt szinte kilátástalan helyzetbe került. A nyolcvanas évek második felében, 1985 és 1989 között több mint 30%-kal csökkent a magyar nyelven beiskolázott diákok száma.¹⁴⁹ 1985-től az addig viszonylag védettebb Székelyföldön is sorra szűntek meg a magyar tannyelvű osztályok. A pártvezetés tudatosan építette le első lépésként a magyar pedagógusképzést, szűkítve az egyetemi oktatás lehetőségeit, felszámolva több tanítóképzőt. A székelyudvarhelyi tanítóképzőben pl. már csak egy kilencedik osztály indulhatott. A magyar nemzetiségű pedagógusokat távoli, román többségű településre (többnyire Moldovába) helyezték ki, helyükbe pedig román nemzetiségű tanárokat neveztek ki, így kényszerítve a magyar tanulókat a román nyelv használatára. Az 1985/86-os tanévben a Hargita megyébe kihelyezett 123 fiatal tanárból csak 8 volt magyar, míg Kovászna megyében 109-ből 7. Három év múlva Hargita megyében a további újonnan kinevezett 67 tanár közül már csak egy volt magyar anyanyelvű. Ecaterina Brisc Hargita megyei agitáció és propaganda titkár az Országos Nevelési Tanács határozataira hivatkozva utasította a községi és városi propaganda főtitkárokat, hogy az iskolákban a feliratok csak román nyelvűek lehetnek és az ifjúság politikai

---

¹⁴⁹ Uo. 33.

nevelése is kizárólag román nyelven folyhat. A hatóságok 1988 nyarán egy újabb lépést tettek a székelyföldi magyar nyelvű oktatás felszámolására: Hargita megyéből 1100 tizedik osztályt végzett magyar anyanyelvű diákot kellett a déli, regáti megyékbe beiskolázni, ahonnan „cserében” 940 diákot kellett fogadni. A magyar tannyelvű osztályok folyamatos csökkentése, a magyarul nem tudó román anyanyelvű tanárok tömeges kinevezése, a magyar iskolákban román osztályok kötelező indítása mellett a magyar oktatási intézmények élére román nemzetiségű igazgatókat neveztek ki. A sepsiszentgyörgyi Textilipari Szakközépiskolába az 1989/1990-es tanév elején négy magyar- és egy-egy román tannyelvű osztály indítására jelentkeztek tanulók. A tanintézmény igazgatója a román diákokból négyet-ötöt szétosztott a négy magyar osztályba, így egyetlen magyar nyelven működő osztály sem maradt. A Székely Mikó Kollégiumban több román tannyelvű osztály indult, mint magyar.¹⁵⁰

Az intézményi szerkezet drasztikus leépülése, a cenzúra és a titkosrendőrség nyomása mellett a helyi értelmiség számára a szűk körű, gyakran konspiratív módon megszervezett szakmai találkozások jelentették az egyetlen kiutat. A csíkszeredai KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja keretében nem nyilvánosan tartott esti tanácskozásokon tanárok és mérnökök tudományos és módszertani kérdéseket vitattak meg heti rendszerességgel. Hasonló csoport működtek Marosvásárhelyen, a Színművészeti Egyetem, az Igaz Szó és más intézményekből érkező értelmiségiek részvételével. Sepsiszentgyörgyön a Megyei Könyvtár falai között menedéket kapott *Tudományelméleti Műhely* elnevezésű kör, amely a magyar művelődési élet nem hivatalos keretek közötti megszervezésére tett kísérletet, összejövetelein a hivatalos társadalomelmélettel ellenkező megközelítések is megvitatásra kerültek. A művészeti szférában hasonló szellemű kezdeményezés volt a Baász Imre körüli csoportosulás (Ütő Gusztáv, Damokos Csaba). A hivatalos kultúrpolitikának direktíváitól merőben eltérő akcióművészetük méltán ébresztették fel a hivatalos szervek gyanakvását. A formabontó

---

¹⁵⁰ Forró Albert: Az 1989-es rendszerváltás csíkszeredai eseményei. In: *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989-1990)*. Szerk. Bárdi Nándor, Gidó Attila, Novák Csaba Zoltán. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2014. 237–283.

237–283. Nagy Botond: *Háromszék központjának viharos fél éve, 1989. december- 1990. május*. In: *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989-1990)*. Szerk. Bárdi Nándor, Gidó Attila, Novák Csaba Zoltán. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2014. 323–355.

megnyilvánulásai mellett ugyanakkor a kisebbségi lét kérdései élénken foglalkoztatta őket, alkotásaik nagyrészt ebből ihletődött.¹⁵¹

A Dej-korszak utolsó felében és a Ceaușescu-rendszer első időszakában tapasztalható politikai nyitás kihatással volt a párt egyházpolitikájára is. 1963–1964 között szabadon bocsátották a politikai foglyok többségét, köztük több tucat papot. A párt a későbbiekben nem alkalmazott látványos módon erőszakot az egyházakkal szemben, kevesebb papot zártak börtönbe. Az egyházak feletti kontroll megtartása és megerősítése érdekében a hatalmi szervek újabb módszerhez folyamodtak, a manipulációhoz, a Securitate még nagyobb mértékben épült be a különböző egyházi szervekbe. Az együttműködést elutasító papokat megpróbálták titkosszolgálati eszközöket bevetve elszigetelni, kompromittálni. A Securitate egyre erősebben és látványosabban volt jelen az egyházak életében. Ennek hatására a közvélemény néhány pap balesét, elhalálozását (pl. Pálfi Géza) a Securitate beavatkozásával magyarázta. Az állami szervek igyekeztek csökkenteni a teológiai képzés lehetőségeit is, így egyre kisebb létszámú évfolyamok végeztek. Ugyanakkor a katolikus egyház a diktatúra szorítása ellenére is erősíteni tudta tevékenységét, pl. a hittantanításban. Az egyház társadalomszervező ereje, a főleg vidéki közösségek életére való kihatása a diktatúra legkeményebb időszakában sem szűnt meg, ellenkezőleg, számos helyen erősödött. A magyar kulturális intézményhálózat a nyolcvanas években történő látványos leépülése közepette a magyar egyházi szervezet fontos szerepet játszott az anyanyelvhasználatban és az identitás-megőrzésben.¹⁵² „Az egyház képviselői a megyében arra törekszenek, hogy a magyar nemzetiségű hívőket az egyházak köré csoportosítsák, azt hirdetve, hogy az egyház az egyedüli intézmény, amely képes megvédeni és felkarolni a romániai magyarok érdekeit, hogy megmentse az erdélyi magyarokat a román elnemzetlenítő politikai okozta ún. asszimilációs veszélyektől.”- olvashatjuk a Securitate Hargita megyére vonatkozó jelentésében.¹⁵³

---

¹⁵¹ Uo.

¹⁵² Novák-Bodeanu: *Az elnémult harang*...i.m. 29-31.

¹⁵³ ACNSAS, Fond Documentar, dos. 13409. vol. 14. 312. f.

III.4. A gazdasági válság kiteljesedése, a területrendezéstől a falurombolásig

A román gazdaság a nyolcvanas évekre a szerkezetében felhalmozódó feszültségek miatt komoly válságba került. A hetvenes évek végén az előző időszak viszonylag jó eredményein felbuzdulva a pártvezetés egyre nagyobb növekedési ütemet irányozott elő. Az 1977-ben kezdődő újabb ötéves terv azonban figyelmen kívül hagyta a földrengés okozta jelentős károkat, illetve a kőolaj kitermelésben mutatkozó visszaesést. Az iparban a gépgyártást és a vegyipar helyezték előtérbe. A mezőgazdaság a népgazdasági beruházásokból mindössze 13,8%-ban részesült. A gazdasági növekedés központilag meghatározott üteméhez szükséges energiahordozó-mennyiséget a román gazdaság, a kőolaj árának emelkedése miatt is, már nem tudta gazdaságos áron biztosítani. A gazdaságfejlesztési stratégia túlhajtottnak bizonyult. Hiába nőtt az iparban dolgozók száma, a munkások többségének szakmai képezésével komoly gondok voltak. A reálbérek gyorsabban nőttek, mint a fogyasztási cikkek termelése. Az import-export egyensúly jelentősen eltolódott az előbbi irányába. Komoly gondokat okozott az országnak a nemzetközi pénzintézetektől a hatvanas évektől felvett kölcsönök visszafizetése. Az ország fizetőképességének fenntartás a végett a pártvezetés megszorító intézkedések sorozatát vezette be. 1979-ben rendeletben szabályozták az üzemanyag- valamint a villamos energia- és a gázfogyasztást. 1982-ben, a meglevő tartalékokra alapozva, nagymértékű megtakarítást irányoztak elő a hústermékek és konzervek, a tejtermékek (túró, tej, vaj, sajt), a hal-, zöldség és gyümölcs készítmények előállításában majd ezt követően bevezették a „a lakosság racionális ételmisszerellátását.” 1983-ban a pártvezetés tervbe vette az államadósság 1990-ig történő visszafizetését. Ezt többek között a beruházások visszafogásával igyekeztek megvalósítani, ami viszont visszavetette a gazdaság növekedését, ezért az összes forráselvonást a belső fogyasztás szenvedte el. A pártvezetés válaszként újabb és újabb rendeletekkel igyekezett még erősebb ellenőrzés alá vonni a helyi társadalmat, gazdaságot. Újabb tervmutatók és kötelezettségek jelentek meg és még erősebben korlátozták a háztáji gazdálkodást. A nyolcvanas évek második felében az egész román társadalom a túlélésre rendezkedett be. A kölcsönök visszafizetését az ország gazdasága a nyolcvanas évek végén leromlott műszaki állapotban, a világkereskedelmi, pénzügyi és technikai kapcsolataiból kiesve érte meg.

Az ipari egységek termelésében komoly zavarok álltak be, a nyersanyagellátás akadozása, a megcsappant munkamorál és a hiányos szakértelem miatt a fokozott központi elvárásoknak egyre kevésbé sikerült megfelelni. A gazdasági termelésre vonatkozó statisztikák, jelentések és adatok a megfelelési kényszer miatt a körkörös hazugságok labirintusába kerültek.

A nyolcvanas évekre az előző korszakban kiépített mezőgazdasági szerkezet a válság jeleit mutatta. A gépesítés üteme visszaesett, az öntözőrendszerek működésében zavarok mutatkoztak. A mezőgazdasági beruházásokat az előző évektől eltérően a nagy állattenyésztő telepek kiépítésére fordították, amelyek azonban nem jutottak el a befejezés fázisáig. A válsággazdálkodás további visszaesést eredményezett a mezőgazdaságban is. Csökkentették a belföldre szánt műtrágyamennyiséget, az üzemanyag takarékosági intézkedések pedig jelentős zavart okoztak a mezőgazdasági munkálatokban, a szállításban, ezeket a hiányosságokat a kézi munkaerő igénybevételével próbálták felszámolni. A háztáji gazdálkodás kereti beszűkültek. A nyolcvanas évek első felében betiltották, hogy magánszemélyek és szervezetek szabadpiaci áron adhassák el saját termésű gabonájukat és állatállományukat. Az exporttermelés pedig jelentős mennyiségű gabonát és más típusú terményt vont el a helyi lakosságtól. A rossz belkereskedelmi viszonyok miatt a szervezetek, az állami gazdaságok eladósodtak. A mezőgazdaságban mutatkozó problémák kihatással voltak az élelmiszerellátásra, az egy főre eső élelmiszerfogyasztás látványosan csökkent a nyolcvanas években. A túlélésre berendezkedő lakosság körében egyre általánosabb lett az állami szektorból történő eltulajdonítás. A beruházási politikai kudarcait a pártvezetés képtelen volt kezelni. Az egyre akutabb válsághelyzetben a pártvezetés, az iparban is használt módszerekkel, a valós eredmények és helyzet eltusolásával, eltorzításával próbálkozott. A nyolcvanas években készült megyei és országos jelentések megrövidültek, a valós adatok helyett csak bizonyos növekedési ütemeket közöltek.¹⁵⁴

A sikerorientált propaganda pedig kendőzni igyekezett a valós helyzetet. A mezőgazdaságban gyakran jelentkező problémák megoldása helyett politikai eszközökkel reagált a pártvezetés. Így történt ez 1987-ben, amikor a párt első titkára magához rendelte és nyilvánosan elmarasztalta a Hargita megyei pártvezetést, amiért az „nem tartotta be a

---

¹⁵⁴ Hunya-Réti-Süle-Tóth: *Románia...* i.m. 117–149.

központi utasításokat a kukorica learatásában, a burgonya begyűjtésében, nem intézkedett megfelelőképpen más termények begyűjtésében, a veszteségek és pazarlás kiküszöbölésében, ezért nem sikerült elérnie az eltervezett termésszintet.” Bukarest a nyolcvanas évekre jellemző módon fegyelmezéssel, propagandával és mozgósítással válaszolt a kihívásokra, problémákra. A Hargita megyei pártvezetés, kiemelten Costea Aurel első titkár és Ladó László mezőgazdasági ügyekért felelős titkár, figyelmeztető megrovásban részesült. A helyi lap egyik munkatársát elbocsátották az állásából, amiért nem vett részt a mozgósításban, a megye fontosabb településeinek politikai gyűléseket kellett szervezni.¹⁵⁵

Az 1984-ben megtartott XII. Kongresszus újabb lendületet adott a romániai településrendezésnek. Miközben javában zajlott a városrendezés (és a vele járó masszív bontások, építkezések) megjelentek az első konkrét utalások a falvakra és községekre vonatkozó területrendezési tervek végrehajtására. A kongresszus határozata előírta, hogy 1900-re Romániában a városi lakosság száma el kell, hogy érje a 13, 7-13, 9 milliót, ami 57-58%-ot jelentett volna.¹⁵⁶ A falurendezést illetően 1986-ban jelentek meg az 1974-es törvény alapján az első konkrét intézkedések. A KB szervezési osztálya jelentésében már az szerepelt, hogy az ország területén létező 13123 falu közül 9192 marad, 3931 települést pedig felszámolnak, lakosaikat a legközelebb található centrumba vagy városba költöztetik. A megyei szintre lebontott tervezet alapján, a lebontandó falvak számát tekintve az első helyen az erdélyi Fehér megye állt 264 faluval, öt követte Argeş megye 252, Bákó megye 237, Vâlcea megye 222 és Prahova megye 206 faluval. A sor végén Máramaros megye állt 15 faluval, öt követte aztán Brăila 19, Brassó és Beszterce-Naszód 20-20, Kovászna 23, Szatmár 25 és Szeben pedig 26 faluval. A tervezet kivitelezése a lerombolandó, elköltöztetendő falvakon túl minden települést érintett, mert ugyanazon törvény drasztikusan lecsökkentette a beépíthető területet és elrendelte a meghatározott területen kívül eső házak, családi gazdaságok elköltöztetését is. Ez a rendelet elméletileg 1 863 417 családi gazdaságot érintett volna. A városok esetében pedig újabb 275 755 családi házat. Ezzel az intézkedéssel a pártvezetés számításai szerint a mezőgazdasági

---

¹⁵⁵ ANR, fond CC al PCR Cancelarie, dos. 74/1987. 11. f.

¹⁵⁶ Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român 19-22 noiembrie 1984. Editura Politică, Bucureşti, 1985. 578-579.

megművelésre alkalmas terület 339419 hektárral gazdagodott volna.¹⁵⁷ 1988-ban Ceaușescu kijelentette, hogy városrendezést 1990-ig befejezik és ugyanakkor gyorsítják a vidéki szintű területrendezést is, amely három szakaszban (1990-1995-2000) zajlott volna le. Ceaușescu ekkor már arról beszélt, hogy a falvak számát közel felére kell csökkenteni. A lakosságot pedig többszintes lakóházakba telepítették volna. A megmaradt falvak közül 558-at jelöltek ki, mint agráripari várost, központot. Ez közel kétszerese az 1971-ben elfogadott számoknak. Konkrét megvalósításokra a Bukarest környéki és Giurgiu megyei falvak esetében került sor. 1985-től kezdődően több települést is teljesen felszámoltak ezekben a térségekben. Így tűntek el a térképről, pl. Buda, Dimieni, Vlădiceasca¹⁵⁸, Ordoreanu, Cotenii, Podul Ilfovului települések.¹⁵⁹ Annak ellenére, hogy az új településeket modell értékűnek tekintették, ezek a legtöbb esetben nem rendelkeztek az alapvető szolgáltatásokkal sem. Hiányzott a közművesítés, a víz, a konyhák és mosdók pedig emeletenként közösek voltak.¹⁶⁰ A szocialista táboron belül lezajlott változások sem riasztották el a pártvezetést a területrendezési munkálatok folytatásától. Első lépésként, immár az ország teljes területén, masszív községátrendezések zajlottak le. A községek számát a létező 2705-ről 2387-re csökkentették. Ez a lépés még nem jelentette konkrétan a megszüntetendő falvak lebontásának kezdetét de bizonyos szolgáltatásokat (orvosi ellátás, posta stb.) már ekkor kivontak onnan, óriási tömegpszichózist váltva ki ezzel. A vidék világába történő drasztikus beavatkozás mozgósította az értelmiségiek egy részét, akik beadványokkal tiltakoztak a pártvezetésénél és közleményeket juttattak el Nyugatra, felhívva a közvélemény figyelmét a romániai eseményekre. A magyarok lakta falvakból és városokból folyamatosan érkeztek a riasztó hírek Magyarország bukaresti nagykövetségére. A Magyar nagykövet 1989-ben a következőket jelenti a székelyudvarhelyi fejleményekről: “160 ház lebontása megkezdődött, erről fényképeket bocsátottak rendelkezésünkre publikálás céljából. Úgy hírlik, hogy a családi házak helyett 300 lakásból álló lakótelepet fognak építeni. Ide várhatóan románokat fognak betelepíteni ...”¹⁶¹ A nyolcvanas évek közepétől némileg erősödött a nyugati közvélemény

---

¹⁵⁷ Raport Final...*i.m.* 419.

¹⁵⁸ A sors ironiája, hogy a Bukaresthez közel levő Vlădiceasca település a kilencvenes évektől kezdődően újraépült.

¹⁵⁹ Raport Final... *i.m.* 420.

¹⁶⁰ Uo.

¹⁶¹ MNL, MOL, külügyminisztériumi TÜK-iratok Románia, XIX-J-1-j, 1989, 76. doboz, 128-72/001891/2.

érdeklődése a romániai történések irányába. A legismertebb nyugati reakció az ún. “Operation Villages Roumains” kezdeményezés volt. A mozgalom során belga, francia és svájci települések létesítettek testvértelepülési viszony romániai falvakkal. 1989 végére 231 belga, 95 francia és 42 svájci település rendelkezett romániai testvérfaluval.¹⁶² A falurombolásként elhíresült romániai község- és falurendekezés kivitelezését végül az 1989-es események, Ceaușescu bukása akadályozták meg.

III.5. Diplomáciai hidegháború Magyarországgal és a nemzetiségi kérdés

A Nagyvárad-Debrecen találkozó utáni reményeket a romániai belpolitikai változások nagyon gyorsan eloszlatták. A reformokra képtelen, a nemzetközi gazdasági helyzettől is sújtott Ceaușescu rendszer tovább ment a neosztálinista gazdaságpolitika és az egyszemélyes diktatúra fémjelezte úton. A román pártvezér felismerte azt, hogy addig, amíg nem áll fen részéről a szocialista tömb elhagyása, addig Románia kérdése nem lesz stratégiaileg fontos az amúgy is belső politikai és gazdasági problémákkal terhelt Szovjetuniónak. A nyolcvanas évektől kezdődően nyílt asszimilációs politikát folytattak a nemzetiségek ellen. A két ország kapcsolat nem hogy javult volna 1977 után, hanem határozottan negatív tendenciákat mutatott. Kádár Nicolae Ceaușescuval kapcsolatos külpolitikai törekvései és stratégiája csődöt mondott. A magyar külügyminisztérium eves jelentése csökkenő tendenciákról beszélt minden területen. Még a kielégítőnek tartott gazdasági kapcsolatok is romlottak. Magyarországnak a KGST-vel folytatott kereskedelmi kapcsolataiban a szomszédos Románia az ötödik helyen állt. A román kimondottan gátolta a kulturális kapcsolatokat. A vagyoni kérdésekben, kártalanításban nem sikerült előrelépni, a közép és felsőfokú intézmények által kibocsátott bizonyítványok elfogadása akadozik, a román fél egy éve nem válaszolt a magyar felkérésre.¹⁶³ A turizmust az 1977-es ígéretek ellenére nem segítik, esetenként akadályozzák. Elutasították az aradi közös koszorúzást és a szoborcsoport kiállítását is.¹⁶⁴

---

¹⁶² Dennis Deletant: *România sub regimul comunist*. Fundația academia Civică, București, 1997. 186.

¹⁶³ MNL, KÜM-TÜK, Románia, 1980. 116. Dob. 008033

¹⁶⁴ Uo.

A bukaresti magyar nagykövetség a hetvenes évek közepétől egyre fokozottabb hangulatromlásról számolt be Budapestnek. A hatvanas évek végén, a romániai magyarság körében tapasztalt optimizmus nagymértékben csökkent főleg az anyanyelvi oktatás területén tapasztalható szigorítások és az iparosítás során végrehajtott betelepítések miatt. Az erdélyi magyarság egy jelentős része egyre erősödő frusztráció és sértődöttség közepette tapasztalta meg, hogy a modernizáció, az iparosítás, az építkezések megváltoztatják eddigi életterét, a városok etnikai arculatát, hogy ennek következtében kiszorul eddigi pozícióiból. Az új városlakók a hatalom által segített szimbolikus térfoglalása pedig gyakran jelentette a múlt, a történelem „elfoglalását” vagyis tendenciózus magyarázatát és bemutatását.¹⁶⁵ Ez a jelenség elsősorban az iparosítások legfőbb célpontjaiban, a nagyobb városokban (Kolozsvár, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Marosvásárhely) volt tapasztalható, ahol a nagyfokú munkaerő-áramoltatás közepette masszív román tömegeket telepítettek be.¹⁶⁶

1973. február 17-én Karikás Péter magyar kulturális attasé marosvásárhelyi útja után a bukaresti magyar követség a következőket jelentette Budapestre: „A marosvásárhelyi tartózkodása során Karikás elvtárs beszélgetéseket folytatott néhány régebbi kapcsolatával. Ezek – egymástól függetlenül – arról beszéltek, hogy az utóbbi hónapokban érezhetően fokozódtak az erőszakos asszimilációs törekvések. A város iparosítása folytán fokozódik a román betelepítés, és ezzel a nacionalista nyomás. Alig két hete, január 24-én, a román fejedelemségek egyesülését kiemelkedő évfordulóként ünnepelték. A város főterén tartott tömeggyűlés végül pogromhangulatú extázisba torkollott, melynek célja a magyar tömegek megfélemlítése volt.”¹⁶⁷

Ceaușescu 1972-ben az RKP országos konferenciáján mondott beszédét a magyar külügy így összegezte: „Nicolae Ceaușescunak a pártkonferencián elmondott beszéde azt az összbenyomást kelti, hogy az RKP vezetése nem veszi kellően figyelembe Románia gazdasági, társadalmi adottságait és inkább épít a dolgozó tömegek nemzeti öntudatára, a

---

¹⁶⁵ A jelenségről részletesebben, Marosvásárhely példáján keresztül lásd: Gagy József: Több az, ami elválaszt. In: *Marosvásárhely történetéből 2.* Szerk. Novák Csaba Zoltán–Pál Antal Sándor, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2007. 235–255. p.

¹⁶⁶ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 111–112, 302, 520.

¹⁶⁷ Vince: *Történeti kényszerpályák...* i.m. 305.

különböző alkalmakkor és helyeken elhangzó lelkes felszólalásokra, felajánlásokra, mint a tényleges lehetőségekre.”¹⁶⁸ A bukaresti magyar nagykövetség 1974-es éves jelentésében a nacionalista tendenciák fokozódásáról és a romániai magyarság körében tapasztalható egyre rosszabb közhangulatról számolt be.¹⁶⁹

A hetvenes évek közepén a magyarországi belpolitikai, ideológiai helyzet is olyan, jelentősnek mondható változásokon esett, amelyek egyértelműen „megkövetelték” apártvezetéstől is, hogy nagyobb hangsúllyal figyeljen a határon túli magyar közösségekre. Az 1975-ös pártkongresszus pl. két lényeges újdonságot hozott a nemzeti-nemzetiségi kérdést illetően, amelyeknek - legalábbis elvileg - komoly külpolitikai implikációi kellett, hogy legyenek: a nemzetiségi jogok tiszteletben tartása a szocializmus általános kötelezettségeinek egyike, illetve a nemzetiségek híd szerepe. A hatvanas évek közepétől a kommunista ideológia új viszonyt kezdett kialakítani a nemzeti történelemhez és kultúrához. A hivatalosnak tekinthető emlékezetpolitika egyre több történelmi mozzanattal és szereplővel békült össze, a forradalmi és szabadságharcos hagyomány mellé egyre több „haladó” nemesi és polgári teljesítmény került be a nemzeti örökségbe.¹⁷⁰

Magyarországon a hetvenes évek végétől egyre gyakrabban jelentek meg tudományos (történelem, régészet, etnográfia, irodalom) publikációk, amelyek közvetve vagy közvetlenül érintették az erdélyi magyarság kérdést, kulturális nemzeti hagyományait, az anyaországhoz való kötődését. A két ország történetírása azt is mondhatjuk, sajátos párbajt vívott egymással ebben az időszakban. A magyarországi közvélemény alakulásában nagy erővel bírt Ilyés Gyula 1977 karácsonyi és 1978 januári a Magyar nemzetben megjelentetett esszéje, a *Válasz Herdernek és Adynak*.¹⁷¹ Ilyés ebben a magyarság összenemzeti felelősségét firtatta és metaforikusán utalt arra, hogy szót kell emelni a határon túli magyarság kérdésében. Illyés megnyilatkozása kevesebb volt egy hivatalos nyilatkozatnál, de több volt egy magánvéleménynél. Aromán válasz természetesen nem késett sokat, a Lucefarul folyóiratban Mihnea Gheorghiu úgy jellemezte, hogy Illyés „csökönyös, kicsinyes és mérgezett gondolkodású, gyűlölete más

¹⁶⁸ MNML, külügyminisztériumi TŰK-iratok Románia, XIX-J-1-j, 1972, 88 doboz, 002205/7-128-25.

¹⁶⁹ Uo. 001062-128-20.

¹⁷⁰ Földes: *Magyarország és Románia...* i.m.

népekkel szemben mély...”¹⁷² A magyar értelmiség egy része, Illyéssel az élen erőteljesebb intervenciót sürgetett a határon túli ügyekben. 1981. szeptember 21-én az RKP PB VB üzenetet küldött az MSZMP PB-hez miszerint Magyarországon tovább folyik „a történelmi igazsággal ellentétes, tendenciózus megállapítások és kommentárok megjelenése egészen odáig menve, hogy megkérdőjelezi a román lakosság jelenlétét Erdélyben és más területeken.”¹⁷³

Kádár felismerve a Nagyvárad-Debrecen utáni zsákutcás helyzetet, tudatosan került a román pártvezetővel való hivatalos találkozót. Ceaușescu viszont több úton-módon jelezte, hogy szívesen ellátogatna Budapestre, viszonzni az 1972-es magyar látogatást.¹⁷⁴ Kádár, az eddigi sikertelen próbálkozásai után nem szeretne volna legitimálni a romániai állapotokat, Ceaușescunak viszont, az egyre elszigeteltebb külpolitikai helyzetben jól jött volna így módon kommunikálni, hogy a román-magyar kapcsolatok a helyes mederben vannak. A hivatalos magyar álláspont szerint a felsőbb szintű találkozó akkor érik be, ha a függő kérdéseket le tudják zárni, ha a 1977-es találkozó eredményeiről pozitív mérleg vonható meg. Íme, mit válaszolt Kádár 1981-ben a kérdést firtató Iosif Bancnak: „Ceaușescu elvtárssal való találkozó is szükségszerű és lassan megéri a helyzet, hogy foglalkozzunk ezzel a kérdéssel. Meg kell vizsgálni a szokásos munkafolyamaton belül, a találkozó megszervezését megfelelő előkészítés alapján. Amikor ez megéri, és jól elő van készítve,- mert ez nagyon fontos, hogy jó találkozó legyen- akkor le lehet bonyolítani. Mi magunk részéről –mondta Kádár elvtárs- ezzel a kérdéssel így számolunk.”¹⁷⁵

Kádárnak 1977 után sikerült elkerülnie a Ceaușescuval történő hivatalos, kétoldalú találkozót. A nemzetközi fórumokon kívül többé nem találkoztak. Ugyanakkor nem menekülhetett a román vezető politikájának következményeitől és a magyar értelmiség részéről érkező nyomás elől. A romániai magyarság helyzetének romlásával és a magyarországi közvélemény ebben a kérdésben is egyre aktívabb megnyilvánulásai lépéskényszerbe hozták. A magyar pártvezetésnek komoly ellenlépéseket kellett tenni. Kádár ebben már nem kívánt részt venni, a megoldást másokra bízta, azt is mondhatjuk,

---

¹⁷² Vincze, 2006. 270.

¹⁷³ Vincze, 2006. 274.

¹⁷⁴ MNML, külügyminisztériumi TŰK-iratok Románia, XIX-J-1-j, 1972, Dob. 003869

¹⁷⁵ Uo. 1981. 127. Dob. 0040/1

szabad kezet adva. A nyolcvanas évek közepétől erőteljes propaganda- és diplomáciai háború bontakozott ki a két ország között. Ceaușescu teljes erőbedobással vett részt ebben, Kádár viszont csak asszisztált.¹⁷⁶

III.6. Metamorfózisok, az integrációtól a biztonságpolitikai kockázatig

Az RKP által monopolizált hatalmi viszonyrendszerben 1948-1989 között a párt volt a legfontosabb érdekérvényesítési csatorna. Ceaușescu 1965-ben bekövetkezett hatalomra kerülése után egy látványos elitcsere ment végbe országos szinten. A Gheorghiu Dejhez szorosabban kötődő szereplők lassan eltűntek a politikai színtérről, helyettük az új pártvezetéshez hű embereket emeltek be a párt második, harmadik vonalából. Az 1956-ban bekövetkezett általános bizalomvesztés után a pártvezetés új integrációs lehetőségeket kínált fel a magyar elitnek.¹⁷⁷ A nomenklatura különböző szintjein új arcok jelentek meg, vagy a megbízhatóbb régi káderek látványos emelkedést produkáltak: Fazekas János, Fazakas Lajos, Gere Mihály, Koppándi Sándor, Király Károly, Uglár József. 1965-ben a KB Végrehajtó Bizottságában magyarként Mogyorós Sándor volt jelen, aki mindenképp a „rég generációhoz” tartozott. A VB póttagjai között már ott találjuk viszont azt a Fazekas Jánost és Gere Mihályt, akik a hatvanas évek végére látványos emelkedést produkáltak a párthierarchiában. 1969-ben Fazekas tagja volt a VB-nek, Gere, aki a KB egyik titkári pozícióját is megkapta pedig Király Károllyal együtt póttagja.¹⁷⁸ Az 1968-ban létrehozott Szocialista Demokrácia és Egység Frontja országos tanácsának vezetőségébe a párthoz közel álló, megbízható magyar káderekből is kerültek be: titkár Levente Mihály, tagok: Fazekas János, Péterfi István.¹⁷⁹ A szigorúan központi irányítással működő kaderszelekció elsődleges szempontja az új vezetés iránti lojalitás

¹⁷⁶ Földes: *Kádár János és az erdélyi magyarság...i.m.*

¹⁷⁷ Novák: *Aranykorszak?...* i.m. 33-64.

¹⁷⁸ *Congresul az X-lea al Partidului Comunist Român*. Editura Politică, București, 1969. 757–758. p.

¹⁷⁹ *Vörös Zászló*, 276. sz. 1968.

volt. Ugyanakkor a végrehajtó-képesség, a különböző helyszínek sajátosságainak ismerete is fontos tényezővé vált.¹⁸⁰

A magyar értelmiségi elit számára szintén egy intézményes integrációs lehetőséget kínált fel, amelyben fontos szerepet játszottak a már létező, vagy a hatvanas évek második felében indított központi kulturális intézmények (A Hét, a televízió magyar nyelvű adása, rádió, a Kriterion Könyvkiadó stb.) és nem utolsósorban a közigazgatási reform utáni megyei kulturális intézmények. Az értelmiség több prominens képviselőjét aktív közéleti-politikai szerepkörökben találjuk a hatvanas évek végén, hetvenes elején. A pártvezetés által újra aktivált nemzetiségi szakbizottságokban és nem utolsósorban az MNMT központi és megyei szervezeteiben.¹⁸¹

A korszak meghatározó generációs csoportja volt az ún. 68-os csoportja. Ide tartozott a teljesség igénye nélkül: Gáll Ernő, Domokos Géza, Hajdu Győző, Sütő András, Bodor Pál, Huszár Sándor, Király Károly, Fazekas János, Gere Mihály stb. A csoport tagjai többnyire az ötvenes-hatvanas években szocializálódtak, ekkor részesültek felsőfokú (vagy pártegyetemi) képzésben. Ismerték a többségi nyelvet és kultúrát valamint a kommunista párt működési mechanizmusait és többnyire aktívan részt is vettek abban. Mindannyian a párt és az állam iránti egzisztenciális függőségben voltak, nem rendelkeztek (vagy csak elenyésző mértékben) 1945-előtti szocializációval, így tapasztalatokkal sem arról, hogy a társadalom miként működött a párt diktatúrájának bevezetése előtt. A párton belül kisebbségi érdekvédő csoportként tartották magukat számon, ezekből a belső struktúrákból (KB, PB, megyei tanácsok, MNMT, szakértői fórumok stb.) próbálták meg befolyásolni a párt nemzetiségpolitikáját. Tevékenységüket a népszolgálati ideológia határozta meg.¹⁸² Baloldali szocializációval rendelkeztek, hittek a kommunista ideológiában, és ún. kettős identitás jellemezte őket: lojalitás a párt iránt és a már említett népszolgálat. Minden eszközzel támogatták az RKP-ét,

---

¹⁸⁰ Király Károly esetében, pl. 1968. február 12-én döntötték el, hogy kinevezik Kovászna megye élére. Kijelölése és személyének elfogadása a Ceaușescu, Patilineț, Fazekas, Trofin, Verdet, Banc csoport megegyezéséből született meg. Fazekas megpróbált a volt sepsiszentgyörgyi első titkár, Ubornyai mellett érvelni, a pártvezetésben azonban győzött a Király-párti szárny. Király kinevezését a megbízható kádermúltjával, a helyszínen (Kovászna megye) megfelelő ismeretével indokolták. ANR, fond CC al PCR Căminari, dos. 20/1968. 6. f. A székelyföldi viszonyok kitűnő ismerete és a több alkalommal kinyilatkoztatott párthűsége fontos tényező volt Fazekas pályájának alakulásában is.

¹⁸¹ Novák: *Aranykorszak?...*i.m.

¹⁸² Részletesebben lásd: Lőrincz József:

ugyanakkor szükségesnek tartották az önálló kisebbségi intézményrendszert. A Ceausescu által felkínált integrációs lehetőségeket maximálisan kihasználták a hatvanas években. Visszafordulnak a nemzeti azonosságépítéshez, amely alternatívát hozott a hatvanas években beindult román azonosságépítéssel szemben (néprajz, honismereti mozgalom baloldali humanista hagyomány felfedezése, kisebbségi sajátosság, kulturális egyenrangúság).¹⁸³

A káderek és a „közszolgálatot vállaló” értelmiségiek elsődleges szerepe egy ún. transzmissziós szíjként való működésben teljesedett ki. A 1940-es évek második felében ezt a szerepet az egyetlen elismert magyar érdekképviselői szervezet, az MNSZ látta el. 1953-as felszámolása után ez a feladat leszűkült a politikai és etnikai identitás kettősségével „lavírozó” RKP központi és területi aktivisták munkájára, külön színezetet kapva ebben a jelenségben a MAT elitje.¹⁸⁴ A Gheorghiu Dej-korszak utolsó felében háttérbe szorult magyar káderek és értelmiségiek számára a hatvanas évek közepétől vált ismét egyre szabadabbá a terep. A Ceaușescu-féle nyitás kulcsszereplőivé váltak, hisz az erdélyi magyarság irányába történő ideológiai, propagandisztikus üzenetközvetítés ismét fontos szerepet kapott. Mindez egy visszafele ható cselekvéssort is eredményezett, hisz a politikai, ideológiai réseket kihasználva lehetővé vált egy mérsékeltebb hangvételű, a sérelmeket felvető, esetenként a rendszerideológiára hivatkozva, azt helyileg kezelő sérelmi politizálás. Ebben a folyamatban elsősorban az 1965-ös IX. kongresszus utáni új ideológiai alaptételek hatékony propagandisztikus megjelenítése volt az elsődleges feladat, de az 1968-as közigazgatási reform során a felbolydult kedélyek csillapítása, a döntések megmagyarázása és elfogadtatása is sorsdöntő volt a párt magyarságpolitikájában, a magyar káderek feladatkörében. Fazekas, Gere, Koppándi, Király hely- és terepismerete segített rendezni a székelyföldi helyzetet. Ceaușescu különutas politikája lokális elfogadtatásának és támogató bázisának megteremtése volt az 1968-as év másik kimagasló történése. A magyar származású káderek tájékoztattak, megmagyarázták, elfogadtatták a párt hivatalos álláspontját. Ugyanakkor, főleg Fazekas János vagy Király Károly, többször vállaltak fordított irányú közvetítői szerepkört is,

---

¹⁸³ Bárdi Nándor: A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918-1989). *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk. Bárdi Nándor-Simon Attila. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006.

¹⁸⁴ A kérdéstről, jelenségről részletesebben lásd Bárdi Nándor, Nagy Mihály Zoltán és Stefano Bottoni említett munkáit.

átjuttatva egy adott, több esetben sérelmi, kérdést a párhierarchia különböző szintjein. Kitűnő példa erre Sütő András és Hajdu Győző leve Fazekashoz 1968 januárjában, amelyben a sepsiszentgyörgyi értelmiségiek kérését tolmácsolják, vagy a máramarosszigetiek kérésének szintén Fazekas általi tolmácsolása Ceaușescunak. A közvetítés mindkét esetben sikeres volt. Kovászna megye létrehozásában fontos szerepet kapott a helyi lobbizás és a máramarosszigetiek ügyében is dokumentálható kivizsgálás történt.¹⁸⁵ Az MNMT 1968-as születésével elvileg egy olyan fórum létesült, amelyen keresztül ezek a kérdések szervezeten, összegezve juthattak el a legfelsőbb pártvezetéshez. A személyes közvetítés, lobbizás, illetve „intézkedés” viszont egyáltalán nem veszített a jelentőségéből.

A román nemzetiségpolitika hetvenes évekbeli fordulata, a szocialista nemzet fogalmának átértelmezése, a párt homogenizációs törekvései egyre nehezebb, a nemzetiségi intézmények tartalmi kiürülése egyre nehezebb és kínosabb feladatok elé állították a hatvannyolcasokat. Az érdekérvényesítő keretek egyre szűkültek akár csak a pártpolitika minimális befolyásolásának lehetősége. A rendszerhez való lojalitás és ugyanakkor az adott nemzetiséghez való szoros kötődés kettőssége egyre szűkebb keretek között működhetett. A homogenizálás útjára lépő pártvezetés egyre inkább megkövetelte a nemzetiségi intézményektől, hogy a párt ideológiáját és propagandáját közvetítsék, egyre inkább háttérbe szorítva a nemzetiségi kultúrát, sajátosságokat. A magyar nemzetiségű pártkáderekre és értelmiségiekre már nem integrációs tényezőként tekintettek, hanem egyszerű végrehajtókra. A nemzetiségi problémákkal foglalkozó szakbizottságokat nem hívták össze, az MNMT-ét pedig fokozatosan propaganda szócsővé változtatták. A pártvezetés számára az elsődleges szelekciós szempont (amúgy országos szinten is) a feltétel nélküli lojalitás, a végrehajtó képesség, a párt hivatalos álláspontjának feltétel nélküli elfogadása és továbbítása volt. A külpolitikai (elsősorban a határon túliak ügyében) téren egyre aktívabb Magyarország, a határon túli közösségek iránt egyre inkább érdeklődő magyarországi kulturális közeg ellen a román pártvezetés

---

¹⁸⁵ Fazekas János 1972-ben közvetítette Ceaușescunak a máramarosszigeti magyar közösség panaszát, amelyben tudatták, hogy a helyi párt és állami szervek, szeparatizmusra hivatkozva nem teszik lehetővé az önálló magyar művelődési élet működtetését. A forrásokból kiderül, hogy a pártvezetés vizsgálatot rendelt el az ügyben, amelynek következtében történtek lépések a magyar nyelvű kulturális műsorok mennyiségi és minőségi javítása érdekében. Fazekas János levele Nicolae Ceaușescuhoz a máramarosszigeti magyarok panaszairól. ANR, fond CC PCR Secția Căminare, dos. 1972/166. 3–5. f

erőteljes ellenkampányba kezdett és erre igyekezett felhasználni a romániai magyar értelmiséget is. A hatvanas –hetvenes években Kányádi Sándor vagy Sütő András nyugati, amerikai turnéjával még igazolni lehetett, hogy a román nemzetiségpolitika megfelelően működik. A nyolcvanas évekre jellemző állapotok közepette azonban már egyre kínosabb volt egy értelmiségi számára, hogy hasonló küldetést elvállaljon. Kevésbé volt látványos, de az önéletrajzi jellegű írásokból és a korabeli (elsősorban titkosszolgálati iratokból) az is kiderül, hogy egyes magyar nemzetiségű pártkáderekre és értelmiségiekre (Sütő, Domokos, Fazekas, Király) a környezetük révén egyre erőteljesebb közösségi nyomás nehezedett. Ismerősök, rokonok, barátok keresték meg őket saját és környezetük nemzeti jellegű problémáival. Az ideológiai és a párt iránti lojalitás meg a népszolgálatosság törekény egyensúlya kezdett megbomlani, egyfajta tudathasadásos állapot körvonalazódott. A rendszer működésében a hetvenes években beállt ideológiai fordulat, a nemzetiségeket egyre súlyosabban érintő intézkedések egy új törésvonalat eredményeztek a magyar káderek egy része, az értelmiségiek és a párt viszonyában.

A magyarságot egyre hátrányosabban érintő intézkedések a hatvannyolcasok körében különböző magatartásformákat váltottak, amelyek több éves folyamatként jelentkeztek. A nyolcvanas évek közepére kialakult e generációs csoport és a hatalom közötti viszony újabb szakasza. Ebből a szempontból három csoportot különíthetünk el. Egyes pártkáderek és értelmiségiek szembesülve a romániai valósággal fokozatosan újraértékelték saját közéleti szerepüket, a hatalomhoz való viszonyukat, mellőzésüket és egyre határozottabb kritikát fogalmaztak meg a pártvezetés nemzetiségpolitikájával szemben. Jellemző, hogy bíráló tevékenységükhöz első lépésként (az esetek nagy többségében végig) az általuk jól ismert, belső pártcsatornákat használták, ezt követte az általuk közvetített problémák magyarországi és esetenként a nemzetközi (Szabad Európa Rádió) tematizálása. Jellemző, hogy Király Károly kivételével a nyílt szembefordulást nem, vagy csak nagyon későn, a nyolcvanas évek végén (Sütő András, Fazekas János) vállalták fel.

Király Károly 1972-es „lázadása”, a megyei első titkári funkcióból történő lemondása sajátos keveréke volt a politikai és nemzeti tényezők összhatásának. Az 1968–1972 közötti Kovászna megyei első titkár, a helyi pártelit és a helyi értelmiségiek támogatásával intenzív gazdasági, társadalmi és politikai tevékenységet fejtett ki. A

megyei politikai hatalom első számú birtokosaként Király egyik legaktívabb megyei elnöknek bizonyult, ami két szempontból is zavarhatta az 1971-től egyre inkább a teljes centralizációt visszaállító pártvezetést. Bukarestben ellenérzést válthatott ki Király helyi politikai erőkoncentrációja és népszerűsége, ugyanakkor a román pártvezetőket zavarhatta a helyi nemzet- és közösségépítő látványos és sikeres tevékenység is. Ilyen belpolitikai tényezők és az azokat tetőző magánéleti problémák hatására mondott le Király Károly 1972. április elsején.¹⁸⁶

A második csoportba azok tartoznak, akik szintén felismerték a helyzet súlyosságát, eljutottak arra a szintre, hogy újraértékeljék a hatalomhoz fűződő viszonyukat, de különböző okokból (személyes, habitus, egzisztencia, a titkosszolgálat általi zsarolhatóság, kevésbé ismert a nagyközönség által) a csendes háttérbe szorulást, szorítást (Domokos Géza, Demény Lajos, Gálfalvi Zsolt, Huszár Sándor) vagy az ország elhagyását (Bodor Pál). Az általuk megfogalmazott elégedetlenség, bírálatok alapján a Securitate fokozatosan a megbízhatatlan, felforgató elemekhez sorolta őket, ami titkosszolgálati megfigyelést, követést. A csoport tagjai az egykori társutas kategóriából az állambiztonsági kockázatúba.¹⁸⁷

A harmadik csoport tagjai (Koppándi Sándor, Gere Mihály, Fazakas Lajos, Rab István, Hajdu Győző, különböző székelyföldi megyei szintű káderek) a pártvezetéssel való további, nyilvánosság előtti együttműködést (központi és megyei szinten egyaránt) választották. E harmadik kategóriába tartozó személyek politikai opciója egyéni szinten is differenciált folyamatok összessége, amelyek több tényezőtől is függhettek: a hátszínigől (magyar közösségtől) való elszakadás, erőteljesebb pártszocializáció, egzisztenciális problémák, titkosszolgálati együttműködés és zsarolhatóság, egyéni

---

¹⁸⁶ A kérdésről lásd: Király Károly: *Nyílt kártyákkal. Önéletírás és naplójegyzetek*. Nap Kiadó, Budapest, 1995. Egy 2008-ban készült interjúban Király azt is elmondja, hogy a lemondását megelőzően „fülest” kapott Bukarestből, hogy a pártvezetés felfelé kívánja buktatni, vagyis a megyei első titkári tisztséget egy bukaresti tisztséggel cserélnék fel. Az interjú a Video Pontes stúdió közreműködésével készült. A forgatócsoport tagjai: Maksay Ágnes szerkesztő-riporter, Novák Zoltán történész, Kötő Zsolt operatőr. A Király Károly lemondása körüli bonyodalmakat elemzi egy, a magyar külügy által 1972-ben készített jelentés is, amely szerint a lemondás mögött egyrészt személyes okok állnak, másrészt az a hír is, miszerint első titkári tisztségét egy KB titkári pozícióra kellett volna felcserélnie felsőbb utasításra. MNL, Külügyminisztériumi TÜK-iratok Románia, XIX-J-1-j, 88 doboz, 002205/3–028-28.

¹⁸⁷ Részletesebben lásd a Domokos Gézára vonatkozó megfigyeléseket tartalmazó dokumentumokat.

ambíció, a magyarországi háttértámogatás hiánya, a másik két kategória tagjaitól való elkülönülés vagy azok általi kiközösítés, egyéni ambíciók.

Hajdu Győzöt már ötvenes évektől erőteljes kettősség jellemezte. Ún. magyar ügyekben folyamatosan aktív volt, számtalan esetben közbenjárt, felhasználva kapcsolatrendszerét, ugyanakkor az átlagosnál dogmatikusabb lojalitás jellemezte a pártvezetés iránt. 1956-ban, amikor a MAT vezető értelmisége kivárt vagy a magyarországi forradalom mellett foglalt állást, ő kezdettől elítélte és ellenforradalomnak minősítette. Határtalan egyéni ambícióinak nem tett jót az sem, hogy a hatvanas években folyamatosan az általa nem kedvelt, de nála ismertebb, irodalmi munkásságát tekintve tehetségesebb Sütő András szélárnyékában kellett tevékenykednie. A fontosabb írószövetségi-, és párt-szakértői tisztségeket (KB pótagság, MNDDT bíró) is mind Sütő töltötte be. A Sütő Andrást, a hetvenes évektől egyre jobban övező (amúgy irodalmi munkásságának köszönhető) magyarországi népszerűség eleve lehetetlenné tette az ambiciózus Hajdu számára, hogy az anyaországi közvélemény előtt körözze le vetélytársát. A Sütő és a pártvezetés között elkezdődött lassú szakítást igyekezett kihasználni és ahol lehetett, gyorsítani. A kevésbé „nemzeti környezetben” (temesvári, etnikailag vegyes környezet, szakiskola, szovjetunióbeli továbbképzés) szocializálódó Geréről ugyanakkor eltérőek a vélemények. Ő a kimondottan magyar ügynek számító kérdésekben kevésbé volt aktív (de nem mindig passzív), ugyanakkor, amikor a helyzet élesedett semmiféle konfliktust nem vállalt fel a pártvezetéssel, annak tagja maradt egészen 1989-ig.¹⁸⁸ Hasonló utat járt be Kovászna megye egykori első titkára is, Rab István, aki a visszaemlékezők szerint a nyolcvanas években a nyilvános térben nem is használta már a magyar nyelvet a magyar többségű megyében sem.¹⁸⁹

A hatvannyolcasok közötti belső törésvonalak egyértelmű szétválását a nyolcvanas évek közepén, második felében tapasztalható pártpolitika hozta egyértelműen felszínre: a 14. pártkongresszus határozatai és a kongresszus során bekövetkező kádercsere, az MNDDT-ben kikényszerített kádercsere, a magyarországi politikai aktivitás (elsősorban az Erdély történetének megjelenése) nyilvános elítélése. 1984-ben a marosvásárhelyi Hajdu

---

¹⁸⁸ Novák Csaba Zoltán: Magyarok a Román Kommunista Pártban 1944–1948. *Pro Minoritate*, 2006/Tél. Gere Mihályhoz hasonlóan különböző okokból kifolyólag még néhány magyar származású káder, illetve értelmiségi vállalta a pártvezetés melletti lojalitást.

¹⁸⁹ Nagy: *Háromszék központjának...* i.m.

Győző több oldalas levelet írt a KB titkárságához címezve, amelyben felfedte azokat a magyar értelmiségieket, akik véleménye szerint a párt aktuális politikai irányvonala ellenében gondolkodnak és tevékenykednek. „Úgy érzem, hogy az én feladatom, hogy mint párttag értesítsem a párt vezetőségét néhány olyan problémáról és jelenségről, amelyeket az MNDT tagjaként és az *Igaz Szó* irodalmi folyóirat főszerkesztőjeként tapasztaltam”-kezdte Hajdu.¹⁹⁰ A levél első felében Hajdu megnevezte azokat a személyeket, akik ugyan MNDT-tagok, de vagy passzivitásba vonultak, vagy már elhagyták az országot, vagy nyíltan pártellenes magatartást tanúsítanak. Bodor Pált passzivitással vádolta illetve, hogy elhagyta az országot és magyarországi íróként tetszeleg. Gálfalvi Zsolt „azzal dicsekszik, hogy az írásaiban egyáltalán nem említi a pártfőtitkár nevét.” Domokos Géza a Kriterion vezetőjeként bírálta a főtitkár politikáját, „több, ideológiailag hibás tartalmú könyvet publikált, amely káros nacionalista hatást vagy nemzeti elszigetelődést gyakorol a magyar nemzetiségű lakosságra.”

„A Kriterion Kiadó súlyos politikai és ideológiai hibái a Domokos Géza számlájára írhatóak fel, aki felől meggyőződhettem többször is, hogy kétszínű ember, aki különböző módon viselkedik a pártorgánumokkal és magyar nemzetiségű körökkel, akikkel kapcsolatba lép.”-összegezte a levélíró.¹⁹¹ Említésre került még többek között Beke György, Balogh Edgár, Kántor Lajos és a fiatalabb generációból Molnár Gusztáv, Egyed Péter, David Gyula, Szabó Zsolt, H. Szabó Gyula neve, mint veszélyes, nacionalista elem. Végül, de nem utolsó sorban a legterjedelmesebb vádpontsorozatot a marosvásárhelyi Sütő Andrásra zúdított a jelentő, aki már az ötvenes évektől közéleti riválisa volt (az első számú Maros megyei közéleti személyiség) illetve, akivel egyéni ambíciók miatt (is) személyes konfliktusban állt. Sütő, a feljelentő szerint már rég eltávolodott a párttól, szándékosan kerül a párt melletti megnyilvánulásokat, becsmérli a párt politikáját és „Ismeretes, hogy Sütő egyes nyugati irredenta körök oszlopos tagja lett, és hogy egyes nacionalista írók a Magyar Népköztársaságból idéznek a műveiből, de ő ezt nem kifogásolta soha, pedig elvárták volna tőle. Ellenkezőleg, igyekezett a kedvükben járni...”¹⁹²

---

¹⁹⁰ ANR, CC al PCR Sectia Organizatorica, dos. 19/1984. 34-46. f.

¹⁹¹ Uo.

¹⁹² Uo.

1984 december 31-i keltezéssel Hajdu személyesen Nicolae Ceausescunak küldött informáló levelet, ahol a fent említett „ellenséges magatartású személyeket” ismételten megnevezte és kért azok állami és párttiszségekből történő eltávolítását és kifejezve személyes lojalitását a főtitkár iránt. „A fent említett személyek a pártunk politikájával ellentétes tevékenységet folytatnak, megtagadják szóban is és írásban is a pártunk forradalmi nemzetpolitikáját, nem értenek egyet a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának utolsó Plenáris ülésének határozataival. Ilyen körülmények között, meg vagyok győződve arról, hogy ezekből a szerkesztőségekből el kell távolítani azokat a szerkesztőket, akik nem értenek egyet a pártunk kül- és belpolitikájával, az ideológiánkkal, akik nem hajlandók azonosulni az Ön által hirdetett forradalmi eszmékkel. Mélyen tisztelt és szeretett Nicolae Ceaușescu elvtárs, a bizalom és a szeretet, amit őrzök a szívemben Ön iránt, késztetett arra, hogy informáljam önt a levélben leírtakról. Engedje meg, hogy biztosítsam Önt arról, hogy a jövőben is mindent megteszek annak érdekében, hogy az Ön forradalmi elvei, valamint a pártunk politikája győzedelmeskedjen.”¹⁹³

Jellemző, hogy 1984 után a fent említett személyek közül (néhány „ottfelejtett” nevet leszámítva) már senkit sem találunk a párt felsőbb vagy az MNDR szerveiben. Az 1986-ban megjelenő Erdély története utáni ellenpropaganda hadjárat és az 1982-ben, az RKP hallgatólágos beleegyezésével megjelenő Lăncranjan könyv már egyértelművé tette a szakítást azok számára is, akik eddig nem vállaltak fel semmiféle konfliktust. Az MTA kiadásában, a magyar pártvezetés jóváhagyásával megjelenő korszakalkotó munka hatalmas méretű ellenkampányt váltott ki a román pártvezetésből. Sorra születtek meg az elítélő, leleplező nyilatkozatok, amelyet az eddig esetleges passzivitást mutató erdélyi magyar értelmiségiek, vezető káderek sem vállalhattak fel. A Lăncranjan-könyv valóságos panaszáradatot indított eé. Gálfalvi Zsolt Gere Mihályon keresztül intézett levelet a pártvezetéshez, Demény Lajos is küldött tiltakozást és Bodor Pál pedig interpellációt. Kántor Lajos Dumitru Radu Popoescunak küldött levelet. Az akkor még politikai tisztségben levő Fazekas János a pártvezetésénél tiltakozott, a párt nemzetiségpolitikája elleni támadásnak minősítette a könyv megjelenését.¹⁹⁴ A marosvásárhelyi értelmiségiek

---

¹⁹³ Uo.

¹⁹⁴ Vincze, 2006. 290.

(Sütő András, Gálfalvi György és Markó Béka) kezdeményezésével 36-an írták alá azt a beadványt, amelyben kérték, hogy lehessen cáfolni a könyv állításait és hogy a pártvezetés határolódjon el a kiadványtól.¹⁹⁵

Az Erdély története megjelenése után, Hajdu egyike volt azon keveseknek, akik az RKP berkeiben befolyásosnak számítottak. Lojalitása jeléül az egyik legvehemensebb bírálatot is magára vállalta elítélve Magyarországot, az MTA munkatársait és a kötettel szimpatizáló romániai magyar értelmiségieket. „Hogyan lehetséges, hogy az Erdély történetében, amely pont a Magyar Tudományos Akadémia védelme alatt jelent meg és a kulturális miniszter koordinálta, meggyalázzanak olyan személyiségeket, vezetőket, mint Hunyadi János, Mihai Viteazul, Avram Iancu és mások? Kinek használ, ezeknek a személyeknek a meggyalázása, akik hősiezen önfeláldozással, harcoltak a román nép felszabadításáért és ugyanakkor a magyar nép létének megmentéséért? Tisztelt elvtársak, nem nehéz megértenünk, hogy ezek a revansista, irredenta és revizionista körök, földrajzilag közel vagy távolabb hozzánk, amelyek kérdőre vonják a második világháború utáni határok történelmi törvényességét, a valóságban a múltbeli uralkodó osztályból kerültek ki, horthysták, akik viszályt keltenek és lenézik a más népek értékeit. Milyen alapon avatkoznak be az életünkbe, azok az emberek, akik elszöktek a szülőföldjükről, elhagyták a hazájukat, a meggazdagodás végett, akik nem akarnak osztozni a szülőföldön élő honfitársaik sorsával, nem akarnak részt venni a közös munkában, a milliók boldog szocialista jövőjéért?”¹⁹⁶

A hatvannyolcas generáció politikai, ideológiai metamorfózisa több szakaszban zajlott le. Jellemző volt, hogy esetleges „ellenzéki” tevékenységüket az esetek döntő többségében kimondottan a párt belső struktúráiban és belső nyilvánosságában folytatták, nagy kevés kivétellel és csak viszonylag későn lépve ki a szélesebb körű nyilvánosság elé. Első lépésként a számukra elérhető fórumokon igyekeztek tematizálni ún. kényesnek számító nemzetiségi problémát. A párt vezető szerveiben (KB, VB, PB) erre kevés lehetőség volt, a legkézenfekvőbbnek az MNDDT számított. Számos példa van arra vonatkozóan, hogy a főtitkár hiányában a KB küldöttjének vázolnak fel

---

¹⁹⁵ Vincze: *Lăncrănjantól Lăncrăjanig*,... i.m. 292.

¹⁹⁶ ANR, CC al PCR Cămarie, dos 13/1987. 55-61. f.

problematicusnak számító nemzetiségi témákat és kérnek megoldást. Pl. 1975. október 2-án Ilie Verdet a KB titkára magyar értelmiségiekkel (Domokos Géza, Gálfalvi Zsolt, Bodor Pál, Szász János) találkozott, az MNDT és néhány kulturális vonatkozású kérdést vitattak meg. A jelenlevők több, főként a kulturális életben jelentkező problémát vetettek fel: az etnikai összetétel javítása érdekében egyes helyeken (Marosvásárhelyi filharmónia) nem alkalmaznak magyar nemzetiségűeket, a szocialista kultúra propagálása közben nem szentelnek teret a magyar nemzetiség sajátos hagyományainak, történelmének (Pl. Adrian Paunescu versei alkalmatlanok ebben a témakörben a magyar közösség tagjai esetében), a Belügyminisztérium alkalmazottai gyakran alaptalanul fogalmaznak meg nacionalista vádakot, a Nyárádmentén a milícia és egye néptanácsok képviselői arra ösztönzik a helyieket, hogy román tannyelvű osztályokba írássák gyerekeiket. A magyar értelmiségiek javasolták, hogy az MNDT megyei szervezetei aktívabban vehessenek részt a fentiekhez hasonló jelenségek feltérképezésében és megoldásában.¹⁹⁷ Az MNDT egy másik, szintén 1975-ös büro ülésén Takács Lajos kolozsvári professzor a kolozsvári magyar nyelvű oktatás folyamatos leépülését tette szóvá. Jellemző, hogy az ülés végén önkritikára kötelezték a kiábrándult professzort.¹⁹⁸

Számos értelmiségi és az említett pártvezetők egy idő után a közvetlen környezetükben is többször hangot adtak kiábrándultságuknak, elismerve személyes pályájuk kudarcát. Így tett pl. az akkor még tisztségben levő Fazekas János vagy Sütő András, akinél a hetvenes évek második felétől a környezet által is érzékelhető önújraértékelés zajlott le. A titkosszolgálati szervek 1983-as jelentése szerint Sütő András magánbeszélgetések során nagyon sok régi nézetével szembefordult, elítélte kollektivizálást, amit szerencsétlenségnek, tragédiának tartott, a kolhoz-modellt elavultnak, a román rendszert pedig reformképtelennek tartotta. Politikai, közéleti karrierjéről pedig így vélekedett: „Meguntam, hogy örökösen a különböző intézmények, minisztériumok ajtaján kopogtassak, mert valakit az én környezetemből letartóztattak és szabadon kellene engedni, vagy hogy templomépítéshez kérjek engedélyt. Fáradt vagyok, nem szeretném halmozni a felelősségeket. Én komolyan vettem ezt a politikai küldetést

---

¹⁹⁷ ANR, fond COMNM, dos. 2/1975. 26-28. f.

¹⁹⁸ ANR, fond COMNM, dos. 3/1975. 23. f

és ez elpusztított.”¹⁹⁹ A fent megfogalmazott kiábrándulás fásultság egy idő után abban nyilvánult meg, hogy ezek a személyek elkerülték a párthoz kapcsolódó szervezetekben betöltött funkcióikból adódó rendezvényeket, eseményeket, üléseket és értelmiségiként, alkotóként sem tettek eleget a párt propagandisztikus elvárásainak. Hajdu már említett, 1984-es összegző feljelentéséből kiderül, hogy Domokos Géza, Gálfalvi Zsolt, Bodor Pál, Sütő András stb. hosszú idő elkerülték az MNDT, de más típusú meghívásoknak, felkéréseknek sem tettek eleget. Demény Lajos 1987-ben, amikor az MNDT ülésén nyilvánosan elítélte az háromkötetes Erdély történetét, erőteljes lelkiismereti furdalást érezve az utolsó pillanatban beteg jelentett és elhagyta Bukarestet.

A személyes karrier kudarca, az érdekképviselői lehetőséggel bíró szervezetek kiürülése, átalakítása, az ottani kudarcok néhány aktivistát és értelmiségit arra készítettek, hogy ún. beadványt fogalmazzanak meg a pártvezetés valamely felső szervéhez vagy személyesen a főtitkárnak, Nicolae Ceausescunak. Király Károly lemondása után beadványt írt Ilie Verdet KB titkárnak címezve, majd később a párt főtitkárának is. Hasonlóképpen járt el a hetvenes évek második felére teljesen mellőzött és csalódott Takács Lajos, aki az oktatásügy miatt tett panaszt egy memorandumban. Fazekas János, mellőzése időszakában személyesen Ceausescuhoz intézett levelekben emelt panaszt az általános, de személyes helyzete romlása miatt is. A Ion Lancranjan könyv megjelenése után pedig romániai magyar értelmiségiek tucatjainak aláírásával foglalmaztak meg panaszbeadványt.

A romániai magyar pártaktivisták és értelmiségiek jelentős többségének az anyaországgal való kapcsolat mindig is fontos volt. Az 1956-os magyar forradalom során, ha mérsékelt megnyilvánulási formák között is, de lelki közösség megélése fontos élménynek számított. ez a kapcsolat az 1968-as rövid epizód ellenére is meghatározó maradt és a párt nemzetiségpolitikai kereteinek szűkítése nyomán egyre meghatározóbb lett.²⁰⁰ A közeledést az is segítette, hogy a magyarországi értelmiség (nemzeti baloldal, népi írók) egy része egyre aktívabb figyelmet szentelt a határon túli magyar közösségnek és ennek hatására a magyar külpolitika is aktívabbá vált. A bukaresti magyar nagykövetség ekkor is állandó kapcsolatban állt a romániai magyar értelmiségiek legtöbb

---

¹⁹⁹ ACNSAS, fond Documentar, dos. 013409, vol. 36. 51. f.

²⁰⁰ A Magyar Írószövetség összmagyar irodalmi életért érzett felelősségről és a kettős kötődésről szóló nyilatkozatának elutasítása.

véleményformáló személyiségével. A magyar kisebbségre vonatkozó információkhoz a közvetítésükkel jutottak hozzá. A mindennapok romániai politikai csatározásaiba, érdekérvényesítő küzdelmeibe belefáradt értelmiségiek gyakran a magyar diplomáciai testülettel való érintkezés útján vezethették le a felgyült sérelmeket, engedhették szabadjára panaszait érdekes ambivalenciát képezve ezzel. Egyféléképpen nyilvánultak meg a hivatalos romániai politikai fórumokon és sokkal vehemensebben, erősebb kritikai hangnemben a magyar diplomáciai testület munkatársaival folytatott beszélgetésekben.²⁰¹

A rendszerből történő kiábrándulás és a szembefordulás és leghatékonyabb és leglátványosabb fázisa a disszidencia volt, a nyilvános lemondás és nyílt, a Szabad Európa Rádión keresztül a nyugat és hazai közvélemény számára is elérhető bíráló levelek, beadványok készítése. A hatvannyolcasok körében a leglátványosabb disszidens megmozdulás az egykori pártaktivista és megyei első titkár Király Károly nevéhez fűződik. Király Károly 1972-es „lázadása”, a megyei első titkári funkcióból történő lemondása sajátos keveréke volt a politikai és nemzetiségi tényezők összhatásának. Az 1968–1972 közötti Kovászna megyei első titkár, a helyi pártelit és a helyi értelmiségiek támogatásával intenzív gazdasági, társadalmi és politikai tevékenységet fejtett ki. A megyei politikai hatalom első számú birtokosaként Király egyik legaktívabb megyei elnöknek bizonyult, ami két szempontból is zavarhatta az 1971-től egyre inkább a teljes centralizációt visszaállító pártvezetést. Bukarestben ellenérzést válthatott ki Király helyi politikai erőkoncentrációja és népszerűsége, ugyanakkor a román pártvezetőket zavarhatta a helyi nemzet- és közösségépítő látványos és sikeres tevékenység is. Ilyen belpolitikai tényezők és az azokat tetőző magánéleti problémák hatására mondott le Király Károly 1972. április elsején.²⁰²

Sajátos „hatvannyolcas történet” a legmagasabb tisztséget elérő magyar nemzetiségű pártaktivista, Fazekas János pályafutásának alakulás, befejezése.²⁰³ A nyolcvanas évektől,

---

²⁰¹ Kitűnő példa erre Takács Lajos tevékenysége. Takács a hatvanas években folyamatosan sérelmi jellegű tájékoztatással látta el a magyar nagykövetség embereit, ugyanakkor a belpolitikai életben sokáig a helyi viszonyok között is mérsékelt hangnemmél volt csak jelen. A magyar nagykövetség jelentései ebből az okból kifolyólag is többnyire sérelmi anyagok.

²⁰² A kérdésről lásd: Király Károly: *Nyílt kártyákkal*. ...i.m.

Novák: *Aranykorszak?* ...i.m.

²⁰³ A párthierarchiában betöltött pozíció és az ebből fakadó mozgástér szempontjából mindenképp Fazekas János volt a korszak egyik meghatározó magyar származású vezető pártkádere. Fazekas a hatvanas, hetvenes években az állami és párthierarchiában is fontos pozíciókat foglalt el. 1954. április 19. és 1984. november 22. között a KB tagja, 1954. április 19. és 1965. március 22. között az RMP KB Titkárságának

mint említettük az egyre merevebb és dogmatikusabb, Ceaușescu és a szűkebb családja irányította pártvezetés csak a pártvezérhez és az általa folytatott politikához hű személyeket tűrte meg. A nemzetiségi kérdés marxi és lenini elvek alapján történő megoldását hangoztató Fazekas és a pártvezetés összetűzése nem váratott magára. 1982-től Fazekas János kikerült a legfelsőbb pártvezetésből. A hatalommal való személyes összetűzései, pozícióvesztése az eddigi privilegizált állapot fokozatos megszűnését eredményezte. Helyzetének romlását bizonyítja az a Ceaușescuhoz írt levele is, amelyben már 1981 telén arról panaszkodott, hogy már tíz napja nincs fűtés a lakásában és, hogy el szeretne költözni egy kisebbbe, ugyanis nem tudja fizetni a lakásköltségeket.²⁰⁴

A személyes kudarc és a küldetesként megélt kisebbségi ügy egyre reménytelenebb helyzete még radikálisabbá tették Fazekast, aki a Ceaușescu-rezsim nyílt bírálójává lépett elő. Több sérelmi beadvánnyal ostromolta a pártvezér irodáját, amelyekben az erdélyi magyarság lekülönbözőbb panaszait próbálta eljuttatni az illetékes szerveknek: oktatás, kultúra, nyelvhasználat, negatív diszkrimináció. A Ceaușescu-rendszer bekeményítése után a magyar kisebbséget ért retorziók hatására a pártvezetéshez eddig hű magyar káderek és értelmiségiek egy jelentős részénél újjáértékelődtek a párthoz, a rendszerhez, a magyar nemzettudathoz és a Magyarországhoz kapcsolódó viszonyuk. Az egyre kilátástalanabb jövőképpel rendelkező magyar értelmiségiek és káderek egy része a magyar pártvezetés közbelépésétől remélték helyzetük javulását. Felerősödött a bukaresti magyar külképviselettel való kapcsolattartás, információközlés

---

tagja, majd az RKP KB Végrehajtó Bizottságának póttagja, később, 1974. november 28. és 1982. május 21. között az RKP KB Politikai Végrehajtó Bizottságának tagja. Fazekas pályája rendkívül látványosan emelkedett. 1944–1947 között a párt területi instruktora volt ifjúsági szervezeti vonalon a Maros Tartományi szervezetnél. A jól teljesítő fiatal Fazekas 1948-ban már magasabb beosztású feladatot kapott. 1948-ban a KB instruktora lett, majd 1949-ben beválasztották az Ifjúság Szövetsége KB-ba is, amely már bukaresti tartózkodást is igényelt. Az ötvenes évek végétől aztán sorra következtek a különböző beosztások, magas rangú pozíciók. A kezdetben az RMP KB keretén belül felelt az Építkezési-, Fogyasztási- és a Pártgazdasági Osztályokért majd 1961. március 25. és 1965. augusztus 20. között élmezőnyügyi miniszter volt. Ceaușescu hatalomra kerülése után a párhierarchiában is emelkedett, 1965. augusztus 21. és 1975. március 22. között a Minisztertanács alelnöki tisztségét töltötte be. 1974. március 22. –1980. március 29. között belkereskedelmi miniszter volt, majd 1975. március 22. és 1982. május 21. között a kormány miniszterelnök helyettese volt. 1980-tól folyamatosan romlott a párhierarchián belüli helyzete. 1980. április 28. és 1982. május 21. között a használati cikkek gyártását koordináló bizottság tagja volt, majd 1982-től elveszítette Ceaușescu bizalmát. 1984-ben kikerült a KB-ból. Pályafutása során a legmagasabb állami kitüntetések is megkapta. 1948-ban a Munkarendet, 1958-ban a Honvédelmi Érdemrend II. fokozatát, 1959-ben az Augusztus 23. Érdemrend IV., II. majd I. fokozatát, 1966-ban a Tudor Vladimirescu Érdemrend II. fokozatát és 1971-ben a Szocialista Munka Hőse Érdemrend és a Sarló és Kalapács Arany Érmét kapta meg

²⁰⁴ PTSzL, 917 fond. 4 doboz

és különböző beszámolók, panaszlevelek révén a magyar pártvezetéssel történő kapcsolatfelvételre való törekvések.²⁰⁵

A román államhoz és a párthoz kötődő lojalitását mindeddig nyíltan valló Fazekas hasonló lépésre szánta el magát. 1987. nyarán személyes sorsának alakulásáról panaszkodott egy, a Berecz Jánoshoz, az MSZMP KB tagjához küldött levélben: *„Igyekeznek teljesen elszigetelni, ami csaknem egészében sikerült is, nem közölnek írásaimból, tanulmányaimból semmit, munkám elé minden vonalon nehézségeket gördítenek. Mit tehetek? Megpróbálok ember maradni ebben a nagy embertelenségben. Csak a kemény munka éltet. Igyekszem minél többet leírni a tapasztalatomból, mert csak lesz elég szocializmus és demokrácia, amikor nyomdafestéket láthatnak az én írásaim is.”* 1986 decemberében magától Kádár Jánostól kért segítséget az erdélyi magyarság számára: *„Kérjük önöket, tegyenek valamivel többet érdekünkben, hogy minél kevesebb magyar elvtárs kerüljön börtönbe, hogy minél kevesebb magyar haljon meg Romániában csupán azért, mert nem hajlandó megtagadni nemzetiségét, mert a magyar nemzet részének érzi magát. Az az érzésem, hogy az utóbbi években elküldött anyagaink (egyesek a kétszáz oldalt is túlhaladták), jajkiáltásaink nem jutottak el teljes egészében Önhöz, vagy talán egyes elvtársak úgy értékelték talán, hogy nacionalista sérelmek lennének? Kérem a csaknem kétmilliónyi erdélyi magyarság nevében, vegye Önhöz teljes terjedelmükben ezeket az anyagokat és szánjon tanulmányukra pár hetet, megérdemli az erdélyi magyarság ezt a pár hetet. Biztos vagyok, megtalálja majd a megfelelő megoldási módot...”*²⁰⁶

Fazekas ellenzéki megnyilvánulásaira a pártvezetés annak teljes elszigetelésével válaszolt, de a megfélemlítés módszereitől sem riadt vissza. A magyar nagykövetség jelentése alapján 1989. március 22-én Fazekas fenyegető levelet kapott, amely formailag ugyan Franciaországból érkezett, de nem volt rajta francia postabélyegző. A levélben az ún. románellenes cselekedeteinek befejezését követelte a névtelen levélíró. *„Szervezetem és a légiónévben követelem, hogy haladéktalanul hagyj fel a Románia és a románok ellen irányuló akciókkal. Jól tudjuk, hogy eladtad magad Magyarországnak és a romániai magyarok vezetője akarsz lenni, de lehetetlen nem rájönnöd, hogy egyszerű*

²⁰⁵ Novák: *Aranykorszak?*...i.m. 72–92.

²⁰⁶ PTSzL, 917 fond, 4. doboz

*eszközként mozgatnak téged, hiszen már annyira lecsúsztal. Akkor is, ha megvéd a román Securitate, azt kérem, hogy teljes mértékben alkalmazkodj a felhíváshoz. Ellenkező esetben rád és családjadra nézve a legkellemetlenebb következmények várnak.”*²⁰⁷

A nyolcvanas évek végén a pártvezetés még egyszer fel akarta használni Fazekas nevét a magyar politikai lépések elítélésére, de kezdeményezése sikertelen volt, Fazekas visszautasította. A magyar külüggyel közölt információi szerint Fazekas a hatok levelének²⁰⁸ aláírását is visszautasította, mivel az nem tartalmazott utalásokat a nemzetiségi kérdésre.²⁰⁹

Amint említettük, a hetvenes évek végétől a román pártvezetés folyamatosan szűkítette a kisebbségi intézményrendszert és a nemzetiségek jelenlétét a pártstruktúrákban. A hatvannyolcasok után következő ún. hetvenes-nyolcvanasok generációjából nem jelentek meg új arcok a politikai palettán. Az 1984-es pártkongresszus után a KB rendes és póttagjai között csak a régi generáció azon tagjait találjuk akik, a már említett okokból kifolyólag kitartottak Ceausescu mellett. Soraikat ún. munkáskáderekkel töltötték fel, akik jelenléte csak a statisztikai adatok számára bírtak jelentőséggel.²¹⁰ Hasonló volt a helyzet az MNDDT-ben, ahová új értelmiségi tagokat már nem vettek fel. A különböző kulturális intézményekben (sokan az oktatásban) még esetenként munkát találó fiatal generációs értelmiségiek többsége intézményi integrációját tekintve már párton kívülinek számított. A főként Kolozsváron (de nem csak) szocializálódott fiatal generáció tagjai (Egyed Péter, Molnár Gusztáv, Ágoston Vilmos, Tamás Gáspár Miklós, Szilágyi N. Sándor, Kovács Attila, Szöcs Géza stb.) már nem tápláltak illúziókat a rendszer megreformálhatóságáról. Aktivitásukra a szinte teljesen elérhetetlen intézményrendszer hiányában jellemző volt az önszerveződési formák, keretek kialakítása. Tanszékek, szerkesztőségek, színházi tagozatok körül alakítottak ki találkozási pontokat, kezdetben hivatalosan, a titkosszolgálat zaklatásai után pedig akár illegalitásban. A csíkszeredai KAM Regionális és Antropológiai Műhely kezdetben a városi kulturális bizottság szintjén működött,

---

²⁰⁷ MNL, XIX. J-1-j. TŰK. 174. doboz, 128-2-001772.

²⁰⁸ 1989. március 10-én az RKP hat veteránja (Gheorghe Apostol, Alexandru Bărlădeanu, Constantin Pârvolescu, Silviu Brucan, Corneliu Mănescu, Grigore Ion Răceanu) nyílt levelet intézett az államelnökhöz, amelyben kifejezték a rendszer iránti kritikájukat.

²⁰⁹ MNL, XIX. J-1-j. TŰK. 174. doboz, 128-10-00122/9.

²¹⁰ Congresul al 13-lea al Partidului Comunist Român. Editura Politica, București, 1984.

később viszont betiltották, így magánházakban folytatódtak a személyes találkozások. A legtöbb erdélyi, magyarok által is lakott városban megalakultak az új generáció tagjainak hasonló körei, csoportjai. A magyar kisebbséget sújtó diszkriminatív intézkedések, az emberi jogok be nem tartása által kiváltott bírálataikat a hatvannyolcasoktól ellentétben már nem a párton belül fogalmazták meg, hanem külső fórumokat kerestek ehhez. Ilyen körülmények között születet meg Nagyvárad-Kolozsvár tengely mentén a korszak legismertebb és legjelentősebb szamizdat mozgalma, az Ellenpontok. A Tóth Károly Antal, Ara Kovács Attila (és mások) szerkesztésében megjelenő, kilenc számot elérő Ellenpontokban több, a rendszer nemzetiségpolitikáját, működését bíráló írás jelent meg. Az Ellenpontok szamizdat-jellege miatt csak kevés példányszámban került, kézzől kézre adva az olvasók elé, a Szabad Európa Rádió révén viszont elég nagy ismertségre tett szert. Az Ellenpontok Ara, Tóth és Szűcs lebukásával és meghurcolásával szűnt meg létezni. A szerkesztők idővel Magyarországra távoztak.

III.7. Társadalmi változások a szocializmus időszakában. A „sokoldalúan fejlett szocialista társadalom” kialakítása a Székelyföldön a Ceaușescu-korszakban

A Székelyföld társadalmi szerkezetének alakulásában a tényleges fordulópontot a kiegyenlített regionális fejlődésre is tekintettel levő, az 1968-as közigazgatási reform után beindult gazdasági változások jelentették. A hatvanas évek végén beindult és hetvenes években is erőltetett ütemben zajló iparosítás és urbanizáció az 1945 utáni időszak legnagyobb hatású társadalmi változásait indította el a térségben. A folyamat meghatározó része volt az ún. területrendezés (szisztematizálás), aminek tervezetét a párt 1972-es országos konferenciáján fogadták el, város- valamint falu- és községrendezésre bontva. A városrendezés a városi népsűrűség növelését, az ipari egységek kiszolgálását valamint a városok történelmi arculatának megváltoztatását tűzte ki céljául. A falvak esetében a fejlettebb községeket ún. urbánus jellegű mezőgazdasági központokká tervezték átalakítani, a kisebb települések lakosságát pedig ezekbe telepítették, irányították volna át. A turisztikai szempontból fontos településeket ún. turisztikai központokká kívánták átszervezni. Az első tervezetek szerint Maros megyében a

turisztikai kistrégiók, a mezőgazdasági centrumok, faluösszevonások 46 községközpontot, valamint 190 települést érintettek valamilyen formában. Hargita megyében 34, illetve 146 és Kovászna megyében pedig 25 községközpontot és 43 falut. Minden jelentősebb település egy-egy olyan, ún. politikai-közigazgatási centrum köré szerveződött volna, amely egységes modell alapján tartalmazza a hivatalos párt- és állami épületeket, a szónoklatokra alkalmas erkéllyel és nagyméretű tömeggyűlésre, felvonulásra használható tér, valamint a környező lakóházakat.

A hatvanas évek végén lezajlott közigazgatási reformot és a területrendezés első fázisát a pártvezetés a vidéki elitekkel való részleges konszenzussal hajtotta végre a nyolcvanas évektől viszont teljes mértékben kiszolgáltatottjává vált a gazdasági, társadalmi, politikai realitásokkal egyre kevésbé számoló Ceaușescu személyes döntéseinek. A falurendezést illetően 1986-ban jelentek meg az 1974-es törvény alapján az első konkrét intézkedések. A KB szervezési osztálya jelentésében már az szerepelt, hogy az ország területén létező 13 123 falu közül 9192 marad, 3931 települést pedig felszámolnak, lakosaikat a legközelebb található centrumba vagy városba költöztetik. A tervszerűség szerint a lebontandó falvak számát tekintve az első helyen az erdélyi Fehér megye állt 264 faluval, a székelyföldi megyék közül Hargita és Maros a középmezőnyben helyezkedett el, Kovászna megye pedig 23 faluval a sor végén. Kovászna megye helységrendezési tanulmánya alapján. Öt urbanizált községet neveztek meg: Nagyajta, Nagyborosnyó, Bereck, Mikóújfalú, Uzon. Maros megyében kilenc új várost javasoltak: Bonyha, Déda, Erdőszentgyörgy, Görgényszentimre, Mezőbánd, Mezőrűcs, Nyárádszereda, Radnót, Sármás helységeket. Hargita megyében csak a nyolcvanas évek második felében nevezték meg az ún. városiasodó nagyközségeket: Gyergyóditró, Parajd, Salamás, Gyimesközélpók, Gyergyótölgyes, Galócás, Csíkszentsimon, Bögöz, Gyergyócsomafalva és Korond. 1989 januárjában Hargita megyében kijelölték azt a 16 községet, ahol elkezdődtek volna a faluösszevonások. Ilyen körülmények között pl. Homorodalmás Lövétihez, Székelyderzs Kányádhoz, Csíkpálfalva Szépvízhez került volna. A tervszerű kivitelezése a lerombolandó, elköltöztetendő falvakon túl minden települést érintett, mert ugyanazon törvény

drasztikusan lecsökkentette a beépíthető területet és elrendelte a meghatározott területen kívül eső házak, családi gazdaságok elköltöztetését is.²¹¹

A területrendezés nagymértékben hozzájárult a székelyföldi városok arculatának megváltozásához. 1977–1980 között kisebb nagyobb módosításokkal elfogadták Hargita és Kovászna megyék fontosabb városainak településrendezési tervét, amely a homogenizáció jegyében országosan egységes arculatot irányzott elő: közigazgatási, kulturális jellegű épületekkel valamint nyílt terekkel rendelkező városközpont, sűrűn beépített, egységes, szocialista stílusjegyekkel bíró lakónegyedek és azokhoz közel az ipari zóna. Hargita megyében 1984-re készült el az „új arculatú” megyeközpont. A beékelte építkezések miatt jelentős átalakuláson esett át Sepsiszentgyörgy központja is. 1987-ben pl. Nicoalae Ceaușescu személyesen láttamozta és utasított változtatásokat a Sepsiszentgyörgyre vonatkozó városrendezési tervben: leállították az ún. Tudomány és Ifjúsági ház építését, a szálloda helyét az eredeti tervtől eltérő helyszínre helyezték, a központban felépített tömbházak helyét is máshová jelölte ki és külön felhívta a figyelmet arra, hogy ezek építésénél a Bukarestben is használt stílusjegyeket fogják alkalmazni.²¹² Marosvásárhely régi városközpontja annak ellenére, hogy új teret alakítottak ki, kevesebb építészeti módosítást szenvedett el, mint a másik két megyeközpont, a központi városmag köré ugyanakkor toronyházakat emeltek. A városrendezés e második szakasza már elenyésző mértékben volt tekintettel a települések történelmi arculatára, új, szocialista építészeti stílusjegyeket képviseltek és a korábbi időszakokhoz viszonyítva sokkal többet bontottak.

A nagyfokú belső migráció okozta lakásproblémák a hatvanas-hetvenes években sem szűntek meg. A nagyszámban érkező új munkaerő befogadására több ezer embernek otthont adó lakónegyedek épültek a városokban. A hetvenes években Kovászna megyében az évente átadott lakások száma 1000 és 1500 között mozgott. Csíkszeredában 1975 és 1980 között 4700 lakást adtak át. A városi lakosság körülbelül 70%-a tömbházakban élt. Az újonnan épült tömbházak lakhatási feltételei azonban nem voltak egyformák. Az új munkáscsaládok számára zömével kétszobás apartmanok készültek, kisebb számban háromszobások, gyakori volt az egyszobás lakrész (garzon) is. A

---

²¹¹ Novák: *Területrendezés...*i.m. 149–168.

²¹² ANR, fond CC al PCR Cancelarie, dos.17 /1987. 200. f.

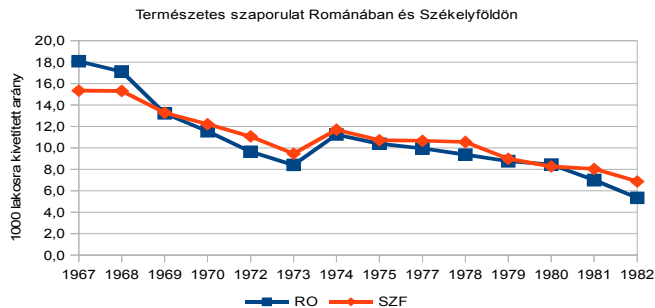
lakásokat egytől négyig terjedő skálán osztályozták. A negyedosztályú lakások nem rendelkeztek erkéllyel, kamrával és külön konyhával sem. A tömbházak döntő többsége előre gyártott vasbeton elemekből épült. Az egy lakosra jutó négyzetméter ugyan nyolcra nőtt, de így is alacsonynak számított. Az állami forrásból épült lakások ekkor már szinte kizárólag a városokra korlátozódtak. Egy frissen városra költöző ember a munkahelyét és a lakását tekintve is állami „gyámság” alá került. A központilag erőltetett és siettetett lakásépítésnek megvoltak a maga hátrányai, gyakran adtak át félkész állapotú, rosszul megépített, közművesített lakásokat, a nyolcvanas évek nyersanyag megtakarítása miatt pedig jellemző lett a rossz minőségű kivitelezés.²¹³ A felgyorsított urbanizáció a Székelyföldön együtt járt az ötvenes, hatvanas években többnyire elhanyagolt közművesítés és úthálózat felújításával, illetve bővítésével. A közművesítés ugyanakkor szinte kizárólag csak a nagyobb városokra koncentrálódott a vidéki települések döntő többsége kimaradt ebből a folyamatból. Ugyancsak a hetvenes évek végére jelentősen javult a települések villamos energiával és kisebb mértékben földgázzal való ellátása és lehetőség szerint modernizálták a megyei úthálózatot.

Lakosság száma a három megye területén 1966-ban 1 020 848 volt, ez a szám 1977-ben 1 130 672-re emelkedett, 1992-ben pedig, a rendszerváltás utáni első migrációs hullám ellenére 1 191 644-re. A hatvanas évek második felében a lakosság zöme (65%) még mindig falun élt és több mint fele a mezőgazdasági szektorban dolgozott. Az új gazdaság- és társadalom átalakítási koncepcióra továbbra is jellemző volt, hogy pártvezetés a modernizációt csak a központilag meghatározott keretek között, a falusi életformától idege módon képzelte el. Az új urbanizációs politika első lépéseként átrajzolták országos szinten a városhálózatot, több települést várossá nyilvánítottak, a régi városok területeit kibővítették, ún. városi övezeteket hoztak létre. Ebben az időszakban nyilvánították várossá Barótot, Bodzafordulót vagy Szentegyházát. Turisztikai központtá nevezték ki a térségben Szovátát, Tusnádot és Kovásznát. A három megye népességnövekedése nagyjából követte az országos tendenciákat. Az 1000 lakosra kivetített természetes szaporulat szintén beilleszkedett ebbe a folyamatban, a székelyföldi esetenként valamivel meghaladta az országos átlagot, de mindkettő folyamatosan

---

²¹³ Demeter: *Rurbanizáció...*i.m. 95–103.

csökkent. A csökkenés leginkább a vidéki lakosságra volt érvényes, országos és székelyföldi viszonylatban egyaránt.

A Székelyföld lakosságának átlagos növekedési üteme 1968–1982 között

Forrás: Románia Szocialista Köztársaság Évkönyvei (1968-1982)

	Összlakosság	Városi övezet	Vidék
Kovászna megye	1,58%	4,1%	-0,6%
Hargita megye	1,47%	4,2%	-0,4%
Maros megye	0,68%	2,4%	-1,1%

A térségben lezajló gazdasági folyamatok tovább erősítették a már korábban beindult belső migrációt, a vidékről városba való költözést. A városok, vagy városi övezetek lakossága székelyföldi viszonylatban is folyamatosan növekedett. Országos szinten a hetvenes évek végére a városi lakosság meghaladta a vidéki lakosság számát,

Székelyföld esetében a megkésett iparosítás miatt ez folyamat néhány évvel később, a nyolcvanas évek első felében közvetkezett be. A megyei szintű lebontások viszont sokkal árnyaltabbak. A városi és vidéki lakosság aránya Kovászna megyében változott a leglátványosabban, itt az arányok már a hetvenes évek végén átbillentek a városi lakosság javára. A jelenség azzal magyarázható, hogy a közigazgatási reform utáni első években a megye területén levő gyárakat, üzemeket elsősorban helyi származású munkaerővel töltötték fel. A természetes szaporulatot jóval meghaladó növekedési hullámok a hetvenes évek második felében ugyanakkor már egy jelentős mértékű munkaerő beáramlást mutatnak. Hargita és Maros megyékben csak a nyolcvanas évek első felében változtak meg az arányok, de a városi lakosság még így is csak 51% körül mozgott. Az 1977-es népszámlálás adatai szerint a természetes szaporulat Maros megyében 6,3, Hargita megyében 4,6, Kovászna megyében pedig 2,8 ezrelékponttal csökkent. A tényleges és a természetes szaporulat különbsége Kovászna megyében 1966 és 1977 között 0,2 ezer, 1977 és 1992 között pedig 8,6 ezer vándorlási többletet eredményezett. Hargita megyében az első 11 évben 4,8 ezer főnyi volt a beköltözések többlete.²¹⁴

Székelyföld lakossága 1966–1982 között   Forrás: Románia Szocialista Köztársaság Évkönyvei (1968-1982)

Székelyföldi megyék	Városi övezet	Vidék	Összlakoss ág	Városi övezet	Vidék	Összlakossá g
1966	328 021	692 827	1 020 848	32,13%	67,87%	100,00%
1967	336 325	692 206	1 028 531	32,70%	67,30%	100,00%
1968	378 727	667 304	1 046 031	36,21%	63,79%	100,00%
1969	388 745	670 619	1 059 364	36,70%	63,30%	100,00%
1970	399 572	672 648	1 072 220	37,27%	62,73%	100,00%
1972	423 093	671 799	1 094 892	38,64%	61,36%	100,00%
1973	434 441	670 655	1 105 096	39,31%	60,69%	100,00%
1974	445 064	670 465	1 115 529	39,90%	60,10%	100,00%
1975	455 694	670 659	1 126 353	40,46%	59,54%	100,00%

²¹⁴ Varga E., 1998. 35-38.

1977	504 848	630 467	1 135 315	44,47%	55,53%	100,00%
1978	521 400	624 258	1 145 658	45,51%	54,49%	100,00%
1979	533 570	625 787	1 159 357	46,02%	53,98%	100,00%
1980	549 995	617 304	1 167 299	47,12%	52,88%	100,00%
1981	564 832	611 050	1 175 882	48,03%	51,97%	100,00%
1982	587 698	596 187	1 183 885	49,64%	50,36%	100,00%

A gyorsított ipari beruházások és a velük járó népességgrobbanás elsősorban a megyeközpontokat érintette ugyanakkor más városok esetében is jelentős lakosságnövekedést könyvelhetünk el. A megyeközpontok lakossága elsősorban a hetvenes évek második felében, a nyolcvanas években nőtt ugrásszerűen. A megyeközpontok kiemelt szerepét bizonyítja az is, hogy pl. 1982-re Sepsiszentgyörgyön élt a Kovászna megyei összlakosság 27%-a és a megye városi lakosságának 60%-a. Maros és Hargita megyében hasonló tendenciákról beszélhetünk csak kisebb arányokkal. Maros megye összlakosságának 25%-a és a városi lakosság fele élt Marosvásárhelyen. A hosszú ideig kisvárosi jelleget mutató Csíkszerda megyeközponttá történő kinevezése után növekedett látványosan és gyors ütemben. A lakosai számát tekintve 1970-ben még több ezerrel Székelyudvarhely mögött állt, 1982-re pedig már majdnem 5000 lélekszámmal meghaladta. Mindezek ellenére Hargita megye lakosságának mindössze 17%-a és a városi lakosság 28%-a élt a megyeszékhelyen. Csíkszerdában 1970-ben 18 034 lakost regisztráltak, számuk 1977-ben 31 951, 1982 pedig 41 936 volt. Székelyudvarhelyen 1973-ban 23 472-en éltek, 1982-ben pedig 37 101-en. Sepsiszentgyörgy 1970-ben 24 975 lakossal rendelkezett, számuk 1979-ben már 51 210-re, 1982-ben pedig 60 054-re emelkedett.

A térség etnikai arculatának változásait illetve összességében tovább folytatódott a hatvanas években megerősödött tendencia, a román nemzetiségű lakosok számának és arányának növekedése. Az 1977-es népszámlálása etnikai szempontból a kisebbségek esetében leszűkítő, a románság esetében pedig kiterjesztő technikákat és kritériumot tartalmazott, amelyek miatt nehéz a tényleges népességváltozás rekonstruálása. Az elemzések szerint a különböző irányú vándormozgások elsősorban Kovászna és Maros megyékben segítették elő a románság térfoglalását. Kovászna megyének a Kárpátokon

túli megyékkel folytatott népcsere mérlege az 1977. és az 1992. évi népszámlálások alapján csaknem 7 ezer fős aktívummal zárult. Hargita megyében ez a folyamat korábban zajlott le 1966 és 1977 között, 6 ezer fős többlettel. A magyar és a román népességfejlődés egyenlőtlenségeinek felerősödése, az etnikai arányok komolyabb eltolódása Hargita megyében a hatvanas–hetvenes években, Kovászna és Maros megyékben a hetvenes-nyolcvanas években következett be. A folyamat a városi térségekre, elsősorban a megyeszékhelyekre összpontosult. 1977-ben Kovászna megye városaiban a románok mindössze 5,5 ezerrel voltak többen, mint 1966-ban, a magyarok száma ez idő alatt 20,5 ezerrel gyarapodott. 1977 és 1992 között ugyanitt a magyar lakosság 25,9 ezer főnyi többletéhez már aránytalanul nagy 14,8 ezres román növekedés társult. Hargita megyében fordítva történt 1966 és 1977 között a magyar városlakók száma 29,8 ezerrel nőtt, a románoké pedig 13,1 ezerrel. 1977 és 1992 között viszont a magyar városi lakosság 31 ezer fővel szaporodott, a román pedig csak 5,8 ezerrel. Maros megyében a hetvenes években az etnikai arány teljesen felbillent. 1966 és 1977 között a románság városi gyarapodása 34,7 ezer volt, a magyaroké 26,5 ezer, egy évtized múlva azonban a városi magyarság mindössze 5,3 ezer fővel gyarapodott szemben az 50,9 ezres román szaporodással. A Sepsiszentgyörgyön élő román nemzetiségűek száma 1956-ban 2317, 1966-ban 2613, 1977-ben 5812, 1992-ben pedig ennek több mint duplája 16 092 volt. Csíkszerdában, 1956-ban 702 román nemzetiségű lakos élt, 1966-ban 1120, 1977-ben 4894, 1992-ben pedig 7485. Marosvásárhelyen 1956-ban 14 669 román nemzetiségű lakost írtak össze, 1966-ban 24 638-at, 1977-ben 45 639-et, 1992-ben pedig 75 851-et.²¹⁵

Az új iparosítási hullám következtében a térség lakosságának foglalkoztatási ágazatok szerinti megoszlása is jelentős módosuláson esett át. A MAT időszakában az amúgy kismértékű ipari beruházások többsége a tartományközpontba irányult így a társadalom foglalkoztatási ágazatok szerinti megoszlása a Székelyföldön a két világháború közötti adatokhoz viszonyítva némileg módosult ugyan, de az igazi szerkezetváltás a hatvanas években beindult gazdasági decentralizáció és iparosítási hullám következtében valósult meg a hetvenes évek második felében. A mezőgazdaságban dolgozók aránya, igazodva az országos trendekhez a Székelyföldön is

---

²¹⁵ Uo. 39–40.

40% körül alakult. A városok munkaerő-elszívó hatása miatt a mezőgazdasági munka jelentős mértékben elnőiesedett.²¹⁶ Külön kategóriát képeztek az ingázók, azok a személyek, akik a közeli falvakból jártak dolgozni egy-egy nagyobb városba. Csíkszeredában a nyolcvanas évekre ez a szám 25 ezerre tehető. A Marosvásárhely környéki falvak lakosainak átlagosan 6–19%-a, többségében általános vagy szakiskolai oklevéllel rendelkező férfiak, ingázott a megyeközpontba. Székelyudvarhely is hasonló munkaerő-felszívó hatással bírt az ipar, hiszen 1978-ban 4354, míg 1979-ben 5119 ingázót tartottak számon a statisztikák. Ez a mezőgazdasági munka elnőiesedését eredményezte, amely általánossá vált szerte Székelyföldön.²¹⁷

Az életkörülményeket – városiasodás, iskolázottság, kórházi ellátás, vezetékes víz, a várható átlagéletkor stb. – vizsgálva a székelyföldi megyék az országos lista első felében helyezkedtek a többi erdélyi megyével.²¹⁸ A városra költözés minden szempontból felemelkedést jelentett ugyanakkor az új városlakók elszakadtak a hagyományos életközösségeiktől, a hagyományos családi és rokonsági kapcsolatok és azok közösségi funkciói gyengültek. A nőknek a munkaerő piacra történő belépésével megváltoztak a térségre korábban jellemző patriarchális viszonyok is. A pártvezetés modernizációs politikája ugyanakkor nagyobb fokú állami kontrollt is eredményezett az egyének, családok fölött, akik tevékenységét a bürokratikus irányítás alatt álló intézmények (vállalatok, üzemek, szövetkezetek, ifjúsági szervezetek stb.) vették át.²¹⁹

A hatvanas-hetvenes évek a szocialista táborban is a fogyasztás növekedéséről szóltak. A második világháború után első évtizedekben a lakosság jövedelmének nagy rész e mezőgazdasági termelésből származott. A hatvanas években ez az arány megváltozott, a bérekből származott a jövedelem 39%-a, a hetvenes nyolcvanas években ez a mutató 55%-ra növekedett. A hatvanas évektől kezdődően a rendszer egyre nagyobb gondot fordított a lakosság életszínvonalának lassú emelésére. Az élelmiszerellátásában a jegyrendszer fokozatosan megszűnt és az ellátás is javult. A hatvanas évek közepére megszűntek a kenyérsorok a Székelyföldön is. Lakossági fogyasztás 1970-ben 1960-hoz képest kétszeresére, 1980-ban pedig 1970-hez képest 2,23-szorosára nőtt. Ezzel

---

²¹⁶ Novák-Tóth-Bartos-Kelemen: *Újjászületés...*i.m. 227.

²¹⁷ Demeter: *Rurbanizáció...*i.m. 117.

²¹⁸ Hunya-Réti-Süle-Tóth: *Románia...*i.m. 179.

²¹⁹ Demeter: *Rurbanizáció...*i.m. 107.

párhuzamosan jelentős mértékben megnövekedett a rádió-, televíziókészülékek száma a háztartásokban, a háztartási cikkek skálája is bővült, mosógép, hűtőszekrény, porszívó is egyre inkább elérhetővé vált a családok számára. Mindezek ellenére országos viszonylatban ezer lakosra csupán 209 televíziókészülék, 186 hűtőszekrény, 147 mosógép és 20 személygépkocsi jutott. A hatvanas években a személygépkocsi igazi luxuscikknek számított, a hetvenes évektől viszont egyre több család vált autótulajdonossá, igaz, a gépkocsi beszerzése hosszas bürokratikus folyamat része volt.²²⁰ A hetvenes évektől kezdődően egyre elérhetőbb lett a családok számára a hétvégi kirándulás vagy az ország valamelyik turisztikai központjába szervezett vakációzás és a sportolási lehetőségek is jelentősen javultak, akár csak tömegszórakoztatási körülmények, fesztiválok, népnünepélyek stb. A liberalizálódás időszakában javult a filmszínházak és a színházak, tömegrendezvények, fesztiválok műsorkínálata. Az ifjúsági klubokba, ha cenzúrázva is, de eljutottak a nyugati ifjúsági szubkultúra egyes, elsősorban könnyűzenei termékei. A Székelyföld borszéki, tusnádi, szovátai vagy kovásznai gyógy- és üdülőközpontjai nagy népszerűségnek örvendtek. Ezek ellátására ebben az időszakban a hivatalos szervek külön hangsúlyt fektettek. Külföldi, a szocialista tábor keretén belüli, kirándulások szervezésére is volt lehetőség igaz, útlevelet csak kétévente lehetett igényelni. Jelentős változáson esett át az egészségvédelem is ebben az időszakban, nőtt a kórházak, kezelőintézetek száma, kiépültek a csecsemővédelem és járványmegelőzési intézményei. A székelyföldiek számára fontos szerepet játszott a Marosvásárhely központú orvosképzés és az itt kiépült egészségvédelmi intézményrendszer mellett az ún. megyei és városi kórházhálózat létrehozása.

A hetvenes években begyűrűző gazdasági válság és a pártvezetés azon törekvése, hogy rendezze az ország adósságát a nemzetközi pénzügyekkel egyértelműen a lakossági fogyasztás rovására történt. 1979-ben rendeletben szabályozták az üzemanyag- valamint a villamos energia- és a gázfogyasztást. 1982-ben, nagymértékű megtakarítást irányoztak elő a hústermékek és konzervek, a tejtermékek (túró, tej, vaj, sajt), a hal-, zöldség és gyümölcs készítmények előállításában majd ezt követően bevezették a „a lakosság racionális ételmisszerellátását.” Kevesebb mint 20 év után a lakosságnak újra szembe

---

²²⁰ Gagyí József: *Fejezetek Románia 20. századi társadalomtörténetéhez*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009. 178–191.

kellett néznie az élelmiszerjegyekkel. Az iparosítás által hirtelen felduzzasztott városokban ebben az időszakban rendszeresek voltak az áramkimaradások és az árukínálat egyre szegényesebb lett. A nyolcvanas évek végén a családoknak már komoly küzdelmet kellett folytatni az alapélelmiszerek beszerzéséért. Az ország az egy jutó élelmiszertermelés szempontjából az európai élmezőnybe tartozott, a lakosság ugyanekkor a nyolcvanas években egyre alacsonyabb színvonalon táplálkozott. A rossz gazdasági körülmények közepette a falusi lakosság is egyre inkább élelmiszervásárlóvá vált. Az egyre erősödő cenzúra és az energiaellátás korlátozása szinte teljesen felszámolta vagy tartalmilag kiüresítette a tömegszórakoztatási lehetőségeket.

III.8. A romániai rendszerváltás és az erdélyi magyarok

1989-ben, amikor Kelet-Európában már sorra buktak meg a kommunista pártok, Romániában még megtartották az RKP 14. kongresszusát. A Erdély az ország többi vidékéhez hasonlóan gazdasági válságban volt, súlyos energia- és élelmiszerellátási problémákkal küszködve, teljes ideológiai szigorban lépett be az év utolsó hónapjába. Az országos szintű problémákat csak tetőzték a nemzetiségpolitikában bekövetkezett változások: a kisebbségi intézmények általános tartalmi kiürülése, tudatos elsorvasztása, a helyi magyar nemzetiségű káderek jelentős viasszaszorulása, a homogenizáció kihatásai, az iskolai oktatásban észlelhető asszimilációs törekvések, az esetenként kollektív szintű nacionalista megbélyegzés stb. A nemzetiségi sajátosságokat képviselő intézmények szempontjából szinte az elemeire visszabontott és lecsupaszított kisebbségi társadalmat csupán az egyház és a nagyobb településeken spontánul megszerveződő értelmiségi csoportok, informális hálózatok fogták össze. Ilyen csoportok működtek Nagyváradon, Kolozsváron, Szatmárnémetiben, Marosvásárhelyen, Csíkszeredában, Székelyudvarhelyen, Sepsiszentgyörgyön. Külön szint képviselt a csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Kutatócsoport (KAM), amely 1979-től 1985-ig működött hivatalos engedéllyel. A csoport tagjai szoros kapcsolatot tartottak fenn egymással, továbbra is találkoztak és szakmai, módszertani kérdéseket vitattak meg betiltásuk után is. Székelyudvarhelyen az ún. Szenátus nevet viselő értelmiségi csoport tagjai szerveztek rendszeres találkozásokat, cseréltek és vitattak meg tiltott könyveket. Marosvásárhelyen a

Színművészeti Egyetem és az *Igaz Szó* folyóirat köreiből származó értelmiségiek körében épült ki hasonló hálózat. A Tőkés László körül zajló eseményekről viszonylag sokan tudtak a Erdély-szerte. A belügyi szervek különös hangsúllyal figyelték e tekintetben Marosvásárhelyt, az ott élő rokonokat, illetve Tőkés védőügyvédjét, Kincses Elődöt.²²¹

December 16. után a temesvári eseményekről szóló nem hivatalos hírek viszonylag hamar eljutottak a Erdély más településire. Több családnak is voltak rokonai, barátai, ismerősei Temesváron, akikkel sikerült néhány szót váltani. A temesvári történeésekről a rendelkezésekre álló források alapján a Szabad Európa Rádió és különböző magyar médiumok is beszámoltak. A levegőben ott vibrált a feszültség. A bátrabbak baráti, szakmai körökben viszonylag nyíltan hangoztatták véleményüket, az óvatosabb személyek csak suttogva adták tovább a rendelkezésekre álló híreket. December 17-én több katonai egységet, így a kolozsvárit, nagyváradi, marosvásárhelyit, a sepsiszentgyörgyit és a csíkszeredait is, riadóztatták. A tiszteket röviden tájékoztatták a temesvári „vandál és huligán történeésekről.” 20-án Nicolae Ceaușescu még egy telekonferenciát tartott a megyei első titkárokkal hangsúlyozva, hogy „a súlyos temesvári incidenseket revansárd és revizionista körök és a külföldi kémszervezetek szervezték és irányítják, hogy destabilizálják a helyzetet Romániában.” Ceaușescu azt is elmondta a megyei vezetőknek, hogy beszédet fog mondani a rádióban és a televízióban egyaránt, utasította őket, hogy szervezzenek ők is elítélő gyűléseket és, hogy erősítsék meg a gyárak és üzemek őrségeit. Több vállalatnál pl. csíkszeredai Traktorgyárban, a marosvásárhelyi Prodcomplexben stb. szerveztek ún. elítélő gyűléseket. A rendszer működésében beállt zavart érzékeltette viszont, hogy az üzemvezetők és a helyi pártvezetők teljesen tanácstalanok voltak, egyes helyszíneken (pl. Hargita Megyei Erdészeti Vállalat) össze se hívták az embereket, a székelyudvarhelyi Matricagyárban pedig a kijelölt személy nem volt hajlandó felolvasni a hivatalosan megszerkesztett szöveget.²²²

---

²²¹ Novák Csaba Zoltán: *Forradalom és rendszerváltás Maros megyében*. In: *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989-1990)*. Szerk. Bárdi Nándor, Gidó Attila, Novák Csaba Zoltán. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2014. 191–197.

²²² Forró Albert: *Az 1989-es rendszerváltás csíkszeredai eseményei*. In: *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989-1990)*. Szerk. Bárdi Nándor, Gidó Attila, Novák Csaba Zoltán. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2014. 237–283.

A Temesvárról más városokba is kigyűrűző engedetlenségi hullám a térség az erdélyi magyarság két fontos központjában Kolozsváron és Marosvásárhelyen váltotta ki komolyabb hatását. 1989. december 21-én délután és az esti órákban rendszerellenes tüntetésre került sor Marosvásárhely központjában. A katonaság megpróbálta széttéríteni a tömeget, majd este kilenc körül eldőrdültek az első lövések. Több tucatnyian megsebesültek és hat marosvásárhelyi kapott halálos lövést: a 21 éves Adrian Hidoş, a 25 éves Hegyi Lajos, a 33 éves Pajka Károly, a 30 éves Ilie Muntean, a 33 éves Bodoni Sándor és a 38 éves Tamás Ernő.

December 22-én a munkások székelyudvarhelyi, csíkszeredai és sepsiszentgyörgyi üzemekben is megtagadták a munka felvételét és megemlékeztek a temesvári áldozatokról. A diktátor bukásáig két helyszínen volt csupán jelentősebb utcai tömegmegmozdulás. Marosvásárhelyen már a reggeli órákban a város központjába vonult a munkások egy része, ahol Király Károly, Florian Aurel és több tüntető vezér mondott rövid buzdító beszédet. Sepsiszentgyörgyön pedig a munkások a reggeli órákban megtagadták a munka felvételét, déli 12 óra előtt elindultak az első csoportok a megyei pártbizottság elé tüntetni és egy hangosbemondót használva egyfajta szópárbajt vívtak a hatalom képviselőivel. Nicolae Ceauşescu menekülésével a helyi pártvezetések minden megyében kártyavár szerűen összeomlott, az események szinte azonos forgatókönyv szerint alakultak. A települések központjaiban többezres tömegeke gyűltek össze. A megyei első titkárok, a fontosabb és ismertebb vezetők felszívódtak, csupán néhányan próbáltak meg kommunikálni, egyezkedni a tüntetőkkel, sikertelenül. Viorel Igreţ, Maros, Costea Aurel, Hargita és Rab István, Kovászna megyei első titkár elhagyták a megyeközpontokat, ahova a történetek után már nem tértek, térhettek vissza. A tiltakozó tömeg behatolt a helyi pártintézmények épületeibe, iratokat, képeket gyűjtöttek fel és sok helyen garázdaságra is sor került.²²³

A rendszerváltás (főleg) székelyföldi eseményeinek egyik neuralgikus pontja a Milícia, illetve a Securitate helyi képviselőivel szembeni magatartás volt. A tüntetők a megye-, illetve városi pártbizottságok elfoglalása után minden esetben a rendszer

---

Gidó Csaba: A változás pillanatai. Rendszerváltás Székelyudvarhelyen: 1989. December 16. – 1990. május 10. In: *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989-1990)*. Szerk. Bárdi Nándor, Hidó Attila, Novák Csaba Zoltán. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2014. 283–307.

²²³ Uo.

legfélelmetesebb elnyomógépezete, a Securitenak is otthont adó Milícia épülete elé vonultak. Az épületek átadása, a letartóztatottak kiszabadítása néhány helyen (pl. Marosvásárhelyen) komolyabb incidens nélkül zajlott le, a hatalom egykori képviselői elhagyták szolgálati helyüket, nem tanúsítottak ellenállást. Néhány Hargita és Kovászna megyei településen viszont lincselésre került sor. A feldühödött tömeg milicistákat, belügyi alkalmazottakat bántalmazott, lincselte meg. A legismertebb ezek között Aurel Agache meggyilkolása Kézdivásárhelyen és a Securitate székelyudvarhelyi parancsnokának, Virgil Coman ezredesnek a meglincselése. Hasonló esetekre került sor néhány, Székelyudvarhely környéki településen is. A gyorsan összeomló rendőrségi és belügyminisztériumi hálózat képviselőinek többsége a hadsereg helyi alakulatainál talált menedéket. A diktátor bukása utáni első napot viszonylag nyugalmas időszak követte, csupán Sepsiszentgyörgyön alakult ki, halálos áldozatokat is követelő, szórványos tüzharc máig ismeretlen szereplők között. A terroristákról szóló dezinformációk viszont még napokig pánikot okoztak sok településen. Az új hatalmi szervek első feladata volt megszervezni a közbiztonságot és biztosítani a lakosság élelmiszer-, víz-, gáz- és villamos energia ellátását. A rendszerváltás napjaiban a helyi közösségek nagyfokú önszerveződési képességről tettek tanúbizonyságot, megszervezték az intézmények, üzletek védelmét segítettek a megtépázott tekintélyű rendőrségnek a közbiztonság fenntartásában. Székelyudvarhelyen, Gyergyószentmiklóson és Kézdivásárhelyen a rendőrség feladatait hetekig önkéntes csoportok látták el.²²⁴

A pártvezetés, az állami intézmények váratlan és gyors bukásával keletkezett hatalmi űrt első lépésként a tüntetők soraiból kikerülő személyekből és helyi értelmiségiekből álló ideiglenes hatalmi szerkezetek töltötték ki, amelyek haladéktalanul csatlakoztak a Bukarestben megalakult, Ion Iliescu által vezetett Nemzeti Megmentési Fronthoz (NMF). Habár tagságuk folyamatosan változott, de a hónap végére, a december 29-i országos rendelet alapján, a legtöbb településen sikerült felállítani az NMF megyei, városi és községi ideiglenes tanácsait, tisztázni a működési alapelveket. A székely városokban, a tüntetők első hangadói és a város magyar nemzetiségű értelmiségi csoportjai közötti

---

²²⁴ Nagy: *Háromszék...*i.m. 323–355.

Tóth-Bartos András: Rendszerváltás és önszerveződés Kézdivásárhelyen 1989. december–1990. május. In: *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989-1990)*. Szerk. Bárdi Nándor, Gidó Attila, Novák Csaba Zoltán. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2014. 355–377.

legitimációs küzdelem miatt legkésőbb Sepsiszentgyörgyön sikerült megszervezni az NMF helyi bizottságát. A municípiumi tanácsok 15-27, a városok 11-21, a községi tanácsok pedig 9-15 taggal rendelkezettek. Az NMF helyi szervezetei feleltek a gazdasági élet megszervezéséért, az egészségügyért, oktatásért és a kultúráért. Ezekben a kérdésekben a helyi tanácsok egyszerű többséggel dönthettek. A forradalom napjaiban megválasztott vezetők csoportja kiegészült a gyárak, üzemek, állami intézmények, egyházak és a hadsereg képviselőivel. Az új hatalmi szervek megválasztásánál jellemző volt mindhárom megyében, hogy a megyei szintű vezetés olyan személyekre bízta, akik rendelkeztek már vezetői tapasztalattal. Hargita, Kovászna és Maros megye élére is olyan, magyar nemzetiségű vezető került, aki az előző rendszer korai szakaszában különböző funkciókat töltött be. Az NMF Maros megyei tanácsának élén álló Király Károly 1972-ig Kovászna megyei első titkár volt, Hargita megyében a megválasztott Pataki Imre a hetvenes évek végén, nyolcvanas évek első felében megyei pártbizottsági alelnök volt, míg ugyanebben az időszakban a Kovászna megyei Orbán Árpád Sepsiszentgyörgy polgármestere volt. Mindhármukra jellemző volt ugyanakkor, hogy a nyolcvanas évektől teljesen kikerültek kommunista pártvezetésből. Legitimitásukat ennek ellenére többen kifogásolták, Csíkszeredában párhuzamos forradalmár tanács alakult Pataki ellenében, Orbán és Király személye ellen is hangzottak el kifogások. Az új megyei és városi tanácsokban hangsúlyosan képviseltették magukat a helyi humán képzettségű értelmiségiek, de az üzemekből, gyárakból érkező küldöttek révén fontos szerephez jutott a műszaki értelmiség is. Az NMF ebben a formában február elejéig működött, amikor a bukaresti tüntetések nyomására hatalmát részben megosztotta az addig megalakult és újjászervezett politikai pártokkal, létrehozva az új hatalmi szervet a Nemzeti Egység Ideiglenes Tanácsát (NEIT).

A forradalom utáni első napokban, az NMF ideiglenes struktúráinak megalakulása ellenére, az előzetesen nem szervezkedő, de egymással informális kapcsolatban álló értelmiségi körökben felmerült az igény önálló magyar érdekvédelmi szervezet létrehozására. A legtöbb városban már szinte a diktatúra bukásának pillanatában sor került az első szervezkedési kísérletekre. December 23-án egy csoport magyar értelmiségi megalakította Magyar Demokrata Szövetséget Marosvásárhelyen, ugyanezen a napon Csíkszeredában is megalakult a magyarság képviselői szervezete.

Sepsiszentgyörgyön, előzetes megbeszélések után, karácsony napján alakult meg a Romániai Magyarok Demokratikus Fóruma. A nyolcvanas évek végére a romániai magyarság intézményes háttere jelentős mértékben leszűkült. Egész Erdélyt átfogó intézményrendszerrel csak a történelmi egyházak rendelkeztek. Etnikai hálózatok, kisebb értelmiségi csoportok minden településen léteztek, de ezeket országosan hálózatba csak a Kriterion és Domokos Géza, valamint a még létező magyar médiumok *Művelődés*, *Romániai Magyar Szó*, *A Hét* körül kiépült országos kulturális elit tudta egybeszervezni. A helyi szervezkedési kezdeményezések szinte szükségszerűen tagozódtak be a Bukarestben, Domokos Géza irányításával megalakult Romániai Magyar Demokrata Szövetségbe (RMDSz). Egyes településeken pl. Székelyudvarhelyen, Domokos kérésére alakították meg az RMDSz helyi szervezetét, Gyergyószentmiklóson pedig a szintén Bukarestben élő Demény Lajossal konzultáltak. December végére már mindhárom megyében megalakult az RMDSz megyei Intéző Bizottsága. Jellemző volt az is, hogy az alulról építkező érdekképviselői szervezet a Székelyföldön (kevésbé Maros megyében) megnevezésében és szerkezetében is követte a kommunista diktatúra éveiben figyelmen kívül hagyott széki rendszert.

A szervezet érdeklődésének és tevékenységének központjába „természetesen” a diktatúra éveiben elsorvasztott nemzetiségi, közösségi intézményhálózat újrászervezése állt. Az elvi megfogalmazásokat és szándéknyilatkozatokat követően fokozatosan, szinte kizárólagosan az önkéntes munkára építve, elkezdődött a tényleges szervezetépítés is. Az RMDSz tagsága rohamos léptékben növekedett, márciusban pl. Maros megyében több mint 40 000 tagot számlált, Csíkszeredában több mint 10 000 tagja volt, a Csíki medencében pedig további 21 000. Az RMDSZ az első időszakban a szervezetépítésre, a vidéki struktúrák kiépítésére összpontosított, és nyilatkozatokban, állásfoglalásokban körvonalazta, tematizálta az általa képviselt közösségi érdekeket. Vidéken, személyi átfedések révén több esetben képviseltette magát az NMF helyi szervezeteiben is. A nemzetiségi kérdés kezelésében megtorpanó NMF és az RMDSz útja végül az előbbi párttá történő átszervezése és a marosvásárhelyi márciusi események hatására vált el véglegesen egymástól. Az RMDSz megszervezése mellett a térség nagyobb településein szinte tucatjával alakultak meg a helyi közösségek különböző gazdasági, kulturális, ifjúsági, sport stb. szervezetei.

Az új hatalmi struktúrák kialakításában és működésében (a hadsereg és az előző rendszer kádereinek szerepét és az új szervek nemzetiségi összetételét tekintve) Erdély tekintetében három, egymástól elkülöníthető folyamat zajlott le. Azokban a térségekben, városokban, ahol a magyarság kisebbségben vagy szórványban volt, a forradalmi eseményekben ugyan részt vettek a magyarok, de az újonnan megalakult hatalmi struktúrákban az első napokban nem, vagy csak szórványosan, alkalomszerűen kerültek be magyar nemzetiségűek. A Tőkés László körül kirobbanó temesvári forradalom során is így történt. Ezekben a városokban (Kolozsvár, Nagyvárad, Szatmárnémeti) a magyarság kooptálása a hatalomban később történt meg, többnyire a már akkor megalakult RMDSz révén. A Székelyföldön ugyanakkor a helyi eseményeket a magyar közösség képviselői szervezték meg és irányították. A Székelyföld esetében azonban két egymástól jól elkülöníthető jelenség körvonalazódott. Hargita és Kovászna megyében az államapparátus összeomlása azt eredményezte, hogy a helyi kötődéssel, legitimációs tömegbázissal nem rendelkező, többnyire román nemzetiségű káderek elhagyták a térséget. A két megye számos településén a román államhatalom megszűnt létezni, a városok többségében a rendőrség feladatait is civil csoportoknak kellett átvenniük. A már említett rendőrlincselések is jelezték, hogy a helyi társadalom elutasítja a régi hatalom képviselőit. Több városban (Csíkszereda, Kézdivásárhely, Székelyudvarhely) csak az új vezető szervek és a közvélemény által listázott és jóváhagyott rendőrök, intézményi vezetők térhettek vissza szolgálati helyeikre. Országos szinten, néhány erdélyi nagyvárost leszámítva a Ion Iliescuhoz hű csoportok és a hadsereg képviselői nyíltan vagy informálisan ellenőrizték az átmenet folyamatát. A Székelyföld magyar többségű településein a hadseregnek, habár képviselőik helyet kaptak a helyi tanácsokban, nem volt lehetősége teljesen kontroll alatt tartani a helyi történéseket, mivel itt a lakossági önszerveződések, majd később az RMDSZ dominálta az NMF-t. E két megyében a fent vázolt erőviszonyok miatt (is), Erdély más, magyarok által lakott vidékeihez képest viszonylag zökkenőmentesen zajlott le az elitcsere. A román káderek egy része távozott, azonban néhányszor, pl. a Hargita megyei románosítás szimbólumának tartott Nicu Vrabie főtanfelügyelő esetében, rendkívül feszült légkörben került erre sor. Az előző rendszer ideológiai rohamaitól távol maradó magyar nemzetiségű káderekkel szemben pedig sok esetben elnézőbb volt a helyi társadalom,

hisz nem bennük látták a nemzetiségi elnyomás eszközeit. Természetesen, ez nem jelentette azt, hogy magyarokat nem váltottak le bizonyos tisztségekből. Az átmenet sajátosságai közé tartozik, hogy a nem székelyföldi magyar önszerveződéseknel (Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár stb.) a rendszerváltás során sokkal meghatározóbb volt a kulturális elit szerepe, ugyanakkor ezeknek január végétől a nagyobb intézményesülésekre nem volt befolyásuk. A székelyföldi önszerveződésekben a professzionalizációval előtérbe kerülő, a hetvenes-nyolcvanas években háttérbe szorított helyi magyar (posztkommunista) elit számára már helyi hatalmi/gazdasági/politikai kérdés volt az új hatalmi szerveken belüli pozicionálás. E két megyében a helyi magyarság gyorsan visszaszerezte a hetvenes, nyolcvanas években elvesztett pozíciók egy részét (a folyamat majd a helyi választásokkal teljesedett ki) és visszaállni látszott az ún. kettős hatalmi szerkezet, miszerint a magyar közösségnek sikerül a helyi közigazgatási szervekben való jelenléttel ellensúlyozni az állami intézményekben fennmaradó román fölényt. Konfliktusokkal tarkítva (pl. a székelyudvarhelyi tanítóképző, különböző csíkszeredai és sepsiszentgyörgyi iskolák), de sikeresen zajlott le a két megyében az oktatási intézmények szétválasztása is. Egyes román elitcsoportok különböző eszközökkel megpróbálták lassítani ezt a folyamatot. A rendőrlincseléseket és a kádercserét etnikai tisztogatásként értelmező és bemutató küldöttségeik Bukarestben lobbiztak, ahonnan több kivizsgáló bizottság érkezett a térségbe. A hatalmát konszolidáló román központi vezetés nem avatkozott be látványosan annak ellenére sem, hogy a sérelmezők a román állami hatalom teljes székelyföldi megszűnését vizionálták.²²⁵

A román többségű Maros megyében az új hatalmi szervekben a magyarok látványos szerepvállalása mellett is megmaradt a román többség. A megye élén viszont Király Károly személyében, a marosvásárhelyi magyar munkástömegeknek a forradalomban szerzett érdemeit is legitimálva, magyar nemzetiségű személy állt. Az első napokban úgy tűnt, hogy az átmeneti nehézségek ellenére is az NMF helyi szervei nagyobb figyelmet fognak szentelni a nemzetiségi követeléseknek. Január első felétől kezdődően viszont a rendszerváltás bizonyos helyi vonatkozású kérdései etnikai tartalommal töltődtek fel. A forradalom után felmerült a különböző gyárak, üzemek és intézmények régi, az előző rendszerhez kötődő vezetői leváltásának kérdése. De a nyolcvanas évek egyoldalú

---

²²⁵ Novák-László: *A szabadság terhe*...i.m. 83–121.

káderpolitikája miatt a leváltandó vezetők döntő többsége román nemzetiségű volt. Az egzisztenciáját féltő román elit e cseréket kimondottan nemzetiségi problémaként élte meg és mutatta be a román közvélemény előtt és ahol lehetett, megpróbálta fékezni ezt a folyamatot. A marosvásárhelyi magyarság kérte a diktatúra éveiben felszámolt intézményrendszerének visszaállítását. Ebben meghatározó szerepet játszott az oktatás kérdése. A Bolyai Farkas Líceum magyar tannyelvű oktatási intézményé történő átszervezésének lehetősége már január elejétől felmerült. Az iskolában tanuló román diákok szülei és a városi és megyei vezetés román tagjainak többsége viszont ellenezte. Román részről a mérsékelt álláspontot képviselők a tanév végén megszervezett osztálycseréket tartották csak elfogadhatónak. Az egyre szélesebb frontokon zajló vitát a bukaresti tanügyminisztériumi küldötteknek sem sikerült megállítaniuk. Hasonlóan feszült volt a helyzet az Orvosi és Gyógyszerészeti Intézetben is, ahol a román fél nem fogadta el a magyaroknak a magyar anyanyelvű oktatási struktúrák kibővítésére vonatkozó kéréseit. Februárig nem történt meg a decemberi események tisztázása sem. A román elit egy jelentős része mereven elutasította a kétnyelvű feliratok bevezetését is. A helyi román elit úgy vélte, hogy az NMF, illetve a NEIT nem képviseli kellő súllyal a helyi románság ügyeit, ezért, a már december végén létrehozott magyar érdekképviselési szervezettel, az RMDSz-szel szemben létrehozta a Vatra Românească (VR) nevet viselő szervezetet. A VR-t kulturális szervezatként jegyezték be, de a fő feladata a magyarok törekvéseinek intézményes ellensúlyozása volt. vezetésében jelentős szerepet kaptak a humán értelmiségiek mellette a hadsereg, a rendőrség és különböző állam intézmények képviselői. Az egyre élesedő konfliktus a román és a magyar nyelvű napilapok állandó témája lett. A magyar diákok sztrájkokkal próbálták érvényesíteni kéréseiket, amire a román fél utcai tüntetést szervezett. A magyar közösség kéréseinek nyomatékosítása végett az RMDSz február 10-én néma, gyertyás tüntetést szervezett Erdély több településén. A székelyföldi városokban több tízezres tömegek vonultak utcára. A legnagyobb megmozdulásra Marosvásárhelyen került sor, százezer résztvevővel, ami sokkolta a város románságát. Február végére, március elejére egy, a bukaresti vezetés által rosszul kezelt konfliktus határozta meg Marosvásárhely közhangulatát.²²⁶

---

²²⁶ Uo.

1990. március 15-én a Székelyföld magyarsága hosszú évek után szabadon ünnepelte meg az 1848-as magyar forradalmat. 1945 óta először jelentek meg a nyilvános térben magyar nemzeti jelképek. Marosvásárhelyen a feszültség tovább nőtt. A szabadságharc megünneplése utáni napon konfliktus robbant kint a Tudor lakónegyedben, amikor egy ottani gyógyszerárban kétnyelvű feliratot helyeztek el. A zavargások egy román tüntessél fejeződtek be. 1990 márciusának második felétől a radikális román elit, a VR vezetői úgy vélték, hogy utcára vitt tömegek nyomásgyakorló erejével fékezhetik meg a magyar törekvéseket. Március 19-én a VR a város központjába szervezett tüntetést azzal a céllal, hogy lemondásra kényszerítse a NEIT egyik legfontosabb magyar nemzetiségű vezetőjét, Kincses Elődöt, aki a NEIT vezetőségétől magára hagyva kénytelen volt engedni a tömeg nyomásának és lemondott. Aznap délután a városban erődemonstrációt tartó, a környékbeli román falvakból behozott, botokkal és mezőgazdasági szerszámokkal felfegyverkezett emberekkel kiegészült tömeg megostromolta az RMDSZ székházát. Az ott levők közül 77-en az épület padlására szorultak. A városi és megyei vezetőség, a katonai helyőrség és a rendőrség nem oszlatta fel az ostromló tömeget. A város vezetője, Judea ezredes felajánlására néhány bennrekedt személy a távozás mellett döntött. Az elvonulókat azonban súlyosan bántalmazták, köztük a város magyar közösségének emblemikus figuráját, Sütő András író. Másnap 20-én a város magyar lakosság spontán tüntetésre gyűlt össze a központban ahol kérték a 19-i események kivizsgálását, Kincses Előd NEIT alelnöki tisztségébe történő visszahelyezését valamint azt, hogy az ország első számú vezetője, Ion Iliescu Marosvásárhelyre látogasson. A tízezres magyar tömeg tüntetésének ellensúlyozása végett a délutáni órákban két-háromezres román tömeg is összegyűlt. A román tüntetők időközben kiegészültek a Görgény völgyéből ismét Marosvásárhelyre szállított néhány százas csoporttal, amelyek a várost elvileg lezáró katonaság kordonján keresztül jutottak be a városba. A téren zajló verbális párbajt a fél hat után kezdődő utcai összecsapások váltották fel. 17.38-kor a görgényvölgyiek felfegyverkezett csoportja lerohanta a magyar tüntetőket, akik részben kiszorultak a térről, majd egy idő után a lehetséges eszközökkel (padok lécei, építkezési anyagok, a Kultúrpalota vízágyú, stb.) felfegyverkezve visszaszorították a támadókat és visszafoglalták a megyei tanács előtti teret. Este hat órakor a katonaság néhány harci járműve állásokat foglalt el a központban. A szórványos

összecsapások a harckocsik jelenléte ellenére is tovább folytatódtak. Az ellenfelek kövekkel, üvegekkel, Molotov koktélokkal dobálták egymást. A vidék magyar falvaiból érkezőktől megerősödve este fél 10–11 óra körül a magyarok ellentámadásba lendültek, áttörték a tankok mögötti román kordont. Az utcai harcok valamikor éjfél körül csendesedtek el. A téren a magyarok őrtüzeket gyújtottak és győzelemként ünnepelték az est történéseit. 1990. március 20-ról 21-re virradó éjszaka katonai erősítések érkeztek a városba, amelyek segítségével 23-án reggel 6 órakor egy erősebb kordont hoztak létre a Főtéren. Szintén március 20-án szórványos, halálos áldozatokkal is járó összecsapások zajlottak le néhány, Szászrégen és Marosvásárhely között levő magyar többségű településen. A konfliktusban öt, három magyar és két román nemzetiségű személy veszítette életét. A marosvásárhelyi események híre futótűzként terjedt a Székelyföldön, ahonnan több településről is csoportok készültek, esetenként indultak el Marosvásárhelyre, amelyeket végül sikerült megállítani és visszafordítani, megakadályozva ezzel a konfliktus eszkalálódását. A nagyobb városokban szolidarizáló tüntetéseket szerveztek, petíciókat küldtek a bukaresti vezetőségnek.

1990. március 20-án a NEIT központi vezetősége létrehozott egy vizsgálóbizottságot a marosvásárhelyi események kivizsgálására. A költségek közvetítésével tárgyalások kezdődtek el a románok és a magyarok között. Magyar részről az RMDSz küldöttei, román részről pedig a VR képviselői vettek részt a tárgyaláson. A Vatrát ezzel a központi román vezetés gyakorlatilag legitimálta és beemelte az országos nemzetiségpolitika szereplői közé. A megye és a város régi vezetői közül néhányat (Joan Judea, Ion Scriciu, Kincses Előd) lemondattak. A politikai kedélyek „kényszerű csillapodása” nem hozta el várva várt nyugalmat a városban. Az utcai megmozdulások ugyan befejeződtek, de azokon a helyeken, ahol a két etnikum tagjai érintkeztek, továbbra is feszült maradt helyzet. A marosvásárhelyi eseményekről szakjelentések is készültek. A NEIT által, március 20-én este felállított vizsgálóbizottság zárójelentésének szövegét 1991 januárjában fogadták el a bizottság tagjai és 15-én mutatták be a parlamentben, de nyilvánosságra sohasem hozták. Az 58 oldalas, több tucat oldalnyi melléklettel ellátott dokumentum történelmi folyamatként értelmezte a történeteket és elsősorban az ok-okozati összefüggések feltárására vállalkozott. Konkrét személyekre, esetleges felelősökre nem tettek utalást egyik részről sem, annak ellenére, hogy a

szövegben vannak utalások bizonyos, személyi felelősséggel is járó (pl. a görgényvölgyiek mozgósítása) jelenségekre. A Helsinki egyezmény rendelkezéseinek betartása és ellenőrzése végett létrehozott *Helsinki Watch*, Holly Carter és Robert Levy ügyvédek szerkesztésében 1990 májusában saját jelentést publikált, amelyben etnikai konfliktusként nevezett meg a marosvásárhelyi eseményeket. A marosvásárhelyi történések kapcsán tucatnyi bírósági döntés született, de két esetet leszámítva kizárólag csak magyarokat és romákat ítélték el. Az 1990 márciusi marosvásárhelyi események mély nyomokat hagytak a város történetében. Hosszú időre aláásták a román-magyar kapcsolatokat és az állandó konfliktushangulat miatt jelentősen visszavetették a város gazdasági, társadalmi életét.²²⁷

A Székelyföldön 1990 tavaszát az etnikai feszültségektől terhelt választási kampány határozta meg. Az NMF párttá történő átszervezése, a román történelmi pártok újjászervezése, a marosvásárhelyi események után legitimációt szerző és a Vatra köreiből megszerveződő nacionalista pártok megjelenése a politikai palettán egyértelművé tették, hogy a magyarság érdekképviselői szervezete az RMDsz önálló listával vág neki az első szabad parlamenti választásnak. A megyei szervezetek belső egyezkedések, viták alapján összeállították a jelöltlistákat, a jelöltek pedig aktívan részt vettek a választási kampányban. A parlamenti választásokra 1990. május 20-án került sor. Az erdélyi magyarság az országban tapasztalt magas részvételi arányban, 90% fölött vett részt. Az RMDsz a magyar többségű megyékben megnyerte a választásokat, de több más erdélyi megyében is jelentős eredményeket ért el.

A rendszerváltás után első hónapok belpolitikai történései következtében körvonalazódott néhány, hosszú távon kihatással bíró politikai folyamat. Az új román hatalom magatartása egyértelművé tette, hogy az erdélyi magyarság képviselői végérvényesen kiválik az NMF-ből és az önálló érdekképviselői politizálás útjára lép. Az RMDsz révén megszerveződött és megerősödött az erdélyi magyarság politikai képviselői. A térségben két román politikai szervezetnek sikerül markáns arculatot és nagyszámú tagságot szerveznie. Az NMF Kovászna és Hargita megyében a helyi románság által leginkább támogatott szervezet lett. Maros megyébe a Vatra érdekköréből megalakított szervezetek (PRM, AUR, PUNR) örvendtek a legnagyobb sikernek a helyi

---

²²⁷ Uo.133–194.

románság körében, ezeket pedig az NMF követte a népszerűségi listákon. A székelyföldi magyarság politikai érdekeinek képviselésében fontos lépés volt az első szabad parlamenti választásokon elért eredmény, de tényleges vízváltónak és a helyi erőviszonyok kialakításában az első szabad helyhatósági választások bizonyultak 1992-ben.²²⁸

---

²²⁸ Forró: *Az 1989-es rendszerváltás...*im. 237–283. Nagy: *Háromszék...*i.m. 323-355. Gidó: *A változás pillanatai...*i.m. 283–307.

FORRÁSOK - VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

ANR- Arhivele Naționale Române

ACNSAS- Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității

ANDJM- Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș

ANDJC- Arhivele Naționale Direcția Județeană Covasna

MNL- Magyar Nemzeti Levéltár

PTSZL- Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár

Sajtó, hivatalos lapok

A Hét - Bukarest

Buletinul oficial al României - Bukarest

Előre - Bukarest

Era socialistă - Bukarest

Hargita - Csíkszereda

Korunk - Kolozsvár

Megyei Tükör - Sepsiszentgyörgy

Munca de partid - Bukarest

Revista de Filosofie - Bukarest

Új Élet- Marosvásárhely

Scânteia - Bukarest

Vörös Zászló - Marosvásárhely

Válogatott bibliográfia

Statisztikák, segédanyagok, hivatalos kiadványok

A nemzetiségi kérdésről. A nemzeti kérdés lenini elméletének kialakulása 1896–1917. Szerk. Zalai Edvin. Kossuth Kiadó, Budapest, 1988.

A Román Kommunista Párt XI. Kongresszusa 1974. november 25–28. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1974.

A szocilaista nemzet. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1972.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. Kongresszusa. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1962.

Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság 1956-1959. Szerk. Stefano Bottoni. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006.

Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român 19–24 iulie 1965. Editura Politică, București, 1965.

Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român. Editura Politică, București, 1969.

Dezvoltarea colaborării și solidarității PCR cu partidele comuniste și muncitorești, cu partidele socialiste și social-democrate, cu alte partide și organizații democratice, progresiste, cu partide de guvernământ, cu toate forțele antiimperialiste de pretutindeni. Editura Politică, București, 1978.

Congresul azl 13-lea al PCR. Editura Politică, București, 1984.

Membrii C.C. al P.C.R. 1945–1989. Dicționar. Coordonator: Florica Dobre. Editura Enciclopedică, București, 2004.

Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.

Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1947-1968.* In: *Autonóm magyarok? A Székelyföld változása az „ötvenes” években.* Szerk. Bárdi Nándor. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005.

Szakkönyvek

A magyar nemzetiség története és testvéri együttműködése a román nemzettel. Tanulmányok I. Szerk. Bitay Ödön. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1976.

Ana-Maria Cătănuș: *Vocația libertății. Forme de disidență în România anilor 1970-1980.* Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2014.

Andreescu, Andrea–Varga, Andrea – Nastasă, Lucian: *Minorități etnoculturale. Mărturii Documentare. Maghiarii din România 1945–1956*. Centrul de Resurse Pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj, 2003.

Uő: *Minorități etnoculturale. Mărturii Documentare. Maghiarii din România 1956–1968*. Centrul de Resurse Pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj, 2003.

Uő: *Minorități etnoculturale. Mărturii Documentare. Evreii din România (1945-1965)*. Centrul de Resurse Pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj, 2003.

Balas Egon: *A szabadság vonzásában*. Vince Kiadó, Budapest, 2001.

B. Kovács András: *Szétszabdalt Székelyföld*. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 2006.

Bányai Éva: *Sikertörténetek kudarcokkal*. Komp-Press Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2006.

Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2004.

Benkő Levente: *Az őszinteség két napja. 1956. szeptember 29–30*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2007.

Bogdan Murgescu: *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*. Polirom, București, 2010.

Cristian Troncotă: *Istoria Securității regimului comunist din România 1948–1964*. Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2003.

Daniel N. Nelson: *Romanian Politics in the Ceaușescu Era*. Gordon and Breach Science Publishers, New-York, 1988.

Demeter Csanád: *Rurbanizáció. Területfejlesztési és modernizációs politika a Székelyföld elmaradott régióiban 1968–1989*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2014.

Dennis Deletant: *România sub regimul comunist*. Fundația Academia Civică, București, 1997.

Uő: *Teroarea comunistă în România: Gheorghe Gheorghiu-Dej si statul polițienesc 1948-1965*. Polirom, Iași, 2001.

Uő.- Maurice Pearton: *Romania Observed. Studies in Contemporary Romanian History*. Encyclopaedic Publishing House, Bucharest, 1998.

Denisa Bodeanu-Novák Csaba Zoltán: *Az elnémult harang. Egy megfigyelés története, Pálfi Géza élete a Securitate irataiban*. Pro-Print Csíkszereda, 2011.

Dessewffy Tibor: *Iskola a hegyoldalon*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1999.

Doctrine politice in România secolului XX. Editura Institutului de Științe Politice si Relații Internaționale, București, 2004.

Domokos Géza: *Esély I*. Pallas Akadémia, Csíkszereda, 1996.

Eugen Negrici: *Literatura română sub comunism*. Editura Fundației PRO, București, 2003.

Fazekas János: *A Román Kommunista Párt- a haza fiai testvériségének és barátságának, társadalmi és nemzeti egyenlőségének következetes harcosa. Tanulmányok és cikkek*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest. 1980.

Fejtő Ferenc: *A népi demokráciák története*. Magvető Kiadó-Magyar Füzetek, Budapest-Párizs, 1991.

Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007.

Francois Soulet: *Istoria comparată a statelor comuniste*. Editura Polirom, București, 1998.

Gagy József: *Fejezetek Románia 20. századi társadalomtörténetéhez*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009.

H. Gordon Skilling: *Communism national and international. Eastern Europe after Stalin*. Canadian Institute of International Affairs by University of Toronto Press, 1964.

Ioan Scurtu – Gheorghe Buzatu: *Istoria românilor în secolul XX*. Editura Paideia, București, 1999.

J.F. Brown: *Eastern Europe an Communist Rule*. Duke University Press, Durham and London, 1980.

Khrushchev and Khrushchevism. Edited by Martin McCauley. Macmillan Press in association with the School of Slavonic and East European Studies University of London, 1987.

Király Károly: *Nyílt kártyákkal. Önéletírás és naplójegyzetek*. Nap Kiadó, Budapest, 1995.

Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerkesztette: Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László. Gondolat Kiadó-MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008.

Lavinia Betea: *Partea lor de adevăr. Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu. Convorbiri*. Compania, București, 2008.

Uő: *Maurer și lumea de ieri. Mărturiri despre stalinizarea României*. Compania, București, 2008.

Uő: *Psihologie politică. Individ, lider, mulțime in regimul comunist*. Editura Polirom, București, 2001.

Liviu Rotman: *Evreii din România în perioada comunistă 1944–1965*. Polirom, București-Iași, 2004.

Lőrincz József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004.

Lucian Boia: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Kriterion, Bukarest, 1997.

Magyar-román kapcsolatok 1956. január-1958. január. Az iratokat gyűjtötte, válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Lipcsey Ildikó. Paulus-Publishing Bt-Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2004.

Kalligram Kiadó, Pozsony, 2015.

Magyarhermány kronológiája (1944–1964). Szerk. László Márton. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008.

Mary Ellen Fischer: *Nicolae Ceaușescu. A Study in Political Leadership*. Lynne Rienner Publishers/Boulder and London, 1989.

Marius Oprea: *Moștenitorii Securității*. Humanitas, București, 2004.

Mihai Retegan: *1968 din primăvară până în toamnă*. Editura RAO, București, 1998.

Mihail Heller-Alexandr Nyekrics: *A Szovjetunió története*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.

Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében. Szerkesztette: Bárdi Nándor, Filep Tamás Gusztáv, D. Lőrincz József.

Novák Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája I. 1965-1974.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2010.

Novák Csaba Zoltán-László Márton: *A szabadság terhe. Marosvásárhely, 1990. március 15–21.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2012.

Páll Antal Sándor: *Áldozatok-1956. A forradalom utáni megtorlások a MAT-ban.* Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 2006.

Paul Niculescu Mizil: *O istorie trăită*, vol. I. Editura Enciclopedică, București, 2002.

Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Polirom, București, 2002.

Pavel Țugu: *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej. Memoriile unui fost Șef de Secție a CC al PMR.* Editura Ion Cristoiu, București.

PCR și intelectualii în primii ani ai regimului Ceușescu (1965–1972). Ediție de documente elaborată de: Alina Pavelescu, Laura Dumitrescu. Arhivele Naționale ale României, București, 2007.

Peter Zwick: *National communism.* Westreview Press, 1983.

Raport final. Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Editori: Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu, Cristian Vasile. Humanitas, București, 2008.

Radu Cinpoș: *Nationalism and identity in Romania. A History of Extreme Politics from Birth of the State of State to EU Accession.* I.B. Tauris Publishers, London-New-York, 2010

Richard V. Burks: *The dynamics of Communism*, Princeton Univ. Press, 1961.

Robert Lewy: *Gloria și decăderea Anei Pauker.* Polirom, București, 1999.

România. Retrăgerea trupelor sovietice 1958. Coord. Ioan Scurtu. Editura Didactică și Pedagogică, R.A., București, 1996.

Robert R. King: *Minorities under Communism.* Harvard, Harvard UP, 1973.

Rogers Brubaker-Feischmidt Margit-Jon Fox-Liana Grancea: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban.* L' Harmattan, Budapest, 2011.

Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép és Délkelet-Európában*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

Rumania's violations of Helsinki Final Act provisions protecting the rights of national, religious and linguistic minorities. New York, Committee for Human Rights in Rumania, 1980.

Sarány István-Szabó Katalin: *Megyeicsinálók*. Státus Könyvkiadó Csíkszereda, 2001.

Sfârșitul perioadei liberale a regimului Ceaușescu. Minirevoluția culturală din 1971. Ediție îngrijită de Ana-Maria Cătănuș. Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2005.

Schöpflin György: *Magyarok Romániában*. Párizsi Magyar Füzetek, Párizs, 1979.

Soviet politics. Russia after Brezhnev. Edited by Joseph L. Noguee. Praeger Special Studies-Praeger Scientific, New/York, Westport, Connecticut, London, 1985.

Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008.

Stelian Tănase: *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej 1948–1965*. Humanitas, București, 1998.

Stephen Fischer Galalați: *România în secolul al XX-lea*. Institutul European, Iași, 1998

Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956-1962. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003.

Tom Gallagher: *Democrație și naționalism în România 1989-1998*. Editura All Educational, București, 1999.

Tóth Sándor: *Dicsőséges kudarcaink a diktatúra korszakából. Gaál Gábor sorsa és utóélete Romániában 1946–1986*. Balassi Könyvkiadó, 1997.

Traian-Valentin Poncea- Aurel Rogojan: *Spionajul ungar în România*. Editura Elion, București, 2007.

Trondd Gilberg: *Nationalism and Communism in Romania. The Rise os ceausescu s Personal Dictatorship*. Westview Press, Boulder, San Francisco and Oxford. 1990.

Vasfüggöny Keleten. Iratok a román-magyar kapcsolatokról (1948–1955). Válogatta, sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Fülöp Mihály és Vincze Gábor. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007.

Vasile Buga: *Pe muchie de cuțit. relațiile româno-sovietice 1965-1989.* Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2013.

Victor Frună: *Istoria stalinismului în România.* București, 1993.

Vincze Gábor: *Történeti kényszerpályák-kisebbségi reálpolitikák II. Dokumentumok a romániai Magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003.

Uő: *Magyar vagyon román kézen. Dokumentumok a romániai magyar vállalatok, pénzintézetek második világháború utáni helyzetéről és a magyar román vagyoni jogi vitáról.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000.

Uő: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből.* Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.

Vladimir Tismăneanu: *Stalinism pentru eternitate.* Editura Humanitas, București, 2006.

Uő: *Fantoma lui Gheorghiu Dej.* Editura Univers, București, 1995.

Walker Conor: *The national question in Marxist-Leninist theory and strategy.* Princeton University Press, 1984.

Tanulmányok

Alexandru-Murad Mironov: *Tot mai departe de Moscova. Politica externă a regimului Ceaușescu.* *Arhivele Totalitarismului.* 2002. 3-4. 228–255.

Ana-Maria Cătănuș, *Scriitorii români și limitele liberalizării, 1965–1971,* *Arhivele Totalitarismului,* 2005, 1–2.

Ágoston Vilmos: *Romániai magyar irodalom (1970/1990).* *Látó,* 1991, 3. sz. 347–356.

Bányai Éva: *Egy kudarcos sikertörténet. A Hét születésének körülményei.* *Korunk,* 2003. 8. 16–23.

Bányai László: *Szocialista hazafiságunk közös történelmi gyökerei.* *Korunk,* 1966. 9.

Bárdi Nándor: A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere. In: *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk.: Bárdi Nándor-Simon Attila. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006.

Bíró A. Zoltán - Bodó Julianna: A „hargitaiság.” Egy régió kultúraépítési gyakorlatáról. In: *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998. 195–211.

Călin Morar-Vulcu: Between Old and New: The Discursive Construction of the Socialist Nation. *Re-Searching the Nation: The Romanian File*. Studies and Selected Bibliography on Romanian Nationalism. Edited by: Sorin Mitu. International Book Acces, 2008. 249-267.

Dan Cătănuș: Divergențe româno-sovietice din C.A.E.R. și consecințele lor asupra politicii externe a României, 1962–1963. I. *Arhivele totalitarismului*. 2005. 1-2. 68–81.

Darell P. Hammer: Russian nationalism and soviet politics. In: *Soviet politics. Russia after Brezhnev*. Edited by Joseph L. Noguee. Praeger Special Studies-Praeger Scientific, New/York, Westport, Connecticut, London, 1985. 122–145.

Dávid László: Székelyföldi műemlékek. *Korunk*, 1969. 4. 543–547.

Demeter Csanád: Székelyföldi oktatás az 1960–1980-as években. *Pro Minoritate* (2012) 1: 98–99.

Dragos Petrescu: Building the Nation, Instrumentalizing Nationalism: Revisiting Romanian national-Communism, 1956-1989. The Communist Quest for National Legitimacy in Europe, 1918-1989. Edited by Martin Mevius. Routledge Taylors and Francis Group, 2011, London and New York. 146-165. Forró Albert: Az 1989-es rendszerváltás csíkszeredai eseményei. In: *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989-1990)*. Szerk. Bárdi Nándor, Gidó Attila, Novák Csaba Zoltán. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2014. 237–283.

Gagy József: *Határ, amely összeköt*. Regio, 2003. 3. 126–149.

Üő: Az új elit a Székelyföldön. Hargita megyei változások 1968 után. *Társadalmi Szemle*, 1997. 4.

Uő: Szocialista modernizáció Romániában, az ötvenes években. In: Történelmünk a Kárpát-medencében (1926–1956–2006). Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2006. 185–196.

Uő: Több az, ami elválaszt. Az etnicizált város. In: *Marosvásárhely történetéből* 2. Szerk. Pál Antal Sándor, Novák Csaba Zoltán. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2007. 235–252.

Gazda László: Textillgyár és városiasodás. *Korunk*, 1968. 7. 1022–1026.

Gálfalvi Zsolt-Hajdú Győző: Felelősség azonos eszmények szolgálatában. *Igaz Szó*, 1968. 8. 250–252.

Györffy Gábor: Sajtócenzúra a kommunista Romániában. *Regio*, 2007. 95–117.

A változás pillanatai. Rendszerváltás Székelyudvarhelyen: 1989. December 16. – 1990. május 10. In: *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989-1990)*. Szerk. Bárdi Nándor, Gidó Attila, Novák Csaba Zoltán. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2014. 283–307.

Horvát István: Változó környezet: állandósuló trendek? In: Erdély és Magyarország közötti migrációs folyamatok. Szerk. Horváth István. Scientia Könyvkiadó, Kolozsvár, 2005. 9–133.

Harry Hanak: Foreign Policy. In: *Khrushchev and Khrushchevism*. Edited by Martin McCauley. Macmillan Press in association with the School of Slavonic and East European Studies University of London, 1987. 180–193.

Herédi Gusztáv: Új megyék, új lapok. *Korunk*, 1968. 6. 856–860.

Hans Bergel, Procesul scriitorilor germani din România din 1959. Perversitățile persistă și în ziua de azi. *Analele Sighet. Anii 1954–1960: Fluxurile și refluxurile stalinismului*. Fundația Academica Civică. 2000. 358–364.

Makkfalvi Gábor: A Kádár János vezette magyar párt- és kormánydelegáció 1958-as romániai látogatása. In: *A Maros megyei magyarság történetéből. II.* Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 2001. 360–379.

Hunya Gábor: Az élelmezési válság okai. In: *România 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Atlantisz Medvetánc, Budapest, 1990. 58–68.

Ioan Chiper: Considerații privind evoluția numerică și compoziția etnică a P.C.R., 1921–1952. *Arhivele totalitarismului*, 1998, 6. 25–44.

- Ion Pop: Harc a közönnyel. *Korunk*, 1972. 12.
- I. Rădulescu: A nemzet fejlődése a szocializmusban. In: *A Román Kommunista Párt politikájának időszerű problémái*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1966. 179-207.
- Kassay Miklós: Gyergyószentmiklós. *Korunk*, 1969. 9.
- Kántor Lajos: Becsületünk csücske... 1968 Romániából (újra)nézve. *Élet és Irodalom*. 2008. 43.
- Lázok Klára: Könyvkiadás és cenzúra az 1950-60-as évek Romániájában. *Regio*, 2007. 3. 117-147.
- Mariana Conovici: Martie 1965–Nicolae Ceaușescu, noul lider al comuniștilor români. *Analele Sighet*,. 2001. 9. Fundația Academia Civică, 493-499.
- Martin Mevius: Reappraising Communism and Nationalism. *The Communist Quest for National Legitimacy in Europe, 1918-1989*. Edited by Martin Mevius. Routledge Taylors and Francis Group, London and New York. 1-25.
- Nagy Botond: *Háromszék központjának viharos fél éve, 1989. december- 1990. május*. In: *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989-1990)*. Szerk. Bárdi Nándor, Gidó Attila, Novák Csaba Zoltán. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2014. 323–355.
- Nagy Csongor István: A romániai kisebbségi jog 1945 és 1989 közötti történetének tendenciái, különös tekintettel a romániai magyarság történetére I. *Magyar Kisebbség*, 2002. 2. 292-339.
- Nagy Mihály Zoltán: Érdekvédelem és pártpolitika. In: *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk: Bárdi Nándor- Simon Attila. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006. 343-367.
- Uő: Válságos idők. *A dél-erdélyi magyarok internálása és annak hatása a magyarság politikai önszerveződésére (1944. szeptember – 1945. szeptember)* Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Atlantis Kiadó, Újvidék, 2004. 51–74.
- Novák Csaba Zoltán: A Magyar Autonóm Tartomány elitjének kialakulása és megszerveződése, In: *Nemzet a társadalomban*. Szerk. Fedinec Csilla, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004, 191-205.
- Uő: A párt szolgálatában. Kádersors a Székelyföldön. *Múltunk*, 2005. 4. 100-128.

Uő: Szocialista nemzet és kisebbség az RKP vezetőségének diskurzusában. *Korunk*, 2006. 2.

Uő: A megyésítés előkészítése és a nemzetiségi kérdés Romániában 1967–1968. In: *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk: Bárdi Nándor-Simon Attila. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006. 455-421.

Uő.–Olti Ágoston: Udvarhely vagy Csíkszereda? Harc a megyeszékhelyért (Egy csíkszeredai küldöttség Nicolae Ceaușescunál 1968-ban). *Székeyföld*, 2008. 7. 85-111.

Uő: „A nyitás éve”, 1968. A romániai magyar értelmiségiek találkozója Nicolae Ceaușescuval. *Múltunk*, 2008. 2. 229-266.

Uő: Magyarok a Román Kommunista Pártban 1944–1948. *Pro Minoritate*, 2006/Tél.

Uő: Intelectuali maghiari de stânga în conflict cu noile autorități comuniste. *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”*, Târgu Mureș, 2006. 372-382.

Uő: A román külpolitikai gondolkodás magyarságképe 1956 után a hetvenes évek közepéig. *Limes*. 2008. 2.

Uő: Pregătirea reformei administrative din 1968 și problema națională în România. In: *Hegemoniile trecutului. Evoluții românești și europene. Profesorului Ioan Chiper la 70 de ani*. Curtea Veche, București, 2006. 397-411.

Novák Csaba Zoltán: *Forradalom és rendszerváltás Maros megyében*. In: *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989-1990)*. Szerk. Bárdi Nándor, Gidó Attila, Novák Csaba Zoltán. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2014. 191–197.

Novák Csaba Zoltán: Területrendezés a hetvenes-nyolcvanas évek Romániájában. In: *URBS Magyar Városthistoria Évkönyv V*. 2010. Szerk. Á. Varga László. 149–168.

Novák Csaba Zoltán, Tóth-Bartos András, Kelemen Kálmán Lóránt: *Újjászületés. Háromszékből Kovászna. Kovászna megye megszervezése és intézményesülése 1968–1972*. Pro-Print Könyvkiadó, Háromszék Vármegye Kiadó, Csíkszereda-Sepsiszentgyörgy, 2013.

Oláh Sándor: A Magyar Autonóm Tartomány a Román Népköztársaságban. In: *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*. Szerk. Bárdi Nándor, Pro-Print, Csíkszereda, 2005.

- Uő: Elitrekrutáció a szocializmusban. In: *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. Pro-Print-Editura, Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998.
- Peter Ulrich Weis: Anul 1967- Punctul minim al relațiilor politice externe dintre România și Republica Democrată Germană. *Analele Sighet 9*. Fundația Academia Cuvică, 2001. 685-694.
- Popély Árpád: A csehszlovák kisebbségpolitika, a magyar közösség újjászerveződése. A Csemadok szerepvállalása. 1968–1969-es reformfolyamat és a Husák-korszak. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerkesztette: Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László. Gondolat Kiadó-MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008.
- R. Süle Andrea: *A Román Kommunista Párt nemzetiségi politikája a pártdokumentumok tükrében. Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Atlantisz Medvetánc, Budapest, 1988. 139-155.
- Uő: Románia politikatörténete 1944-1990. In: *Románia 1944-1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Atlantisz Medvetánc, Budapest, 1990. 199-295.
- Standeiszky Éva: Bomlás. A hatalom és a kulturális elit. In: *„Hatvanas évek Magyarországon.” Tanulmányok*. Szerk. Rainer M. János. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 272-318.
- Stefano Bottoni: Az új, baloldali magyar értelmiség az ötvenes-hatvanas években. In: *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk.: Simon Attila - Bárdi Nándor, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006. 385-405.
- Uő: A hatalom értelmisége- az értelmiség hatalma. A Földes László-ügy. In: *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*. Szerk. Bárdi Nándor, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005.
- Uő: *A sztálini „kis Magyarország” megalakítása (1952)*. Regio, 2003. 3. 89-126.
- Uő: Kényszerből stratégia: a román állambiztonság válaszlépései a magyar forradalomra 1956–1957. 2005. *A Hét*, 3.
- Stephen Fischer-Galați: A nemzeti kisebbségek problémája Romániában. *Korunk*, 1994. 12. 76-82.
- Tóth-Bartos András: Rendszerváltás és önszerveződés Kézdivásárhelyen 1989. december–1990. május. In: *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989-*

1990). Szerk. Bárdi Nándor, Gidó Attila, Novák Csaba Zoltán. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2014. 355–377.

T. J. Burmistrova: *A szocialista nemzet elmélete*. Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya. 1973

Tudor Bugnariu: A szocialista nemzet. *Korunk*, 1969. 9. 1323-1329.